

др Филип Крстић • мср Радослав Ранковић

ГЕОГРАФИЈА 8

Уџбеник за осми разред основне школе

ГЕОГРАФИЈА 8

Уџбеник за осми разред основне школе

Редакција Фондације Алек Кавчић

Аутори др Филип Крстић, мср Радослав Ранковић

Рецензенти доц. др Марко Ланговић, Географски факултет, Универзитет у Београду
Силвија Божиновска, ОШ „Љупче Николић“, Алексинац
доц. др Јелена Живковић, Природно-математички факултет,
Универзитет у Нишу

Главни уредник Крста Поповски

Уредник Тања Шпица

Илустрације Shutterstock

Карте Magic map d. o. o.

Лектура и коректура Филип Јешић

Ликовни уредник Слађана Николић

Дизајн Слађана Николић

Прелом Срђан Попов

Издавач АрхиКњига д. о. о.
Београд, Љубостињска 2

За издавача Оливер Кавчић

Штампа Дунав д. о. о., Земун

Тираж 20 000

Прво издање, 2026.

ISBN 978-86-6130-081-3

CIP - Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд

37.016:91(075.2)

КРСТИЋ, Филип, 1988-

Географија 8 : уџбеник : за осми разред основне школе / Филип Крстић, Радослав Ранковић. - 1. изд. - Београд : АрхиКњига, 2026 (Земун : "Дунав"). - 200 стр. : илустр. ; 29 cm

Тираж 20.000. - Речник мање познатих појмова: стр. 195-198. - Библиографија: стр. 199.

ISBN 978-86-6130-081-3

1. Ранковић, Радослав, 1998- [autor]

COBISS.SR-ID 184062217

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије одобрило је овај уџбеник за употребу у школама решењем број: 650-02-00104/2025-07 од 26. 11. 2025. године.

Републички геодетски завод дао је сагласност за стављање у промет овог уџбеника са картографским садржајем решењем број: 034-01-1-255/2025 од 18.12.2025. године.

САДРЖАЈ

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА ТЕРИТОРИЈЕ СРБИЈЕ 7

ИСТОРИЈСКО-ГЕОГРАФСКИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ	8
ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА, ИНТЕГРАЦИОНИ И ДЕЗИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ	11
ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ	14
СИМБОЛИ СРБИЈЕ	18
ВЕЛИЧИНА И ГРАНИЦЕ СРБИЈЕ И ПРОБЛЕМИ ПОГРАНИЧНИХ КРАЈЕВА	21

ТЕСТ ЗНАЊА – ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА ТЕРИТОРИЈЕ СРБИЈЕ	25
---	----

ФИЗИЧКО- ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ СРБИЈЕ 27

РЕЉЕФ СРБИЈЕ	28
СЕИЗМИЗАМ СРБИЈЕ.....	33
ТЕКТОНСКИ ОБЛИЦИ РЕЉЕФА	36
ПАДИНСКИ ПРОЦЕСИ И РЕЉЕФ НАСТАО ДЕЛОВАЊЕМ ВОДЕ	43
РЕЉЕФ НАСТАО ДЕЛОВАЊЕМ ЛЕДА, ВЕТРА И ЧОВЕКА.....	51
УТИЦАЈИ ЕРОЗИВНИХ И АКУМУЛАТИВНИХ ПРОЦЕСА НА ЧОВЕКА	56
КЛИМА СРБИЈЕ	58
КЛИМАТСКЕ ОБЛАСТИ У СРБИЈИ	64
ВОДЕ СРБИЈЕ	67
РЕКЕ СРБИЈЕ	70
ЈЕЗЕРА СРБИЈЕ	75
ЗАШТИТА ВОДА И ЗАШТИТА ОД ВОДА.....	79
ЗЕМЉИШТА СРБИЈЕ	82
РАСПРОСТРАЊЕНОСТ БИЉНОГ И ЖИВОТИЊСКОГ СВЕТА	86

ТЕСТ ЗНАЊА – ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ СРБИЈЕ	92
---	----

ДРУШТВЕНО–ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ СРБИЈЕ..... 93

СТАНОВНИШТВО	94
ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА И МИГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ	97
СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА, ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ И ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА	101
НАСЕЉА	108
СЕОСКА НАСЕЉА И РУРАЛНИ ПРОЦЕСИ	113
ГРАДОВИ, УРБАНИЗАЦИЈА И ПРОБЛЕМИ УРБАНОГ РАЗВОЈА	116

БЕОГРАД.....	120
ПРИВРЕДА	125
ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА И ПРОМЕНЕ У СТРУКТУРИ ПРИВРЕДЕ	128
ПОЉОПРИВРЕДА И ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР	132
ИНДУСТРИЈА И ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР	137
САОБРАЋАЈ И ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР	145
ТУРИЗАМ И ТРГОВИНА.....	149
ДЕЛАТНОСТИ КВАРТАРНОГ СЕКТОРА.....	154

ТЕСТ ЗНАЊА – ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ СРБИЈЕ	157
---	-----

ПРИРОДНА И КУЛТУРНА БАШТИНА СРБИЈЕ ... 161

ПРИРОДНА БАШТИНА СРБИЈЕ	162
КУЛТУРНА БАШТИНА СРБИЈЕ.....	165
СВЕТСКА БАШТИНА ПОД ЗАШТИТОМ УНЕСКА У СРБИЈИ.....	168

ТЕСТ ЗНАЊА – ПРИРОДНА И КУЛТУРНА БАШТИНА СРБИЈЕ	172
---	-----

ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА 173

ПОЈАМ И ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ЗАВИЧАЈА	174
---	-----

ТЕСТ ЗНАЊА – ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА	182
--	-----

СРБИ У РЕГИОНУ И ДИЈАСПОРИ..... 183

СРБИ У РЕГИОНУ	184
СРБИ У СВЕТУ	187

ТЕСТ ЗНАЊА – СРБИ У РЕГИОНУ И ДИЈАСПОРИ	190
---	-----

РЕШЕЊА ТЕСТОВА	191
РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ ПОЈМОВА	195
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА	199

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ – уколико волите занимљивости овај одељак вам даје интересантне податке

Далним развојем друштва усањивања се обрада камена и оспладино је процесом топљења жута и лута, најпре брза, а затим брза, а коришћени су и грађевински токови. Први проценти од блага који су пронађени на тлу Србије везују се за локалитет Плочник (код Прокупља). Старост овог насеља се процењује на око 5.500 година.

Реконструкција насеља Плочник

Током трећег века пре нове ере, простор Србије, односно Подунавља, насељавали келтска племена. Келти су градили утврђења са бодовима, која нису била само војни логори већ и центри занатства и трговине. Римљани освајају Балканског полуострва, у првом веку наше ере, задржавају је провинција овог подручја. Прва римска насеља у Србији имала су одлике трговачких центара и војних утврђења. Она су углавном подизана на трасама и раскрсницама важних путева. Посебно су били значајни градови који су подизани на десној обали Дунава. То су били војни логори који су чували границу Римског царства од упада разних племена. Римски градови су имали правилну мрежу улица, са уређеним водостоком, амфитеатрима и трговима. Бројни римски градови у Србији имају своје римске претеча, а то су: Сирмијум (Сремска Митровица), Сингидунум (Београд), Тарурум (Земун), Виниацијум (Костојак), Насус (Ниш), Кангидунум (Жепац), Улпијана (Плтиман) и др. Највећим градом из римскоантичког периода је Царинин град или Јустинијана Прима (код Лепана).

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ

По узору на Рим, готово сави велики град у некадашњем царству имао је амфитеатар за борбе подизао. Остаци великог амфитеатра постоје у Виниацијуму, који је имао до 7.000 места. Сремска Митровица, римски Сирмијум, била је једна од престоница Римског царства. Истод централног дела данашњег града налазе се остаци великог хиподрома, који је био намењен трцима коња.

Амфитеатар у Виниацијуму

Остаци некадашњег Сирмијума

Градови у Србији су током средњег века углавном имали одбрамбени функцију. То су била тврђаве са трговачким деловима града. Појавили су на мањим и средњим местима, који су били погодни за одбрану у случају напада. Поред тога, они су подизани и дуж важних путева или поред манастира. Највећи средњовековни српски град био је Ново Брдо (у близини Приштина). Овај утврђени град је био велики рударски центар, у којем се произлазило сребро из приморских злата. Град је имао око 40.000 становника и био је један од највећих европских градова тога времена. Имао је потпуну утврду, урбану инфраструктуру и канализацију, као и уметно осветљење. Међу осталим средњовековним градовима у Србији издвајају се: Малич, Рудник, Звонар, Голубац, Крушевац, Призрен, Рач, Смедерово, Београд, Бач и други.

Средњовековна тврђава Малич у долини Ибра

Смедерска тврђава – последња средњовековна престоница Србије

ГЕОЗАДАТАК

Константин Информациони систем непокретних културних добара на сајту Републичког завода за заштиту споменика културе (ИЗЗР/Национални архив), пружају неке од најважнијих средњовековних градова и историје која је град основан и како је био живот у њему.

Се трговина освајајућом Србији мала се и изградња насеља. У то време настаје турско-источњачка тврђава градова. У њему се посебно издваја градско језгро или чаршија, у којој се одвијала занатска производња и трговина робом. Бројни дућани или производњачко-трговински су дуги крајеве и економију града. Кућа су били трговачко-домовини, тј. мањим градовима четириета. Насеља која су у Србији настајала током доба аустроугарске власти подизана су плански. То значи да су ова насеља одређивана правoliniјским распоредом улица, који се сави под правим углом. Овај тип насеља је заступљен на територији данашњих Војводине. Након Другог светског рата настале су велике промене у изградњи насеља, када су грађевини њихови савремени делови. Услед грађевинарства утицаја различитих народа током историје и њихових култура, градови у Србији представљају мешавину различитих стилова и савремено из различитих историјских епоха.

ГЕОЗАДАТАК – ово је прави одељак за све вас који волите да истражујете и тражите одговоре на занимљива питања. Предвиђено је да ученик одговоре пише у свеску.

РАЗМИСЛИ – за ученике који воле логичке задатке који подстичу креативност

У Хрватској је до избијања рата 1991. године живело велики број Срба (582.000), који су чинили 12% укупног становништва. Срби су вековима уназад традиционално насељавали следеће регије Хрватске: Лику, Коруну и Банују, затим западни део Слатине, Барану и западни Срем. Услед ратних дешавања, највећи број Срба био је протеран 1995. године у војним акцијама „Бљесак“ и „Олуја“. У Хрватској данас живи око 123.000 Срба.

Рођа кућа Николо Тесте у селу Сепетар

Српски манастир Крка (из 14. века) у Далмацији

У Словенији Срби чине око 2% укупног становништва, али имају статус националне мањине. Највећи број српског становништва у Словенији живи у главном граду, Љубљани. Област Бела Крајина, на југоистоку Словеније, насељена је Србима још од средњег века. Добила је назив по традиционалној белој одећи српског становништва.

СРБИ У ОСТАЛИМ СУСЕДНИМ ЗЕМЉАМА

Према доступним подацима и овдашњим проценама, у четири нова суседна државица (Мађарској, Румунији, Бугарској и Албанији) живи око 50.000 Срба. Претпоставља се да је савремени број српског становништва, под утицајем различитих политичких и културно-историјских дешавања, асимилација, тј. стопња у науку од суседних држава.

Срби су на простору Мађарске насељени током Великих сеоба Срба из 1690. и 1720. године. Културни центар Срба у Мађарској током 18. века постаје Сентацреја, градић који се налази северно од Будимпеште. Данас у Мађарској живи само око 10.000 Срба, претежно у Будимпешти и у околини Сентацреје и Поцаја.

Срби у Румунији чине признату националну мањину која броји око 12.000 припадника. Највише српског становништва живи у румунској делу Баната и на простору Терапоколизуре. Тимишвар је највећи град у Банату, који представља културни и управни центар Срба у Румунији.

РАЗМИСЛИ

• Који познати српски књижевници и први министар просвете је рођен на тлу данашње Румуније?

Црква Светог Ђорђа у Старом Негрину (код Немањевца) – највећа црква у Метанији

Сентацреја – град у јужном делу Мађарске

Центар Тимишаре са државним српским православним цркви

ТЕСТ ЗНАЊА – СРБИ У РЕГИОНУ И ДИЈАСПОРИ

- Поврнуци називају три града у Босни и Херцеговини у којима живи највећи број Срба.
Мостар Блага Лука Трбиње Завица Бијељина Тузла
- У ком албанском граду живи највећи број Срба?
- Где се налази област Бела Крајина и по чему је добила назив?
- Уколико је измислио тврђаву тана, доокружи слово Т, а уколико је измислио, слово Н.
Највећи број Срба у Румунији живи у Букурешту. Т Н
Бела Луца је највећи српски град у Републици Српској. Т Н
Сентацреја је била културни центар Срба у Мађарској. Т Н
У Африци највећи број Срба живи у Египту. Т Н
- Зашто је тачно утврдило тачан број Срба у дијаспори?
- О ком зачетном појму је реч?
а) Овај град се налази у савезној држави Илинис и у њему живи највећи број Срба у САД.
б) Ова држава се налази на крајњем југу Африке и у тој су се Срби традиционално бавили рударством.
в) Ова држава има најбројнију српску дијаспору у Европи. То је највећа држава Средње Европе и економски најразвијенија држава европског континента.
- У којој део града Аустралије живи највећи број Срба? _____ и _____
- Прецрпци називају општине у Црној Гори у којој Срби не чине већину становништва.
Гривља Херцег Нови Београд Никшић Будва Плужина
- У којој азијској земљи са излазом на Париски залив живи највећи број Срба и због чега?
- Објасни утицај српске дијаспоре на развој привреде у Србији.

ТЕСТ ЗНАЊА за самопроцену и проверу научног градива једног поглавља

РЕЧ АУТОРА

Драги осмаци и остали читаоци,

Пред вама се налази уџбеник географије за осми разред основне школе. Са географијом се сада већ активно сусрећете више година заредом. Будући да сте овладали географским знањима из области картографије, физичке, друштвене и регионалне географије света, ове године ћете наставити да проширујете своје географске видике. У уџбенику *Географија 8* изучаваћете националну географију, тј. географију Србије.

Србија се убраја међу мање државе света, али немојте да вас њени изглед и величина заварају. Њена територија се одликује великим богатствима, која изнова и свакодневно треба тумачити кроз одвијање различитих појава и процеса – како природних, тако и друштвених. Поводом тога, не устручавајте се да користите усвојена знања из других области. Ми смо се свакако потрудили да знања из географије повезујемо са знањима из природних наука, различитих језика, књижевности и многих других врста уметности, као и са знањима из наше свакодневице.

Уџбеник је подељен у шест тематских целина, кроз које ћете открити бројне занимљивости и сазнати врло корисне информације о нашој земљи. У првом поглављу бавићете се историјским развојем Србије, од њених зачетака у далекој прошлости до данас. Такође, анализираћете њен географски положај, као и њене симболе и границе. У другом поглављу изучаваћете сложене физичко-географске одлике Србије, док је треће поглавље предодређено за њена друштвено-географска обележја. Четврто поглавље намењено је сагледавању богатог природног и културног наслеђа Србије. Пето поглавље говори о завичају и његовим карактеристикама, док последње поглавље има за циљ да сазнате више о српском становништву ван матичне државе, тј. о нашој дијаспори.

На путу ка што бољем разумевању *Географије 8* послужиће вам и бројни допунски елементи. Своје знање моћи ћете да проверите кроз 195 питања за брзу проверу знања, 70 задатака у оквиру тестова знања, као и помоћу бројних питања и задатака за размишљање, подсећање и истраживање. Недовољно познате појмове настојали смо да што јасније појаснимо. За оне који желе да сазнају нешто више предвиђена су додатна појашњења неких географских појава и процеса. Осим тога, моћи ћете и да користите неке од корисних линкова, који воде ка додатним изворима знања. Све то ће употпунити бројне фотографије и графички прилози, као и сажети лекција, помоћу којих ћете моћи да систематизујете своја знања.

На крају, остаје нам да вам пожелимо срећан рад и успешну школску годину.

Аутори

Хајде да се упознамо са основним појмовима националне регионалне географије. У овом поглављу сазнаћете како је текао историјско-географски развој Србије, односно како се одвијао процес промене величине територије услед различитих историјских дешавања. Такође, бавићете се тумачењем географског положаја Србије – како апсолутног, тако и релативног; затим анализом симбола државе, њене територије, граница, као и проблема који се јављају у пограничним крајевима.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА ТЕРИТОРИЈЕ СРБИЈЕ

ИСТОРИЈСКО-ГЕОГРАФСКИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ

Споменик Стефану Немањи у Београду

Границе Србије су успостављане и мењане у зависности од многобројних историјских процеса. Оне су последица честих ратова и борби за ослобођење. Српска држава је у одређеним историјским периодима нестајала и поново се рађала – од раног средњег века до данас.

Срби су се населили на простору Балканског полуострва, односно тадашњег Источног римског царства (Византије), у 6. и 7. веку. Осим Србије, прве српске државе које су настале биле су приморске кнежевине: Дукља, Травунија, Захумље и Паганија. Срби су током раног средњег века били под снажним утицајем Византије, повремено и Бугарске, али су успевали да очувају и самосталност. Од почетка 12. века најзначајнија српска држава постаје **Рашка**. Велики жупан Рашке и оснивач династије Немањића био је Стефан Немања (1113–1199). Српска држава је највећу територију заузимала у 14. веку, за време цара Душана, захватавши простор од око 250.000 km². Србија се тада простирала од Дунава и Саве на северу до Коринтског залива на југу, а имала је излаз на Јадранско, Јонско и Егејско море.

Црква Светих апостола Петра и Павла код Новог Пазара, саграђена у 9. веку, најстарија је црква на територији Србије

Манастир Студеница, задужбина Стефана Немање

Призрен у Метохији, на Призренској Бистрици, био је престоница Душановог царства

Након средњовековног периода и губитка сопствене државе, Срби су живели у Турском (Османском) и Аустријском царству, као и на просторима некадашње Млетачке републике. Без обзира на то, они су одржали свест о држави за коју се требало изборити. Борба за ослобођење од турске власти је започела **Првим српским устанком** (1804–1813), под вођством **Ђорђа Петровића Карађорђа**. У Првом српском устанку је ослобођена територија од Саве и Дунава на северу до Алексинца на југу, и од Дрине на западу до Тимока на истоку.

Споменик Карађорђу у Орашцу код Аранђеловца, где је на Срећење 1804. године подигнут Први српски устанак

Други српски устанак је подигнут на празник Цвети, 1815. године, у Такову (код Горњег Милановца). Устанак је предводио Милош Обреновић. Турским хатишерифима из 1830. и 1833. године, **Кнежевина Србија** је стекла аутономију у оквиру Турског царства и добила територијално проширење за још шест нахија (Црноречку, Параћинску, Крушевачку, Крајинску, Старовлашку и Подрињску). Укупна површина Србије износила је 37.740 km². Након ратова за ослобођење и независност (1876–1878) одржан је **Берлински конгрес** (1878. године), на којем је Србији призната независност и одређене су јој границе. Добила је проширење у сливу Јужне Мораве, односно Нишки, Врањски, Топлички и Пиротски управни округ. Тада се Кнежевина Србија простирала на 48.300 km².

Црква брвнара Светог Ђорђа у Такову

ДА ПОЈАСНИМО

Хатишериф – свечана повеља турског султана.

Нахија – најмања административно-територијална јединица у оквиру некадашњег Османског царства.

Територија Србије након Берлинског конгреса

Територија Србије после Балканских ратова

Године 1882. проглашена је **Краљевина Србија**, која је трајала до 1918. године. Први њен краљ био је Милан Обреновић. После Балканских ратова (1912–1913) Србија је добила знатно територијално проширење. У њен састав су ушле Рашка област, Косово, део Метохије и данашња Северна Македонија. Овим проширењем Србија је и даље била континентална држава, али је заузимала централни део Балканског полуострва, с површином од 87.612 km². У оваквим оквирима Србија је дочекала почетак Првог светског рата, 28. јула 1914. године. За време рата њена територија је била окупирана од стране Аустроугарске и Бугарске.

Централни градски трг у Нишу назван је по краљу Милану

НАУЧИЛИ СМО

- Срби су се населили на простору Балканског полуострва током 6. и 7. века.
- Најзначајнија српска средњовековна држава била је Рашка.
- Српска држава је имала највећу територију за време цара Душана.
- Током прве две деценије 19. века подигнута су два устанка против турске власти у Србији: Први српски устанак 1804. године и Други српски устанак 1815. године.
- Србији је призната независност на Берлинском конгресу.
- Територија Србије је током Првог светског рата била подељена између Аустроугарске и Бугарске.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Подвучи назив српске државе која није била приморска кнежевина: Дукља, Захумље, Паганија, Рашка, Травунија.
2. На које море Србија није имала излаз током владавине цара Душана?
 - а) Црно море;
 - б) Јадранско море;
 - в) Егејско море.
3. Недалеко од ког града је подигнут Први српски устанак?
4. Због чега је 1878. година била значајна за Србију?
5. Да ли је Србија дочекала почетак Првог светског рата као приморска држава?

ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА, ИНТЕГРАЦИОНИ И ДЕЗИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ

Простор Југоисточне Европе је током 20. века био поприште различитих историјских дешавања. Након завршетка Првог светског рата, Срби, Хрвати и Словенци су формирали заједничку државу. Интеграционим процесима је настала велика држава, која је под различитим називима постојала до последње деценије прошлог века. Распад заједничке државе обележили су грађански ратови, присилне миграције и велико страдање становништва.

По завршетку Првог светског рата, Краљевини Србији су прикључени Срем, Банат, Бачка, Барања и Црна Гора током три догађаја који су познати као Велики народни збор у Руми, Новосадска и Подгоричка скупштина. Дана 1. децембра 1918. године, у Београду је проглашена **Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца** (СХС). Границе прве југословенске државе су одређене на Конференцији мира у Паризу од 1919. до 1920. године. У Краљевини СХС тада је живело више од 12 милиона становника. Држава је променила назив у **Краљевина Југославија** 1929. године и била је подељена на девет бановина и управну целину – Београд са Земунем и Панчевом.

ДА ПОЈАСНИМО

Југоисточна Европа – источни део Јужне Европе, односно простор држава које се налазе на Балканском полуострву.

Југословенске бановине

Историјски град Јајце у Босни и Херцеговини

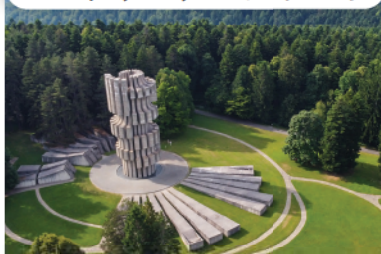
ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Други светски рат је донео огромна страдања Србима, Јеврејима и Ромима, нарочито на простору тзв. Независне државе Хрватске (НДХ) и подручја под немачком окупацијом. Највећи логор смрти био је Јасеновац (у тадашњој НДХ), у којем је страдало, према неким наводима, преко 500.000 Срба, Рома и Јевреја. Осим њега, широм Југославије постојали су и други концентрациони логори. Они данас представљају меморијалне комплексе.

Споменик жртвама у логору Јасеновац

Споменик револуције и страдалима на планини Козари у Републици Српској

Спомен-парк „Крагујевачки октобар“ у Шумарицама

Застава и грб Југославије

По завршетку Другог светског рата, 1945. године, настаје **Федеративна Народна Република Југославија** (ФНРЈ). Држава 1963. године мења назив у **Социјалистичка Федеративна Република Југославија** (СФРЈ). Југославију је чинило шест социјалистичких република: Србија, Босна и Херцеговина, Македонија, Словенија, Хрватска и Црна Гора. Једино су у оквиру Србије постојале две **аутономне покрајине**: Војводина и Косово и Метохија. Укупна површина СФРЈ износила је 255.804 km². СФРЈ је била једна од држава оснивача Уједињених нација (1945. године) и Покрета несврстаних држава (1961. године). Била је једна од најразвијенијих социјалистичких држава Европе, са снажном индустријском и пољопривредном производњом и развијеном саобраћајном инфраструктуром.

Међурејубличке границе из периода Југославије постале су и границе новонасталих држава након разбијања федерације. Дезинтеграција Југославије је започета 1991. године отцепљењем Словеније и Хрватске, док се Србија залагала за очување јединствене југословенске државе. Македонија је прогласила независност 1992. године. На територији Босне и Херцеговине проглашење независности је изазвало дуготрајан грађански рат између три највећа народа – Срба, Бошњака и Хрвата. Рат је завршен 1995. године потписивањем Дејтонског споразума, када је Босна и Херцеговина подељена на Републику Српску и Федерацију Босне и Херцеговине.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Зашто је Македонија променила свој назив у Северна Македонија?

Србија и Црна Гора су 1992. године формирале **Савезну Републику Југославију**. Ова држава је 2003. године променила назив у **Државна заједница Србија и Црна Гора**, која је постојала до 21. маја 2006. године. Тада се референдумом у Црној Гори становништво изјаснило за самосталну Црну Гору. Тиме се Србија поново појавила на политичкој карти Европе као независна држава.

После агресије НАТО-а на СР Југославију, тј. бомбардовања 1999. године, међународна заједница је преузела власт на простору АП Косова и Метохије. То је постигнуто потписивањем Кумановског споразума и доношењем Резолуције Уједињених нација 1244. Међутим, међународна заједница није успела да обезбеди сигурност српском становништву на Косову и Метохији, чиме је прогон српског становништва настављен и током прве деценије 21. века. Територијални интегритет Србије је нарушен 17. фебруара 2008. године једностраним проглашењем независности јужне српске аутономне покрајине. Република Србија и многе државе света нису признале једнострано проглашење њене независности.

ДА ПОЈАСНИМО

Референдум – облик изјашњавања становништва о неком важном питању. Најчешће се на постављено питање гласа одговарањем са „да“ или „не“, а одлука се доноси већином гласова.

НАУЧИЛИ СМО

- Након завршетка Првог светског рата, 1918. године, формирана је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Њен назив је промењен у Краљевина Југославија 1929. године.
- Краљевина Југославија је 1941. године окупирана од стране сила Осовине.
- Након окончања Другог светског рата, 1945. године, проглашена је Федеративна Народна Република Југославија. Њен назив је промењен 1963. године у Социјалистичка Федеративна Република Југославија.
- СФРЈ је обухватала шест република: Србију, Босну и Херцеговину, Македонију (данас Северна Македонија), Словенију, Хрватску и Црну Гору. У оквиру Србије су успостављене аутономне покрајине Војводина и Косово и Метохија.
- Дезинтеграција Југославије је започета 1991. године, услед одвајања Словеније и Хрватске.
- Република Србија је постала самостална држава 2006. године, након проглашења независности Црне Горе.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Када је основана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца?
 - а) у првој деценији 20. века;
 - б) у другој деценији 20. века;
 - в) у трећој деценији 20. века.
2. Који догађај је одржан у граду Јајцу и због чега је он био значајан за југословенску државу?
3. Заокружи слово испред тачне тврдње.
 - а) Југословенске бановине су углавном називе добиле по планинама.
 - б) Рат у Босни и Херцеговини окончан је 1998. године.
 - в) Територијални интегритет Србије нарушен је 2008. године.
4. Која југословенска држава је претходила СФРЈ, а која је формирана након ње?
5. Шта је референдум?

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ

Географски положај Србије је сложен и може се поделити на апсолутни и релативни. У регионалном погледу Србија је **континентална држава** која припада Јужној Европи, односно смештена је у југоисточном делу континента. Територија Србије се у прошлости налазила под утицајем различитих цивилизација: јелинске, римске, византијске, турске, западњачке итд. На овом простору су се укрштали и интереси великих сила, што је резултирало честом променом граница и територија.

Географски положај Србије у Европи

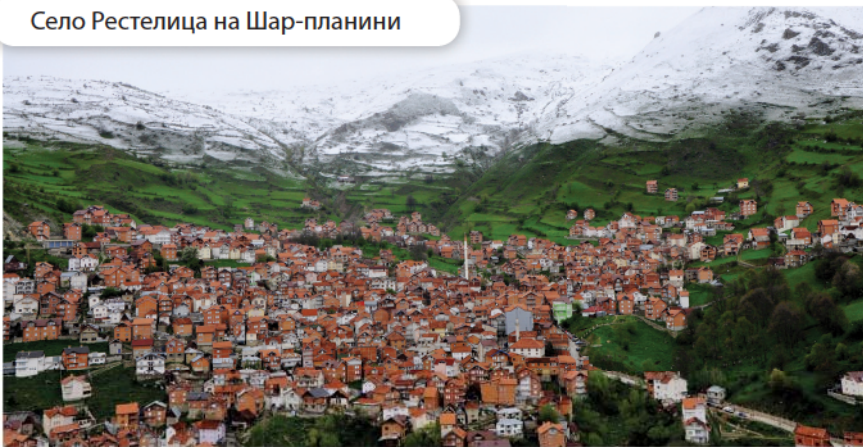
Територија Србије и њене најистуреније тачке

Апсолутни географски положај Србије је непроменљив и одређен је њеним положајем у односу на географске координате и велике природне целине. Због тога се математичко-географски и физичко-географски положај издвајају као апсолутне компоненте географског положаја.

У **математичко-географском погледу** Србија се налази на северној и источној полулопти. Најсевернија тачка Србије се налази 10 km северно од Суботице, на граници са Мађарском (46° 11' N). Најјужнија тачка Србије је у селу Рестелица (41° 51' N). Најзападнија тачка Србије се налази у насељу Бачки Брег, на Дунаву (18° 49' E), док је најисточнија тачка на Старој планини, на врху Сребрна глава (23° 00' E). У правцу север–југ Србија се простире у дужини од 488 km, док је растојање у правцу запад–исток 450 km. Географски центар Србије се налази у Шумадији – у селу Драча, код Крагујевца.

Село Рестелица на Шар-планини

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Србија припада Средњоевропској часовној зони (UTC+1), која је сат времена унапред у односу на Гриничку часовну зону. С обзиром на релативно мало пружање по географској дужини, разлика у месном времену између најзападније и најисточније тачке у Србији износи 16 минута и 44 секунде.

Физичко-географски положај Србије се одређује према великим природним целинама којима припада. Србија је **балканска земља**, јер се 76% њене територије налази на Балканском полуострву. Србији припада средишњи део овог полуострва. Северна граница Балканског полуострва су реке Сава и Дунав. Део територије Србије који се налази северно од наведених река припада Панонској низији (24%), због чега кажемо да је Србија и **панонска земља**. Такође, Србија је и **подунавска земља**, јер Дунав тече кроз нашу државу у дужини од 588 km. Територијом Србије теку све велике реке средњег Подунавља, као што су Сава, Тиса, Дрина и друге. Србија је претежно брдско-планинска и мањим делом низијска земља. Средња надморска висина Србије износи око 470 m.

Релативни географски положај неке државе је променљив. Он зависи од тренутних друштвених, политичких и економских процеса који владају у свету и у нашем ближем окружењу. У оквиру релативног положаја истичу се економско-географски, саобраћајно-географски и политичко-географски положај.

Економско-географски положај Србије је одређен њеним природним и људским ресурсима, као и економским везама које има са другим државама. Природни ресурси Србије нису у потпуности искоришћени за развој привредних грана. То се односи на пољопривредно земљиште, рудно богатство и енергетске ресурсе, водне ресурсе, шумски покривач итд. Србија је у економском погледу највише повезана с европским државама, пре свега с државама Европске уније. Њен економски развој зависи и од сарадње са другим развијеним државама у свету (САД, Кином, Русијом, Турском, Јапаном итд.).

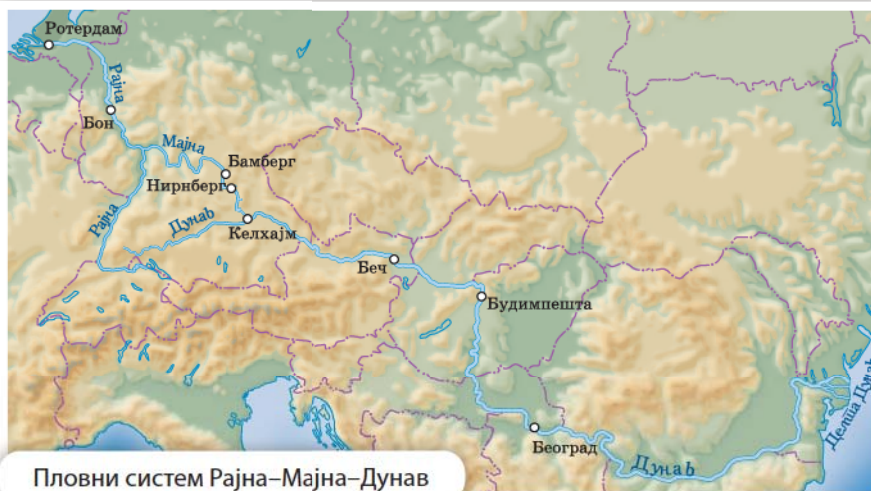
РАЗМИСЛИ

- Које државе су у потпуности лоциране на Балканском полуострву, а које се само делимично налазе на његовој територији?

ПОДСЕТИМО СЕ

- У којим државама се налазе луке Ротердам и Констанца?

Пловни систем Рајна–Мајна–Дунав

Саобраћајно-географски положај Србије је изузетно повољан. Територијом Србије воде важне саобраћајнице које повезују простор Западне и Средње Европе са Јужном Европом и Малом Азијом. У саобраћајном погледу посебан значај имају долине Велике и Јужне Мораве, дуж којих је трасиран Коридор 10. Посебан значај има Дунав, као међународна пловна река, који представља Коридор 7. Значај Дунава је повећан када је изграђен канал Мајна–Дунав 1992. године. Тиме је створен велики пловни пут кроз Европу, Рајна–Мајна–Дунав, који повезује луке Ротердам (на обали Северног мора) и Констанцу (на обали Црног мора), а пролази и кроз Србију.

Постојећи Паневропски коридори

Политичко-географски положај Србије подразумева њен однос према утицајним државама и организацијама у Европи и свету. Наша земља је чланица различитих организација кроз које се остварује политичка, али и економска и културна сарадња са другим државама. Србија је чланица Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Савета Европе, Партнерства за мир и др. Такође, Србија је и кандидат за чланство у ЕУ од 2013. године, а занимљиво је да је Србија, односно некадашња Југославија, била једна од држава која је 1945. године основала Уједињене нације.

НАУЧИЛИ СМО

- Најсевернија тачка Србије налази се око 10 km северно од Суботице, док је њена најјужнија тачка у селу Рестелица, на Шар-планини. Најзападнија тачка наше земље налази се у насељу Бездан, док најисточнију представља старопланински врх Сребрна глава.
- Географски центар Србије налази се у насељу Драча, недалеко од Крагујевца.
- Србија је истовремено континентална, балканска, панонска и подунавска земља, када је реч о њеном физичко-географском положају.
- Србија је економски средње развијена држава, јер њени развојни потенцијали нису у потпуности искоришћени.
- Саобраћајно-географски положај Србије је повољан, јер њеном територијом пролазе важне саобраћајнице ка другим регијама.
- Политичко-географски положај Србије зависи од сарадње са другим државама света и бројним политичким организацијама.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Које две компоненте обухвата апсолутни географски положај?
2. На којим планинама се налазе најјужнија и најисточнија тачка Србије?
3. Која река представља саобраћајни Паневропски коридор 7? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Дунав;
 - б) Сава;
 - в) Тиса.
4. Објасни због чега економско-географски положај Србије није најповољнији.
5. Наведи три политичке организације у којима Србија има чланство.

СИМБОЛИ СРБИЈЕ

Симболе Србије чине грб, застава и државна химна. Они су утврђени Уставом Републике Србије. **Грб Републике Србије** потиче још из 1882. године, када је проглашена Краљевина Србија. На малом грбу се налази двоглави орао Немањића, симбол који је преузет од Византије. Једна од његових глава представља усмереност ка небеском, а друга ка земаљском царству. На грбу се налази мањи црвени штит са крстом и четири оцила, као и љиљани. Грб је крунисан краљевском круном. Велики грб Републике Србије чини мали грб, који је огрнут плаштом и крунисан краљевском круном.

Мали и Велики грб Републике Србије

Државна застава Републике Србије је тробојка са хоризонтално поређаним пољима црвене, плаве и беле боје истих висина, док је преко ње, ближе јарболу, позициониран мали грб Републике Србије. **Народна застава** је тробојка црвене, плаве и беле боје без приказаног малог грба. У народу се верује да црвена боја на застави Србије представља крв која је проливена за земљу. Плава боја симболизује слободу и бескрај ком се тежи, док бела боја представља мајчино млеко.

Државна застава Републике Србије

Народна застава Републике Србије

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Застава Србије је често мењана кроз историју, посебно током два последња века. Разлог томе су политичке прилике и ратна дешавања из тог периода. Током средњег века, у Србији није постојала званична државна застава у данашњем смислу. Изглед средњовековних застава наше земље заснива се на реконструкцијама и хералдичким изворима (нпр. средњовековним картама, грбовницима и описима у хроникама), па представљају симболичне или претпостављене заставе, а не документовано утврђене државне симболе. Од Сретењског устава (1835) застава Србије је по први пут задобила изглед тробојке са хоризонтално распоређеним пругама. Тада је застава Србије била обојена пансловенским бојама – црвеном, белом и плавом. Ове боје су присутне и на националним заставама бројних других европских словенских земаља и регија. Ове боје Србија задржава и на својим заставама-следбеницама, с тим да је њихов распоред у вертикалном низу црвена–плава–бела установљен током постојања Кнежевине Србије. Од тог периода до данас, распоред боја је задржан, а измене које су усвајане односиле су се на различито нијансирање и позиционирање грба и других симбола.

1234-1243.

1339.

1804.

1835.

1839.

1869-1872.

1882-1918.

1941-1945.

1945-1992.

1992-2004.

2004-2010.

2010-надаље

РАЗМИСЛИ

- Заставе којих европских земаља су такође обојене пансловенским бојама?

Химна Републике Србије је свечана песма „**Боже правде**“, коју је компоновао Даворин Јенко, а чији је текст написао Јован Ђорђевић 1872. године. Такође, „Боже правде“ је била и химна Кнежевине и Краљевине Србије до 1918. године, односно до стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Према симболима Републике Србије треба да се опходимо с поштовањем. Ни државна ни народна застава не смеју да буду постављене тако да додирују тло, нити се њима смеју прекривати возила или други предмети. Такође, не смеју се употребљавати ако су оштећене. Заставе се не истичу током ноћи. У дане жалости заставе се постављају на пола копља. Државна застава се истиче на улазу у зграде државних институција, у службеним просторијама, на прославама на којима се обележавају догађаји значајни за Србију, на међународним сусретима или такмичењима. Народна застава Србије стално се вије на улазу у зграду Народне скупштине.

НАУЧИЛИ СМО

- Симболи Републике Србије су грб, застава и химна. Према њима се треба опходити с поштовањем.
- Грб Републике Србије потиче из 1882. године. На малом грбу су приказани двоглави орао, штит са крстом и четири оцила, љиљани и краљевска круна. Велики грб се састоји од малог грба, који је огрнут плаштом и још једном крунисан.
- Државна застава наше земље је тробојка са хоризонтално распоређеним слојевима црвене, плаве и беле боје. На њој је приказан и мали грб. На народној застави Србије није приказан грб.
- Химна Републике Србије је свечана песма „Боже правде“, чији је текст написао Јован Ђорђевић, а музику Даворин Јенко.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Од које некадашње државе је наслеђен двоглави орао на грбу наше земље?
2. Заокружи елемент по ком се велики грб Србије разликује од малог: оцила, љиљани, плашт, круна, двоглави орао, крст.
3. Наведи боје на застави Србије, редоследом одозго–надоле.
4. Подвуци називе бивших југословенских република на чијим заставама су присутне пансловенске боје: Србија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Словенија, Хрватска.
5. Ко је компоновао музику за химну Републике Србије? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Станислав Бинички;
 - б) Стеван Стојановић Мокрањац;
 - в) Даворин Јенко.

ВЕЛИЧИНА И ГРАНИЦЕ СРБИЈЕ И ПРОБЛЕМИ ПОГРАНИЧНИХ КРАЈЕВА

Укупна површина Србије износи **88.499 km²**. Иако заузима малу површину, Србија има далеко већи интегративни и транзитни значај, посебно ако узмемо у обзир географски положај, историјски развој и природне ресурсе.

У оквиру Србије се издвајају две аутономне покрајине. **АП Војводина** има површину од 21.614 km², док је површина **АП Косово и Метохија** 10.910 km². У административном погледу, Србија је подељена на 30 области, у оквиру којих је 29 Градова и 168 општина. Од 1999. године територија АП Косово и Метохија је под административном управом Уједињених нација (Резолуција 1244).

ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта представљају природне, а шта вештачке границе?
- За које границе кажемо да су етничке?

Дунав је природна граница између Бачке Паланке (Србија) и Илока (Хрватска)

Вештачка граница између Србије и Мађарске. Због чега се подижу заштитне ограде на међудржавној граници?

Србија се граничи са **осам држава**. Укупна дужина свих граница износи 2.361,7 km. Најдужу границу Србија дели са Румунијом, а најкраћу са Албанијом. Границе Србије са њеним суседима су углавном природне. На пример, граница између Босне и Херцеговине и Србије је повучена дуж реке Дрине, граница између Бугарске и Србије је на гробу Старе планине, а са Северном Македонијом дуж највиших врхова Шар-планине. Са Мађарском је граница углавном вештачка, пошто пресеца простор Панонске низије, без значајнијих природних објеката.

ДА ПОЈАСНИМО

Град (велико слово Г) – територијална јединица установљена законом (попут општина), која обухвата најчешће једно градско и мноштво сеоских насеља. За разлику од Града, град (мало слово г) представља градско насеље.

ДУЖИНА ГРАНИЦА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Држава	Врста границе		Укупна дужина (km)	Учешће (%)
	Сувоземна (km)	Водна (km)		
Мађарска	156,7	18,0	174,7	7,4
Румунија	258,6	289,3	547,9	23,2
Бугарска	333,5	27,0	360,5	15,3
Северна Македонија	247,4	35,5	282,9	12,0
Албанија	110,6	3,0	113,6	4,8
Црна Гора	239,5	10,0	249,5	10,5
Босна и Херцеговина	109,9	261,0	370,9	15,7
Хрватска	111,1	150,6	261,7	11,1
Укупно	1.567,3	794,4	2.361,7	100,0

Границе Србије се такође могу поделити на **сувоземне** и **водне**. Водне границе су углавном речне; међутим, постоје и оне које се протежу преко језерске површине. Језерску границу, на пример, чине Перућачко и Зворничко језеро на граници са Босном и Херцеговином, као и Ђердапско језеро на граници са Румунијом.

ГЕОЗАДАТАК

Помоћу карте наведи све планине и речне токове које пресеца граница између Србије и Бугарске, као и граница између Србије и Северне Македоније.

Границе Србије **нису етничке**, пошто припадници српског народа живе и у суседним државама. Са друге стране, на територији Србије живе припадници суседних народа. Границе са Мађарском, Румунијом, Бугарском и Албанијом су утврђене после Првог светског рата. Границе са бившим југословенским републикама одређене су након распада Југославије и углавном представљају наслеђене границе бивших социјалистичких република. Последњу успостављену границу Србија дели са Црном Гором, која је одређена 2006. године, након обнове независности Србије.

Промет путника и робе са суседним државама се одвија на међународним граничним прелизима. Најпрометнији друмски гранични прелази су на Коридору 10. То су гранични прелаз **Хоргош** (са Мађарском), **Батровци** (са Хрватском), **Градина** (са Бугарском) и **Прешево** (са Северном Македонијом). Најпрометнији гранични прелаз са Црном Гором је Гостун, у долини Лима. Такође, постоје и унутрашњи међународни гранични прелази. Они се налазе на међународним аеродромима у Србији (Београд, Ниш, Приштина и Краљево), као и у речним лукама (Апатин, Нови Сад и Београд).

Гужва испред граничног прелаза Градина

Гранични прелази у Србији

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Србија има неколико нерешених граничних спорова са бившим југословенским републикама. Проблем представља граница на Дунаву између Србије и Хрватске, који се јавио услед честог меандрирања реке. Према међународним прописима, којих се и Србија придржава, граница се протеже средином речног тока. Међутим, хрватска страна тврди да јој припада око 10.000 ха земљишта са леве стране Дунава, односно на територији Бачке. Проблем представља и Шаренградска ада, коју обе државе сматрају својом територијом. На граници са Босном и Херцеговином такође постоји неколико нерешених граничних питања. То су хидроелектране „Зворник“ и „Бајина Башта“, траса пруге Београд–Бар, која у једном сектору прелази на територију БиХ, и село Саставци. Ово насеље представља ексклаву БиХ у Србији, у општини Прибој. Ова ексклава представља историјско наслеђе с почетка 20. века, када се на овом простору смењивала власт између Турског и Аустроугарског царства.

Погранични крајеви имају специфичан географски положај, који је периферан у односу на остатак земље, па је самим тим и неповољан. Погранични крајеви, који су често и планински простори, углавном су изоловани. Они нису адекватно саобраћајно повезани са осталим деловима државе. Услед тога су заостајали у свом привредном развоју. То је подстакло иселјавање становништва према већим урбаним центрима. Осим тога, пограничне општине су се прве суочиле са **демографским проблемима** – негативан природни прираштај, недостатак радне снаге, неповољна старосна структура становништва и одлазак образованог становништва.

Најугроженији је погранични простор са Бугарском, у којем деценијама владају неповољни демографски услови. Они су условили малу густину насељености и сиромаштво становништва.

Међутим, погранични простори располажу разноврсним природним ресурсима, који могу бити искоришћени у циљу њиховог регионалног развоја (развој пољопривреде, туризма, саобраћаја, индустрије, трговине итд.). Неискоришћена могућност је и **прекогранична сарадња** и повезивање са суседним државама. На тај начин би се између Србије и њених суседа ојачале везе – како економске, тако и културне.

Насеље Топли До на Старој планини, у пограничном појасу са Бугарском

Насеље Пландиште у Банату, у пограничном појасу са Румунијом

НАУЧИЛИ СМО

- Србија је континентална држава, чија површина износи 88.499 km².
- Србија има осам суседа. Најдужу границу Србија дели са Румунијом, а најкраћу са Албанијом.
- Границе Србије су углавном природне (нпр. реке Дунав и Дрина или гребени Шар-планине и Старе планине).
- Границе наше државе нису етничке, будући да Срби живе и у суседним државама. Такође, припадници народа из суседних држава живе и у Србији.
- Најпрометнији друмски гранични прелази у Србији су: Хоргош, Батровци, Прешево и Градина. У Србији постоје и унутрашњи међународни прелази (међународни аеродроми и речне луке).
- Неки од проблема који одликују пограничне просторе Србије су негативан природни прираштај, старење становништва, незапосленост и исељавање младог и образованог становништва.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Колико процената територије Србије заузима АП Косово и Метохија?
а) 7,3%; б) 12,3%; в) 20,3%.
2. Заокружи назив језера које чини део границе између Србије и Босне и Херцеговине: Палићко, Парменачко, Перућачко, Потпећко, Провала.
3. Са којом суседном државом Србија дели последњу успостављену државну границу?
4. Допуни следеће реченице.
Батровци су најпрометнији гранични прелаз са _____, који се налази на Коридору _____. Најпрометнији прелаз са _____ је Гостун, који се налази у долини реке _____.
5. Погранични простор ка којој суседној држави је најугроженији демографским проблемима? Подвуци назив државе: Албанија, Бугарска, Мађарска, Румунија, Северна Македонија.

ТЕСТ ЗНАЊА – ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА ТЕРИТОРИЈЕ СРБИЈЕ

1. Заокружи векове током којих се Срби трајно насељавају на Балканском полуострву.

6. век

7. век

8. век

9. век

2. Допуни следеће реченице.

У 12. веку најмоћнија српска држава постаје _____. На њеном челу је био велики жупан _____. Средњовековна српска држава је имала највећу површину за време владавине _____. Престоница ове државе се налазила у граду _____.

3. Заокружи слово испред назива града у чијој је близини подигнут Други српски устанак.

а) Смедерево;

б) Аранђеловац;

в) Горњи Милановац.

4. Повежи области са годином када су ушле у састав Србије.

1833. година Рашка област, Косово, део Метохије и данашња Северна Македонија

1878. година Нишки, Топлички, Врањски и Пиротски округ

1912. година Војводина

1918. година Црноречка, Параћинска и друге нахије

5. Упиши бројеве од 1 до 6 тако да хронолошки поређаш називе држава, почевши од најстарије.

_____ Федеративна Народна Република Југославија

_____ Државна заједница Србија и Црна Гора

_____ Краљевина Југославија

_____ Савезна Република Југославија

_____ Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца

_____ Социјалистичка Федеративна Република Југославија

6. Уколико је наведена тврдња тачна, заокружи слово Т, а уколико није, слово Н.

Граница Србије са Мађарском је вештачка. Т Н

Површина АП Косова и Метохије је већа од површине АП Војводине. Т Н

Дунав у саобраћајном погледу чини Коридор 10. Т Н

Дужина сувоземних граница Србије је мања у односу на њене водне границе. Т Н

7. Допуни следеће реченице.

а) Најјужнија тачка Србије се налази на _____-планини у селу _____.

б) Географски центар Србије се налази у близини града _____.

в) Река Дрина представља природну границу између Србије и _____,
док река Дунав чини део границе Србије са _____, односно
_____.

8. Који су демографски проблеми пограничних крајева?

_____.

9. Објасни у чему је разлика између државне и народне заставе Србије.

_____.

10. Ка којим суседним државама воде следећи гранични прелази?

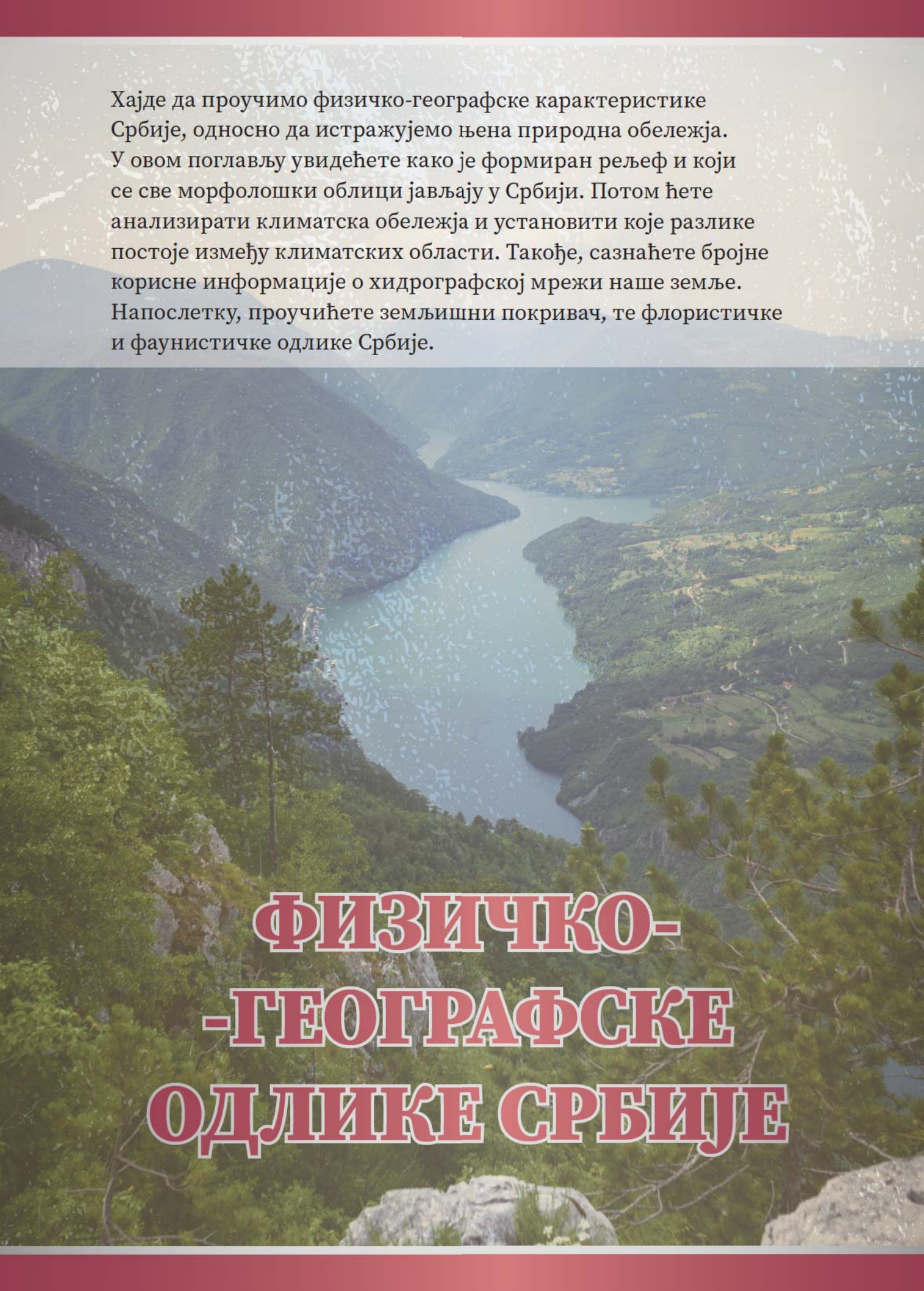
Гостун _____

Прешево _____

Хоргош _____

Градина _____

Хајде да проучимо физичко-географске карактеристике Србије, односно да истражујемо њена природна обележја. У овом поглављу увидећете како је формиран рељеф и који се све морфолошки облици јављају у Србији. Потом ћете анализирати климатска обележја и установити које разлике постоје између климатских области. Такође, сазнаћете бројне корисне информације о хидрографској мрежи наше земље. Напоследку, проучићете земљишни покривач, те флористичке и фаунистичке одлике Србије.

ФИЗИЧКО- -ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ СРБИЈЕ

РЕЉЕФ СРБИЈЕ

ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта су висоравни?

Рељеф Србије обухвата све структуре које се јављају на њеној топографској површини. Другим речима, рељеф је представљен узвишењима и удубљењима, као и уравњеним и заталасаним морфолошким целинама. На сложеност настанка рељефа у Србији првобитно су утицале **унутрашње силе Земље** (гравитација и унутрашња топлота Земље), након чега су првобитни облици рељефа преобликовани дејством **спољашњих сила** (Сунце, ветар, вода и ледници).

Према надморској висини рељеф Србије делимо на две основне компоненте: **низије** и **висије**. Низије су уравњени делови површине Земље до 200 m надморске висине. Оне заузимају највеће распрострањење у северном делу Србије (Војводина), али су мањим делом заступљене и у Мачви, Великом Поморављу и крајњем источном делу наше земље. Висије обухватају просторе преко 200 m надморске висине. Деле се на **брда** (201–500 m) и **планине** (преко 500 m). Планине се према висини деле на ниске (501–1.000 m), средње (1.001–2.000 m) и високе (2.001 m и више) планине. Према свом начину постанка, планине Србије делимо на раседне, набране и вулканске.

Морфолошке разлике у Србији – Банат (лево) и Стара планина (десно)

ПОДСЕТИМО СЕ

- Наведи разлике између раседних и набраних планина.

ГЕОЗАДАТАК

Помоћу карте одреди којој групи планина, према надморској висини, припадају следеће планине: Букуља, Златар, Тара, Проклетије, Цер.

ГЕОТЕКТОНСКИ ПРОЦЕСИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

Рељеф Србије је настао у врло сложеном процесу кретања тектонских плоча. Србија се налази у зони судара Афричке и Евроазијске плоче. Афричка плоча се постепено креће према северу, што је довело до издизања набраних планина Јужне Европе, као и до спуштања великих басена. Ови тектонски покрети су били праћени честим земљотресима и вулканским ерупцијама.

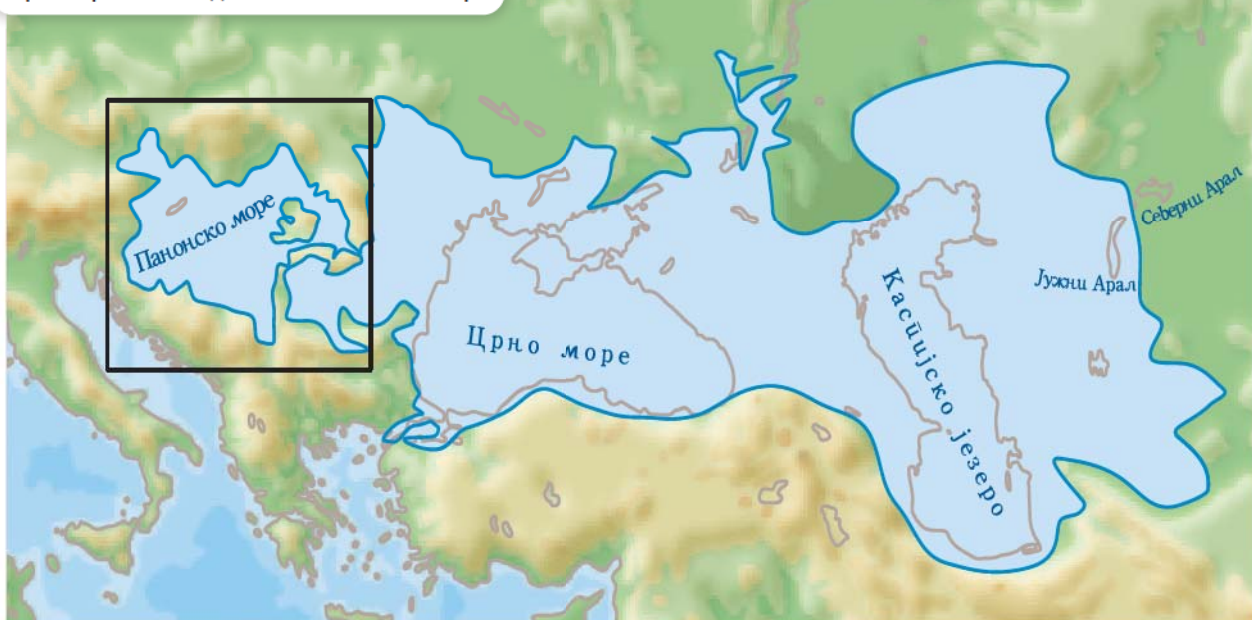
ПОДСЕТИМО СЕ

- Наведи неке од набраних планина Јужне Европе.
- Да ли данас у Јужној Европи постоје активни вулкани?

У далекој геолошкој прошлости, између Евроазијске и Афричке плоче, постојао је праокеан **Тетис**. Највећи део данашње Србије налазио се на дну овог пространог океана. Кретање Афричке плоче према северу је довело до затварања океанског басена, односно до његовог нестанка и издизања планина. Остатак некадашњег Тетиса представљају данашње Средоземно и Црно море, Каспијско језеро и делови Аралског језера.

Истовремено, са издизањем набраних планина на простору Балканског полуострва, северно од њега, спуштен је пространи **Панонски басен**. У њему је дуго постојало море, а касније и **Панонско језеро**. Ове водене површине су биле део знатно већег мора, које се ка истоку протирало све до Аралског језера. Воде Панонског језера су нестале преко Ђердапске отоке пре отприлике два милиона година. Тада је отпочело формирање речних долина у северном делу Србије.

Простирање некадашњег Панонског мора

ДА ПОЈАСНИМО

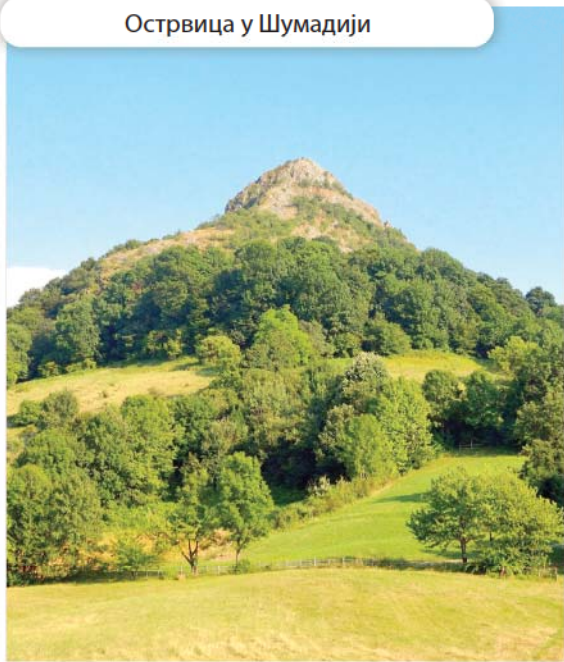
Палеовулканска купа

– узвишење, тј. облик рељефа који је настао дејством вулканске активности у далекој прошлости. Будући да у Србији више нема активног вулканизма, овакви облици рељефа се називају палеовулканским.

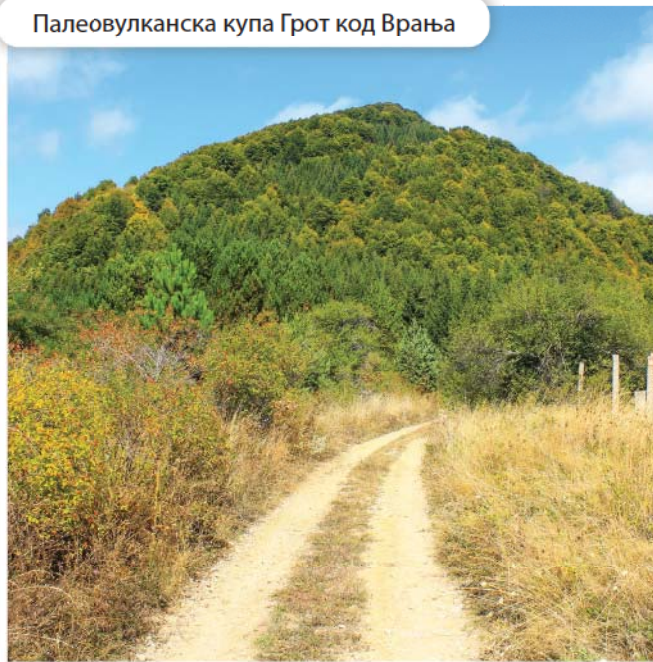
Тектонски покрети на територији Србије и данас трају, што значи да се планине и даље издижу услед судара тектонских плоча. Међутим, данашњи тектонски процеси у Србији су умеренији од некадашњих. Пре више милиона година, територију Србије је, услед снажних тектонских покрета, одликовала интензивна вулканска активност. Једини сведоци давних ерупција су вулканске стене, али и очуване **палеовулканске купе**, тј. угашени вулкани. Трагова вулканских ерупција има широм Србије, али су вулканске купе слабо очуване, јер су уништене дејством спољашњих сила. Очуваних купа нарочито има на простору Источне Србије – од Мајданпека на северу до планине Тупижнице на југу. Најтипичнија очувана палеовулканска купа је **Тилва Њагра** код Бора.

Међу палеовулканским купама издвајају се и Јелеч град на планини Рогозни (код Новог Пазара), Грот и Облик код Врања и др. Последњи вулкани у Србији су се угасили пре приближно пет милиона година. У Србији, осим палеовулканских купа, постоје и облици рељефа који су настали хлађењем и очвршћавањем магме унутар некадашњих вулканских канала. Ови облици рељефа су се услед дуготрајног утицаја ерозије појавили на површини. Примери су **Острвица** на планини Рудник и **Звечан** код Косовске Митровице.

Острвица у Шумадији

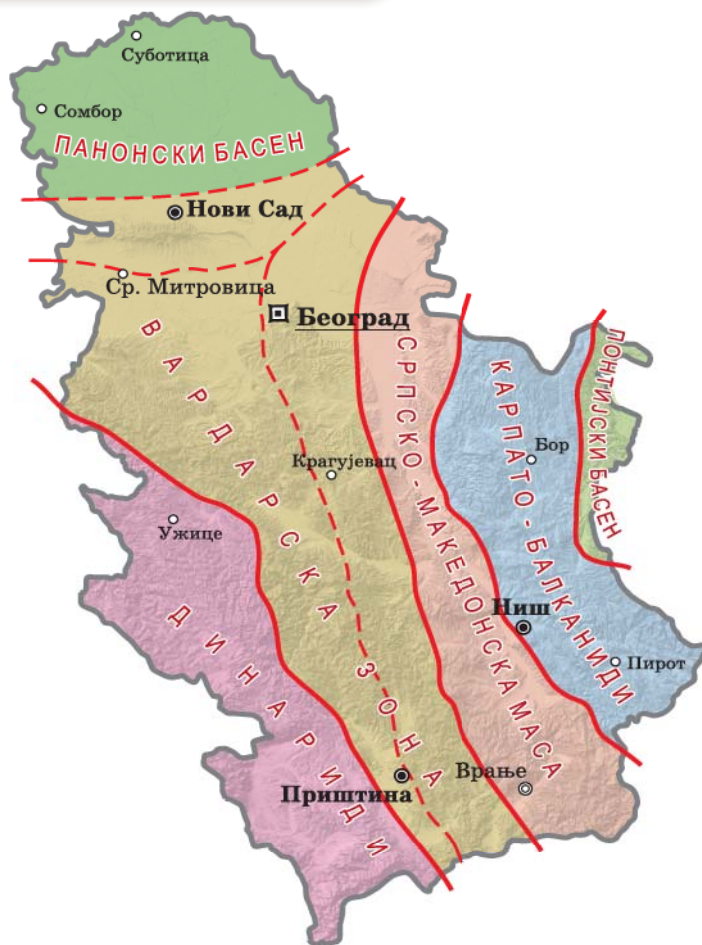
Палеовулканска купа Грот код Врања

ГЕОТЕКТОНСКЕ СТРУКТУРЕ У СРБИЈИ

На основу сложеног развоја рељефа Србије током геолошке еволуције могу се издвојити различите геотектонске јединице. У Србији су то: Карпато-балканиди, Српско-македонска маса, Вардарска зона, Динариди, Панонски и Понтијски басен.

Геотектонске јединице у Србији

Карпато-балканиди су геотектонска јединица која је издигнута услед судара Афричке и Евроазијске плоче, а касније преобликована радом спољашњих сила. Заузимају источни део Србије. Планине у оквиру ове целине су набране, али се јављају и бројне палеовулканске купе.

Српско-македонска маса представља најстарији део Србије у геолошком погледу. Изграђена је од врло старих магматских и метаморфних стена, чија је старост већа од 500 милиона година. Српско-македонска маса се у Србији простире од Вршачких планина на северу, затим дуж долина Велике и Јужне Мораве, па све до границе са Северном Македонијом на југу. У оквиру ове масе планине су, по свом начину постанка, раседне.

Динариди обухватају простор на западу и југозападу Србије. Настали су услед судара Јадранске микроплоче, као дела Афричке плоче, и Евроазијске плоче. Због тога имају карактеристичан правац пружања северозапад–југоисток.

Вардарска зона је геотектонска јединица коју је одликовао сложен начин постанка. Она се пружа између Српско-македонске масе на истоку и Динарида на западу. Планине у оквиру ове зоне представљају издигнути и набрани део некадашње океанске коре Тетиса.

Панонски басен заузима северни део Србије. Формиран је када и набране планине, али је, за разлику од њих, настао тектонским покретима спуштања. Дуго постојање мора и каснијег језера условили су таложење седиментних стена, пре свега песка и глине. У њима су створена и лежишта нафте и природног гаса. Тектонски покрети спуштања били су интензивни и у крајњем источном делу Србије. Ту је настао **Понтијски басен**, најмања геотектонска јединица Србије. Овај басен заузима веће пространство на територији северне Бугарске, те јужне и југозападне Румуније.

НАУЧИЛИ СМО

- Основна подела рељефних целина у Србији је на низије и висије. Висије се деле на брда и планине, док се планине према висини деле на ниске, средње и високе.
- Рељеф Србије је настао услед судара Афричке и Евроазијске плоче, што је било праћено сеизмичким покретима и вулканизмом.
- Између две тектонске плоче некада је постојао и праокеан Тетис, а већи део територије Србије се налазио на дну басена овог океана. Средоземно море, Црно море, Каспијско језеро и делови Аралског језера представљају остатке некадашњег Тетиса.
- Набране планине су настале тектонским процесима издизања, док је Панонски басен настао покретима спуштања. У њему је најпре постојало море, потом и језеро, које је отекло преко Ћердапске отоке.
- Тектонски покрети су у Србији и данас активни, али знатно блажи од пређашњих.
- Активног вулканизма у Србији данас нема. Палеовулканске купе су остаци некадашњих активних вулкана.
- Сложеним геотектонским развојем формиране су следеће геотектонске јединице у Србији: Карпато-балканиди, Српско-македонска маса, Вардарска зона, Динариди, Панонски и Понтијски басен.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Повежи следеће морфолошке целине са одговарајућом висинском зоном:

средњевисоке планине	201–500 m
низије	501–1.000 m
брда	201–2.660 m
ниске планине	1.001–2.000 m
висије	28–200 m
2. Како су настале набране планине у Србији, а како басени?
3. Наведи три палеовулканске купе у Србији.
4. Који је правац пружања Динарских планина и зашто је он баш такав?
5. Која је најмања геотектонска јединица у Србији?

СЕИЗМИЗАМ СРБИЈЕ

ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта је сеизмизам?
- Наведи неке од држава света које се налазе у ризику од настанка јаких земљотреса.

Земљотрес или **трес** је природна непогода, која представља краткотрајно подрхтавање површине Земље. Земљотреси обично трају свега неколико секунди, али јављају се и јачи удари, који могу потрајати и неколико минута. Земљотреси се могу јавити на различитим дубинама, а тачка у Земљиној кори у којој настаје потрес назива се **хипоцентар**. Изнад хипоцентра, на Земљиној површини, налази се **епицентар** – тачка у којој је рушилачка снага земљотреса највећа. Пре и после главног удара земљотреса, дешавају се и удари мање јачине.

Појава земљотреса у Србији везана је за процес померања литосферних плоча дуж великих пукотина, тј. **раседа**. Чitava Јужна Европа, којој припада и Србија, једна је од сеизмички најугроженијих регија на планети. Земљотреси се на овом простору јављају услед кретања Афричке плоче према северу и њеног судара са Евроазијском плочом. Због тога се територија Србије налази у сеизмички активној (тресној) зони. Међутим, опасност од настанка земљотреса у Србији је нешто мања у поређењу са земљама у окружењу (нпр. са Албанијом или Хрватском).

КОРИСТАН ЛИНК

На сајту Републичког сеизмолошког завода <https://www.seismo.gov.rs> сазнај више о сеизмичкој активности у Србији.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Које скале се користе за мерење јачине земљотреса? Шта се њима тачно мери?

РАЗМИСЛИ

- Због чега се 9 јединица узима као условна граница Рихтерове скале?

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Најјачи земљотреси у Србији су се догодили на Руднику 1927. године (5,8 јединица Рихтерове скале), Лазаревцу 1922. године (5,7 јединица) и на Копаонику 1980. године (5,6 јединица). Градови у нашем окружењу који су страдали у јаким земљотресима су Скопље, Бања Лука, Бар и Загреб. Последњи јаки земљотрес који је погодио Србију, имао је епицентар у Краљеву 2010. године и јачину 5,5 јединица Рихтерове скале. Важно је напоменути да Рихтерова скала није ограничена на 9 јединица, већ се ова бројка узима као условна горња граница јачине.

Рушилачка снага земљотреса зависи од количине ослобођене енергије у хипоцентру, али и од његове дубине. Поред људских жртава и материјалних оштећења, земљотреси често проузрокују и промене у природи. Услед земљотреса јављају се пукотине у земљишту, клизишта и одрони. При изузетно јаким земљотресима може доћи и до промена токова река, стварања природних брана и промене нивоа подземних вода.

Манастир Жича код Краљева оштећен је током земљотреса 2010. године

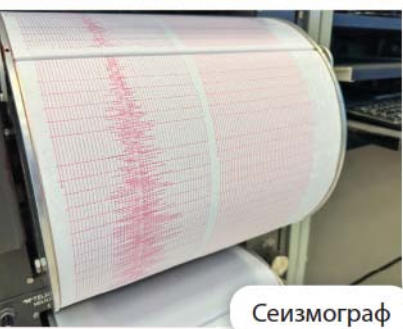

Пукотине у земљишту настале услед земљотреса

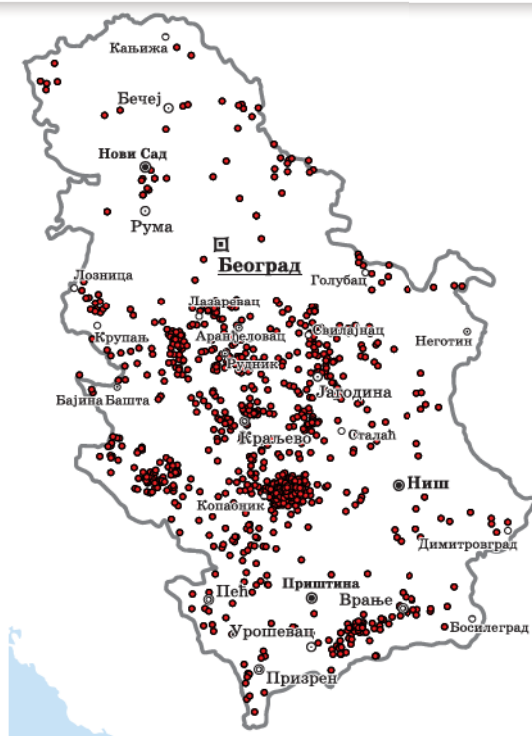
Слабе земљотресе могу да забележе само посебни мерни инструменти, који се називају **сеизмографи**. Са друге стране, земљотреси изнад 10 степени Меркалијеве скале руше скоро све грађевине, путеве, мостове, бране и проузрокују знатне промене у рељефу. Тачно време и место земљотреса се не могу предвидети. Могуће је само прогнозировать максималну јачину земљотреса која се може јавити на неком простору. Услед тога, главна превентивна мера заштите од земљотреса је одговарајућа изградња објеката и поштовање правила у случају да се земљотрес деси.

Развој сеизмологије у Србији је започет после јаког земљотреса у Свилајнцу 1893. године. Данас мрежу сеизмолошких станица у нашој земљи чине 24 станице, које стално мере и прате сеизмичку активност.

Сеизмограф

Епицентри јачих земљотреса у Србији од средине 15. века до почетка 21. века

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

У случају да се земљотрес догоди, треба остати миран. Никако не треба покушавати да се побегне из куће, зграде, школе или неког другог објекта. Треба наћи заклон испод стола или испод штока од врата. Уколико је могуће, треба се удаљити од стакла, прозора, спољних зидова и било чега што може пасти, као што су лустери или полице. По окончању земљотреса, треба избегавати лифтове и ступеништа ако је могуће. Не треба излазити на терасе или држати полице изнад кревета.

НАУЧИЛИ СМО

- Земљотреси или трусови настају услед кретања тектонских плоча дуж раседа.
- Територија Србије је у ризику од појаве земљотреса, будући да се налази у сеизмички активној зони (зона судара Евроазијске и Афричке плоче).
- Хипоцентар је тачка у Земљиној кори у којој настаје потрес. Епицентар је вертикална пројекција хипоцентра на површини Земље и у овој тачки је снага земљотреса највећа.
- Земљотреси се бележе помоћу сеизмографа, а њихова јачина се одређује Рихтеровом и Меркалијевом скалом.
- Најјачи земљотреси у Србији погодили су област Рудника, Лазареваца и Копаоника.
- Сеизмологија је у Србији почела да се развија крајем 19. века.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Шта је земљотрес и колико он траје?
2. Зашто се у Србији догађају земљотреси?
3. Наведи неколико труских подручја Србије.
4. Када и где се догодио последњи јачи земљотрес у Србији?
5. После ког земљотреса започиње развој сеизмологије у Србији? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) земљотрес у Свилајнцу;
 - б) земљотрес у Лазаревцу;
 - в) земљотрес у Краљеву.

ТЕКТОНСКИ ОБЛИЦИ РЕЉЕФА

Тектонским покретима су настали најкрупнији облици рељефа, попут планина, низија и котлина. Радом спољашњих сила ови облици су преобликовани. У Србији се могу издвојити три велике морфолошке области, које су настале заједничким радом тектонских покрета и различитих видова ерозије и акумулације – низијска област, ободи низија и планинско-котлинска област. Ободи низија представљају њихову прелазну зону ка планинско-котлинској морфолошкој области Србије, али се издвајају као посебна морфолошка зона због различитих геоморфолошких процеса који се у њима јављају.

НИЗИЈСКА ОБЛАСТ

Низијска морфолошка целина у Србији обухвата Панонску и Понтијску (Влашку) низију. **Панонска низија** обухвата пространство између Алпа, Карпата и Динарских планина на простору Средње и Јужне Европе. У њеном рељефу се издвајају еолски облици, представљени пешчарама и лесним заравнима, као и широке долине и алувијалне равни равничарских река, као примери флувијалног рељефа. Србији припада југоисточни део Панонске низије. Њен највећи део налази се на простору Војводине, односно на северу Србије. Војводина се може поделити на три целине: Банат, Бачку и Срем, које су ограничене великим рекама и државним границама.

ГЕОЗАДАТАК

Помоћу карте одреди границе Баната, Бачке и Срема.

На простору Панонске низије издижу се две острвске планине – **Фрушка гора** у Срему (врх Црвени чот, 539 m висине) и **Вршачке планине** у Банату (Гудурички врх, 641 m висине – највиши врх Војводине). Ове планине су представљале острва за време постојања Панонског језера, услед чега носе такав назив. Поједини делови Панонске низије се пружају и јужно од Саве и Дунава – **Мачва** (између Дрине и Саве у западном делу Србије), **Доња Колубара** (у доњем сливу истоимене реке), затим **долина доњег тока Велике Мораве** и простор **Стига** (у долини Млаве).

Понтијска низија заузима крајњи источни део наше земље, тј. територију Кључа и Неготинске крајине. На овом простору, односно на месту ушћа Тимока у Дунав, налази се најнижа тачка у Србији, са надморском висином од 28 m.

ОБОДИ НИЗИЈА

Јужно од Панонске низије се простира прелазна зона ка планинско-котлинској области, што је означено као **обод Панонске низије**. Њега је прекривало Панонско језеро за време свог највишег нивоа, услед чега су наталожене дебеле насlage седиментних стена. Главни облици рељефа су бројне речне долине које су рашчланиле рељеф, тако да има заталасан изглед са бројним мањим узвишењима. На ободу Панонске низије су смештене **Поцерина** (предео у подножју планине Цер у Западној Србији), **Посавина** (предео који обухвата брдско-брежуљкасти терен са десне стране Саве између Шапца и Обреновца) и **Тамнава** (предео који се налази у сливу истоимене реке).

Централни и највећи део обода Панонске низије заузима **Шумадија**. Смештена је између Саве и Дунава на северу, Велике

Мораве на истоку, Западне Мораве на југу и Колубаре, Љига и Дичине на западу. Обод Панонске низије се на истоку завршава регијом **Браничево**, која се налази у сливу доњег Пека.

Предео Поцерине

Обод Понтијске низије обухвата брдско-брежуљкасти терен између низије на истоку и Карпатско-балканских планина на западу.

ПЛАНИНСКО-КОТЛИНСКА ОБЛАСТ

У Србији се може издвојити више планинских група, које се разликују по свом начину постанка, пространству и одликама рељефа.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Дуго је одговор на питање *Који је највиши врх Србије?* био Ћеравица на Проклетијама, с надморском висином од 2.656 m. Међутим, тачним разграничењем између Србије и Северне Македоније, дошли смо до сазнања да се планински врх Велика Рудока на Шар-планини налази на територији Србије. Овај врх је за четири метра виши у односу на Ћеравицу, тако да он, с висином од 2.660 m, представља највишу тачку у рељефу наше земље.

Планине Српско-македонске масе су настале покретима раседања и биле су изложене дуготрајном дејству спољашњих сила. Услед тога, ове планине имају заобљене форме, са благим падинама и без оштрих планинских врхова и гребена. Између њих су спуштене простране котлине у долинама Јужне и Велике Мораве. Планине Српско-македонске масе на северу започињу Вршачким планинама и према југу се пружају са обе стране Велике и Јужне Мораве. Западно од Велике Мораве су Црни врх и Јухор, док су источно од ње ниски Ресавски хумови, који су заправо брдовита узвишења.

Вршачке планине су најсевернији огранак Српско-македонске масе

Западно од Јужне Мораве налази се пространа планина Јастребац, која је са свих страна окружена котлинама (Крушевачка, Алексиначка, Нишка и Топличка). Јужно од Јастрепца се пружају планине Пасјача, Видојевица, Соколовица и Радан. Јужније се пружа Кукавица, док се на граници са Северном Македонијом налази планина Скопска Црна гора. Источно од Јужне Мораве налази се пространа Власинска висораван, која је окружена бројним раседним планинама. Највиша међу њима је Бесна Кобила (1.923 m). Међу осталим планинама издвајају се Дукат, Врденик, Чемерник, Остроzub и Грамада. Јужно од Ниша је планина Селичевица, која се на југу наставља на Бабичку гору и Крушевицу изнад Власотинца. У оквиру Српско-македонске масе налази се и једна од највећих котлина у Србији – Лесковачка.

Бесна Кобила је највиша планина Српско-македонске масе

ГЕОЗАДАТАК

Лесковачка котлина се назива и „српско петоречје”. Због чега она носи баш тај назив?

Између Српско-македонске масе на истоку и Динарских планина на западу налазе се **планине Вардарске зоне**, које су по свом начину постанка набране. Ова зона обухвата Фрушку гору и планине Јадарског, Шумадијског и Копаоничког блока.

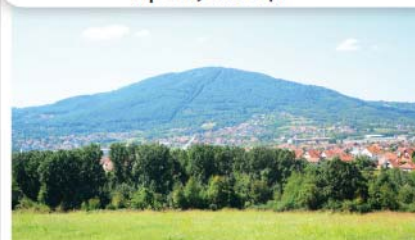
Планине Јадарског блока се налазе у Западној Србији. Њима припадају Цер, Подрињске и Ваљевске планине. То су планине које се пружају дуж десне обале Дрине и јужно од Ваљевске котлине. Подрињским планинама припадају Гучево, Борања, Јагодња и Соколске планине, док су Ваљевске планине: Повлен, Медведник, Јабланик, Маљен и Суворбор са Рајцем. На Маљену се налази површ Дивчибаре, познато излетиште и туристичка дестинација.

Планине Шумадијског блока се постепено издижу од севера према југу. То су острвске планине: Авала, Космај, Букуља, Венчац и Рудник. Шумадијском блоку припадају и Гледићке планине и Котленик, на југу Шумадије.

Авала је најсевернија и најнижа планина Шумадијског блока

Планина Букуља изнад Аранђеловца

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Планина Рудник је највиша и најпространија планина Шумадијског блока. Највиши врх Рудника носи назив по нашем најчувенијем географу – Јовану Цвијићу (1.132 m). Ова планина представља и хидрографски чвор Шумадије. Са њених падина воде отичу у сливове Колубаре, Велике и Западне Мораве. Планина Рудник је изграђена од магматских стена и била је центар вулканске активности. Услед тога, богата је рудама метала, по чему је и добила назив.

Планине Копаоничког блока заузимају средишњи део Вардарске зоне. Ову групу планина чине Копаоник, Жељин, Гоч и Столови. Копаоник је једна од најпространијих планина у Србији, која се пружа на дужини од 75 km. Највиша тачка Копаоника је Панчићев врх (2.017 m). Централни део планине је пространа површ која се зове Равни Копаоник. Планине Вардарске зоне у Србији се настављају и према југу, на ободу Косовске котлине (Рогозна, Чичавица, Црнољева, Језерска планина), све до границе са Северном Македонијом.

Динарске планине представљају систем набраних планина у западном делу Балканског полуострва. Пружају се на територији Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Србије и Црне Горе, на дужини од 700 km. На територији Србије се могу поделити на Старовлашке, Проклетијске и Шарске планине. Старовлашке планине се налазе у југозападном делу Србије. Рашчлањене су кањонима и клисурама. На северозападу почињу планином Таром (Збориште, 1.544 m) и Звијездом, а настављају се на Златибор (Торник, 1.496 m) и Златар. Највиша старовлашка планина је Голија (Јанков камен, 1.833 m). Међу осталим старовлашким планинама издвајају се Јавор, Јадовник, Радочело и др. У овом делу Србије се налази и најпространија и највиша висораван – Пештер.

Златибор представља високу заравњену површ

Проклетијске планине, заједно са Шарским планинама, представљају највише планинске системе у нашој земљи. Проклетије се налазе на тремеђи Србије, Црне Горе и Албаније. Одликују се великим надморским висинама, неприступачним тереном и оштрим врховима. Највиши врх Проклетија у Србији је Ђеравица (2.656 m). У групу Проклетијских планина убрајају се и Мокра гора, Жљеб и Хајла. Шарске планине се налазе на крајњем југу Србије. Ову групу планина чине Шар-планина, Коритник и Паштрик. Шар-планина је највиша планина у Србији (Велика Рудока, 2.660 m), која се пружа на дужини од 85 km. Проклетијске и Шарске планине су обликоване ледничком и крашком ерозијом. Између Шарских и Проклетијских планина спуштена је највећа котлина у Србији – Метохијска. Источно од Метохијске котлине спуштена је Косовска котлина, која се пружа од Косовске Митровице на северу до насеља Качаник на југу.

Карпатско-балканске планине су пространи систем набраних планина у Источној Србији. На западу се пружају до планина Српско-македонске масе, а на истоку до обода Понтијске низије. Карпатско-балканске планине праве карактеристичан лук у Источној Србији и из меридијанског правца прелазе у упореднички. Ове планине су изграђене од магматских и карбонатних стена. У њима се налазе лежишта обојених метала.

Међу Карпатским планинама се издваја Мироч, који се на југу наставља на Велики гробен и Дели Јован. Карпатским планинама припадају и Хомољске планине, Бељаница, Мали и Велики крш, Куцајске планине и Ртањ. Балканске планине се пружају од Озрена и Девице, преко Тупижнице, Тресибабе, Сврљишких планина и Суве планине, до планине Руј. Између Карпатско-балканских планина су спуштене бројне котлине, попут Звишке у долини Пека, Жагубичке у долини горње Млаве, Зајечарске, Сокобањске, Сврљишке, Књажевачке и Пиротске котлине.

Проклетије

Шар-планина

Ртањ – планина у облику пирамиде, чији је највиши врх Шиљак (1.565 m)

Велики крш код Бора

Сува планина, југоисточно од Ниша

Сокобањска котлина између Ртња, Озрена и Девице

Стара планина или Балкан је највиша и најпространија планина овог система. Пружа се од Вршке чуке на северозападу према југоистоку, на дужини од 90 km. Планина се наставља средишњим делом Бугарске све до обале Црног мора. Највиши врх Старе планине у Србији је Миџор (2.169 m).

Стара планина

НАУЧИЛИ СМО

- Тектонски облици рељефа у Србији су представљени низијама, брдско-брежуљкастим узвишењима, планинама, висоравнима и котлинама. Ови облици рељефа су груписани у три морфолошке области: низијску, област обода низија и планинско-котлинску област.
- Низијска област обухвата Панонску и Понтијску низију.
- Ободи низија представљају узвишења 201–500 m, која чине посебну морфолошку област између низија и планинско-котлинске области.
- Планинско-котлинска област обухвата четири планинске групе и бројне котлине које су спуштене између планина.
- Српско-македонска маса обухвата раседне Вршачке планине, Црни врх, Јастребац, Радан, Бесну Кобилу, Дукат и др.
- Вардарској зони припада Фрушка гора и планине Јадарског (Цер, Ваљевске и Подрињске планине), Шумадијског (Рудник, Авала, Букуља, Космај итд.) и Копаоничког (Копаоник, Гоч, Жељин итд.) блока.
- Динариди се у Србији деле на Старовлашке (Златибор, Златар, Тара, Голија и др.), Проклетијске (Проклетије, Хајла, Мокра гора и др.) и Шарске планине (Шара, Паштрик и Коритник).
- Карпатско-балканске планине су смештене у источном делу Србије. Карпатским планинама припадају Мироч, Дели Јован, Бељаница, Ртањ и друге, док се у Балканске планине убрајају Стара планина, Сува планина, Озрен, Тупижница итд.
- Највеће котлине у Србији су Метохијска, Косовска и Лесковачка.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. О ком пределу Панонске низије или њеног обода је реч?
 - а) Предео који носи назив по левој притоци Колубаре.
 - б) Предео у сливу доњег Пека.
 - в) Предео између доње Дрине и Саве.
2. Колика је висинска разлика између највиших врхова Шаре и Проклетија у Србији?
3. Наведи три планине Шумадијског блока.
4. Која је највиша Старовлашка планина?
5. Које планине окружују Сокобањску котлину?

ПАДИНСКИ ПРОЦЕСИ И РЕЉЕФ НАСТАО ДЕЛОВАЊЕМ ВОДЕ

ПАДИНСКИ РЕЉЕФ

Падински процеси се под утицајем силе Земљине теже јављају на падинама брда и планина, као и на долинским странама. Међу најчешћим облицима падинског рељефа у Србији издвајају се клизишта (урвине) и одрони (урниси).

Клизишта представљају делове површинског растреситог слоја земљишта и стена који се крећу преко стабилне подлоге, по тзв. клизној равни. Клизишта су заступљена широм Србије, а процењено је да се око 20% њене територије налази под активним или умиреним процесом клижења. Клизиштима најугроженији делови Србије се налазе углавном на ободу Панонске низије. Највећа се јављају на десној долинској страни Дунава између Београда и Гроцке (насеља Ритопек и Брестовик), као и на десној долинској страни Саве (насеља Умка и Мала Моштаница). Велика клизишта се јављају и у долинама Јужне Мораве, Лима, Височице на Старој планини итд. Узроци настанка клизишта су: геолошка грађа терена (неповољне одлике стенских маса), сеизмизам, геоморфолошке одлике (нагиб, експозиција и рашчлањеност рељефа), климатско-хидролошки услови (повећана количина падавина, отапање снега и поплаве), биљни покривач (недостатак коренових система погодује покретању клизишта) и човек.

Клизиште у околини Љубовије,
покренуто услед поплаве

Поред саобраћајница се подижу бетонски бедеми као
заштита од клизишта, Грделичка клисура

РАЗМИСЛИ

- На које све начине човек може изазвати појаву клизишта?

Одрони су честа опасност на путу

Одрони представљају откинуте делове стена од стабилне масе, који се притом крећу низ падину под утицајем гравитације. Они се јављају на местима где отпорније стене налажу преко мекших, због чега губе ослонац, пуцају и стропоштавају се низ падину. Углавном су изазвани неповољним геолошким саставом подлоге, температурним осцилацијама, дејством воде или људи. Најчешће се јављају на странама клисура или кањона, као и на лесним одсецима. Клисуре у Србији које су највише угрожене појавом одрона су Ђердапска, Овчарско-кабларска, Сићевачка, клисура реке Јерме и др.

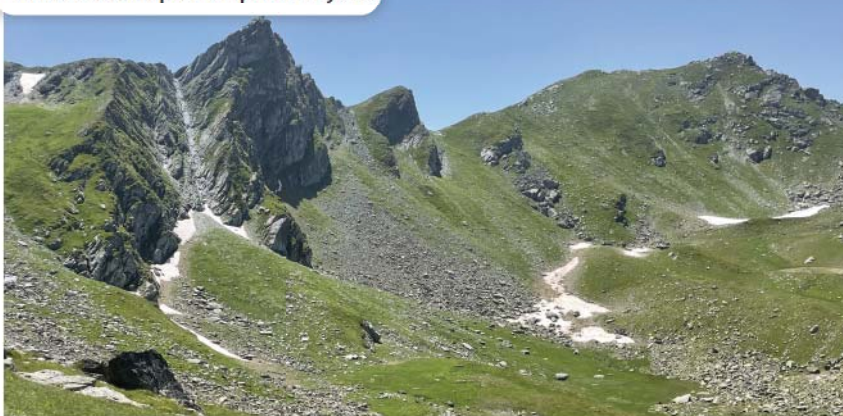

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Највећи одрон који се догодио у Србији јесте Јоц. Настао је 1974. године у Голубачкој клисури. Услед сурвавања велике количине одроњеног материјала, ширина Ђердапског језера на том сектору је смањена за трећину и настао је талас висине 30 m, који је погодио румунску обалу. Покренути одрон разорио је деоницу магистралног пута поред језера, на дужини од 180 m.

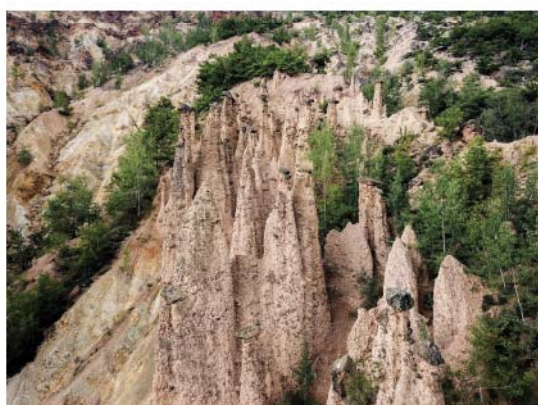
Од осталих облика падинског рељефа у Србији издвајају се точила, сипари, плазеви, јаруге и бедлендс (рђава земља).

Точила и сипари на Проклетијама

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Најтипичнији пример бедлендса јесте Ћавоља варош, на падинама планине Радан (у близини Куршумлије). Према легенди, овај феномен представља окамењене сватове. У два пространим јаругама – Ћавољој и Пакленој – дејством денудационог процеса настало је преко 200 земљаних фигура. На њиховим врховима се налазе „капе“ од магматских стена, којима су ове творевине заштићене од даљег спирања. Мекше стене, које нису биле заштићене, однете су водом. Максимална висина ових појава је око 15 m, док им ширина основе варира 2–6 m. У исто време се дешава да поједине структуре пропадају, док се друге споро формирају.

РЕЧНИ (ФЛУВИЈАЛНИ) РЕЉЕФ

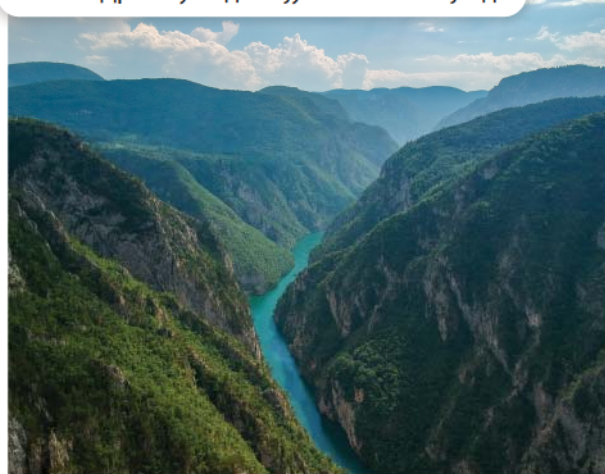
Флувијални рељеф настаје радом река. Речни ерозивни облици представљају најзаступљенији ерозивни тип рељефа у Србији. Основни облик који настаје речном ерозијом су **речне долине**. На дну и ободу Панонске и Понтијске низије речне долине су углавном плитке, са широким долинским дном. Реке у планинском делу Србије, услед већег нагиба, имају и већу ерозивну снагу. Брзе планинске реке су усекле уске и дубоке речне долине у виду клисура или кањона.

Клисуре су уске и дубоке долине, чије стране имају изглед латиничног слова V. Најдужа клисура у Србији и Европи је Ћердапска клисура Дунава, усечена у Карпатским планинама. Њена укупна дужина износи скоро 100 km. **Кањони** су долине са вертикалним странама у облику латиничног слова U. Некада је тешко направити разлику између клисура и кањона, услед чега се исте долине називају и клисурама и кањонима. Најдубљи кањон у Србији је усекла река Дрина на граници са Босном и Херцеговином, у подножју планине Звијезде. Дубина кањона је 947 m.

Клисура Ибра узводно од Краљева

Кањон Дрине у подножју планине Звијезде

РАЗМИСЛИ

- Посматрај слике изнад и наведи разлике између клисура и кањона. Који облик речне ерозије пружа повољније услове за живот људи?

Реке су често усекле **композитне** или **сложене долине**, које се састоје од наизменичних проширења у виду котлина и сужења у виду клисура или кањона. Најпознатије композитне долине у Србији су усекле реке Дунав (у Ћердапској клисури), Јужна и Западна Морава, Нишава, Лим и др. На странама оваквих долина често се запажају степеничасте заравни у виду речних тераса. Оне указују на степен усецања речног тока и на положај некадашњег долинског дна.

НАЈПОЗНАТИЈЕ КЛИСУРЕ И КАЊОНИ У СРБИЈИ

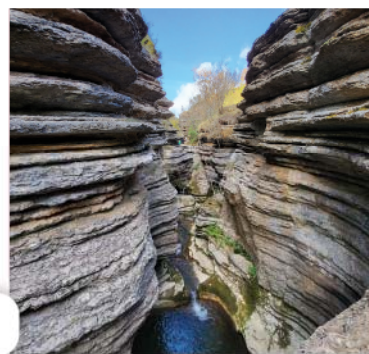
Назив	Река	Дубина (m)	Дужина (m)
Кањон Звијезда	Дрина	947	15.700
Руговска клисура	Пећка Бистрица	768	7.200
Грделичка клисура	Јужна Морава	575	24.300
Мојстирска клисура	Ибар	560	11.700
Сићевачка клисура	Нишава	560	14.000
Овчарско-кабларска клисура	Западна Морава	560	20.000
Куманичка клисура	Лим	460	10.900
Влашка клисура	Јерма	453	2.000
Качаничка клисура	Лепенац	320	9.940
Лазарев кањон	Лазарева река	265	7.490
Клисура Градца	Градац	250	16.400

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Кратке реке такође могу усећи врло живописне кањоне и клисури. Росомачка река на Старој планини је усекла кратак кањон са великим бројем водопада и слапова. Сличан кањон је усекла и река Трибућа у сливу Дрине, у западном делу Србије.

Кањон Росомачке реке на Старој планини

Алувијална раван Тисе

На местима где реке прелазе у низијске пределе долази до њиховог успоравања и губљења транспортне снаге. Речни нанос се таложи у виду пространих алувијалних равни, речних острва и плавина. То су речни акумулативни облици рељефа. **Алувијалне равни** настају периодичним изливањем река и таложењем речног наноса. Одликује их велика плодност, тако да су интензивно обрађене, а уколико су заштићене од поплава, могу бити и насељене. Најширу алувијалну раван у Србији има Сава код Шапца, чија је ширина преко 20 km. Простране алувијалне равни имају и Дунав, Тиса и Велика Морава.

Речна острва или **аде** настају на местима где река успорава или где се јавља нека препрека у речном кориту. Настају и на ушћима притока у главну реку, услед чега обе реке успоравају свој ток. Речни нанос се прво таложи у речном кориту у виду подводног спруда, па се временом спруд појави изнад површине реке у виду речног острва. Највеће аде су настале у кориту Дунава, попут Шаренградске аде (узводно од Бачке Паланке), Крчединске аде, Великог ратног острва, затим Чакљанца и Форконтумца (низводно од Београда), Смедеревске аде итд. Најпознатија ада у кориту Саве је Ада Циганлија.

Плавине настају на месту где река прелази из планинског дела тока у равничарски терен. Речни нанос се таложи у виду лепезастог узвишења, које се потом шири низводно. Највећа плавина у Србији је Мачва, која је настала таложењем речног наноса Дрине. У питању је двојна плавина, пошто се са леве стране Дрине налази равница Семберија у Босни и Херцеговини.

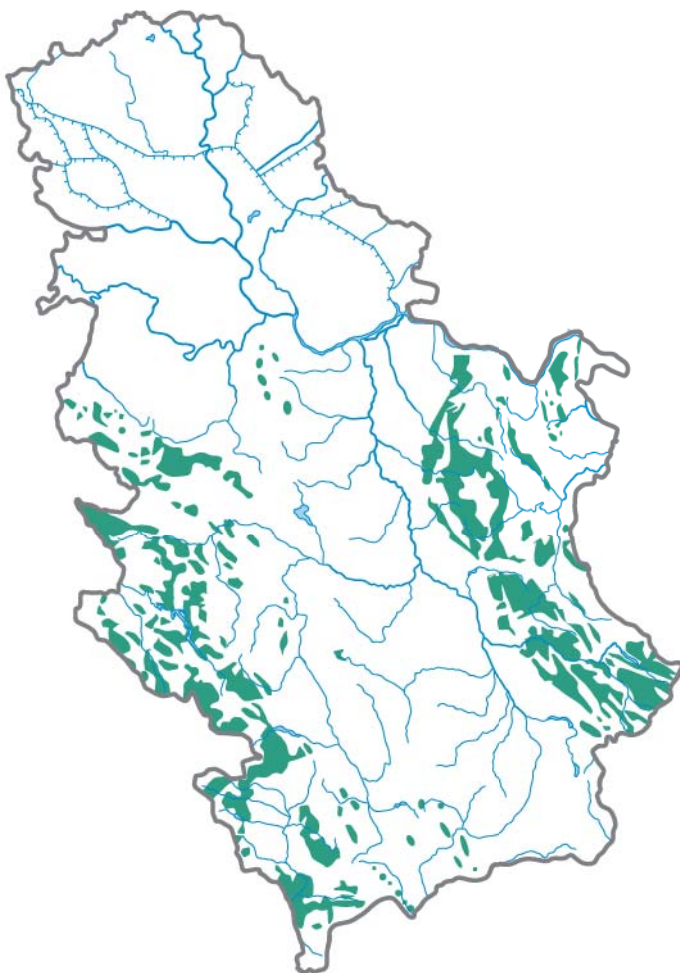
РАЗМИСЛИ

- Који флувијални акумулативни облик рељефа не постоји у Србији?

КРАШКИ РЕЉЕФ

Крашки рељеф или крас је предео изграђен од карбонатних стена, у коме се стварају специфични облици рељефа. Крас настаје растварањем кречњака и доломита под дејством воде у дугом временском периоду. У Србији је крашки рељеф заступљен на око 9% њене укупне територије. Крашки рељеф се према свом размештају може поделити у две велике целине – крас Динарида и крас Карпато-балканида.

Распрострањеност крашког рељефа у Србији

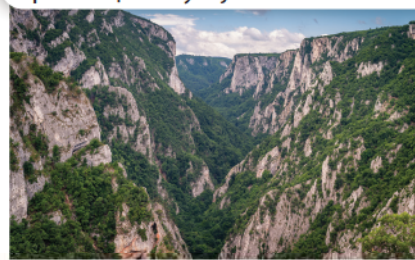
Велико ратно острво је настало на ушћу Саве у Дунав

ПОДСЕТИМО СЕ

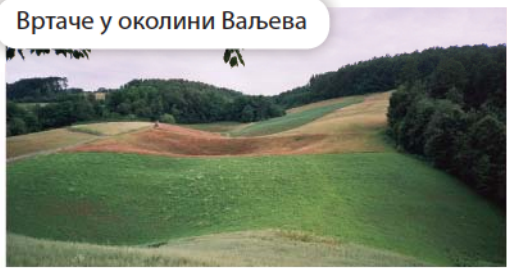
- У којој држави се налази област Крас, по којој је овај феномен добио свој назив?
- Шта је по хемијском саставу кречњак, а шта доломит?

Лазарев кањон, усечен у кречњацима Кучајских планина

Дејством крашке ерозије настају површински и подземни облици. Најбројнији и најтипичнији површински облици су **вртаче**. То су левкаста удубљења различите величине. Највише се јављају у околини Ваљева и на планинама Источне Србије. **Увале** су издужена удубљења настала срастањем више вртача. Ови облици рељефа се највише јављају на Бељаници и Кучајским планинама у Источној Србији.

Вртаче у околини Ваљева

Крашка увала у Источној Србији, са реком понорницом

Крашка поља су најкрупнији облици крашког рељефа. Настала су спајањем више увала, а имају изглед пространих удубљења са заравњеним дном и стрмим странама. Током раног пролећа, када се отапа снег и падају обилне кише, њихова дна су поплављена. Највеће и највише крашко поље у Србији је Пештерско поље (на 1.200 m надморске висине), док се код Новог Пазара налази мање – Коштам поље. Одоровско поље код Димитровграда је једино крашко поље у Источној Србији. Кроз крашке увале и поља често теку **реке понорнице**. Понорнице су површински речни токови који нестају у јамама (понорима).

Пештерско поље код Сјенице

Бигрени водопади
Сопотнице код Пријепоља

Велика прераст Вратне
у Источној Србији

Прерасти су природни камени мостови настали урушавањем пећинских таваница у красу. Најпознатије прерасти у Србији се налазе над реком Вратном, у близини Неготина. У коритима крашких река често долази до стварања шупљикаве и лагане стене која се зове **бигар**. Вода се често прелива преко бигра у виду водопада и слапова, пружајући незаборавне призоре.

Подземни облици крашког рељефа настају растварањем карбонатних стена и формирањем шупљина, канала и дворана, који су на различите начине повезани. **Јаме** су вертикални канали који се дубоко спуштају у унутрашњост краса. Најдубља јама у Србији је Ракин понор (на планини Мироч), чија дубина износи чак 303 m. **Пећине** су подземни облици код којих се канали и дворане пружају хоризонтално. Врло често пећине представљају прави лавиринт канала, који могу бити распоређени у неколико нивоа. Као најдужа пећина у Србији издваја се Лазарева пећина код Бора, са дужином канала од преко 16 km. Највећи улаз има Потпећка пећина код Ужица, са висином од 50 m.

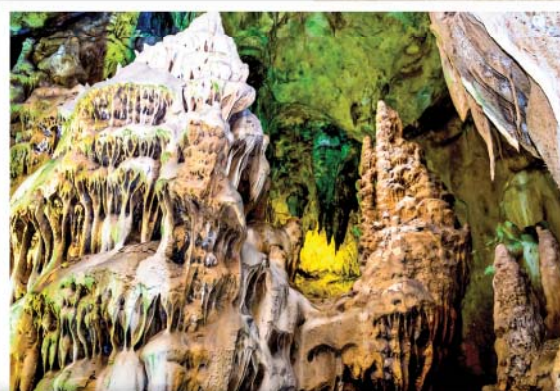
ГЕОЗАДАТАК

Користећи карту Србије, пронађи и именуј пећине које се налазе на простору Карпато-балканида.

Крашко подземље се одликује посебном лепотом због **пећинског накита**. Пећински накит се јавља у различитим облицима и бојама. Најчешћи облици су **сталактити**, који висе са пећинских таваница, и **сталагмити**, који се издижу са дна пећина. Уколико дође до њиховог спајања, настаће пећински стубови. Највећи број пећина које су уређене за туристичке посете налази се у Источној Србији. Ресавска пећина код Деспотовца прва је туристички уређена пећина у Србији и отворена је 1972. године.

НАЈДУЖЕ ПЕЋИНЕ У СРБИЈИ

Пећина	Дужина (m)	Локација
Лазарева пећина	>16.000	Кучајске планине код Бора
Велика клисура	7.268	Проклетијске планине код Пећи
Церјанска пећина	7.149	У близини Ниша
Ушачки пећински систем	6.185	Кањон Увца
Боговинска пећина	5.842	Кучајске планине код Бољевца

Пећински накит у Рајковој и Ресавској пећини

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Наука која се бави проучавањем подземних крашких облика назива се **спелеологија**. Пећине и јаме у Србији крију бројне занимљивости. Стопића пећина на Златибору се издваја по бројним пећинским кадама, у којима се сакупља вода. Поједине имају дубину и до седам метара. У неким пећинама и јамама током целе године је негативна температура ваздуха. Услед тога су у њима акумулиране велике количине снега и леда. Такве јаме се називају снежнице и леденице.

Пећинске каде у Стопића пећини

НАУЧИЛИ СМО

- Падински процеси настају на падинама већих узвишења и на долинским странама. У Србији се међу падинским облицима рељефа истичу клизишта, одрони, точила, сипари, плазеви, јаруге и рђава земља.
- Клизисте чини растресит слој земљишта и стена који се креће по клизној равни, преко стабилне подлоге. Одрон представља делове стена који су откинати од стабилне масе и који се крећу низ падину под утицајем силе Земљине теже.
- Радам воде у течном агрегатном стању, на простору Србије, настају флувијални и крашки облици рељефа.
- Флувијални облици рељефа настају радом река и могу бити ерозивни и акумулативни. Најзаступљенији речни ерозивни облици рељефа су долине, које могу имати форму широких речних долина, кањона, клисура или композитних долина. Међу речним акумулативним облицима рељефа у Србији издвајају се алувијалне равни (нпр. Тисе, Саве, Дунава), аде (Велико ратно острво, Форконтумац, Ада Циганлија итд.) и плавине (Мачва).
- Крашки рељеф је типичан за просторе у којима преовлађују карбонатне стене. Крашки облици рељефа се деле на надземне (вртаче, увале и крашка поља) и подземне (јаме и пећине). У Србији се налазе Одоровско, Коштам и Пештерско поље. Најдубља јама је Ракин понор, а међу дужим пећинама истичу се Лазарева, Церјанска, Ушачки систем и др.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Која је разлика између клизишта и одрона?
2. Наведи три реке у Србији чије су долине композитне.
3. Наведи флувијалне акумулативне облике рељефа у Србији.
4. Заокружи речно острво које не припада следећем низу: Форконтумац, Шаренградска ада, Смедеревска ада, Ада Циганлија, Чакљанац.
5. Која је најдужа пећина, а која најдубља јама у Србији?

РЕЉЕФ НАСТАО ДЕЛОВАЊЕМ ЛЕДА, ВЕТРА И ЧОВЕКА

ГЛАЦИЈАЛНИ РЕЉЕФ

ПОДСЕТИМО СЕ

- Који су ерозивни, а који акумулативни облици рељефа који су настали деловањем ледника (гласијални облици)?

На планинама Србије данас не постоје ледници нити активан гласијални процес. Међутим, за време леденог доба, највише планине Србије су биле под вечитим снегом и ледом. Услед хладније климе, снежна граница је била знатно нижа него што је данас и налазила се на 1.800–1.900 m надморске висине. Услед њеног померања, данас је ниједна планина у Србији не досеже. Стога, можемо рећи да се у Србији налазе **фосилни гласијални облици рељефа**. Трагови некадашње гласијације постоје једино на два највиша планинска система у Србији – на Шарским и Проклетијским планинама. Гласијални облици рељефа су представљени цирковима, валовима и моренским материјалом.

РАЗМИСЛИ

- На којим планинским системима у Европи можемо видети леднике?

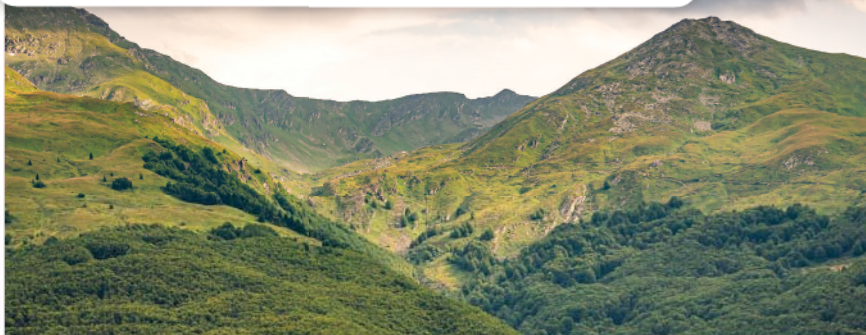
Проклетије су представљале центар гласијације Балканског полуострва за време леденог доба. Најдужи ледници су се кретали данашњим долинама Пећке и Дечанске Бистрице, које су наследили некадашње валове. Ови ледници су се кретали према Метохијској котлини, где су се отапали. У цирковима некадашњих ледника данас су смештена ледничка језера. Највиши делови Шар-планине, изнад 1.900 m надморске висине, такође су за време гласијације били покривени вечитим снегом и ледом. На Шари постоји велики број циркова, одакле су се ледници спуштали данашњим долинама Лепенца и Призренске Бистрице. Гласијални рељеф се запажа и на другим шарским планинама – Коритнику и Паштрику. Активан гласијални процес се у Србији завршио пре око 10.000 година.

Циркно Кућишко језеро на
Проклетијама

Услед пораста температуре, ледници на Проклетијама и Шари су се постепено скраћивали и повлачили у више пределе, а напослетку су и потпуно ишчезли.

Фосилни цирк и валов на Шар-планини у Сиринићкој жупи

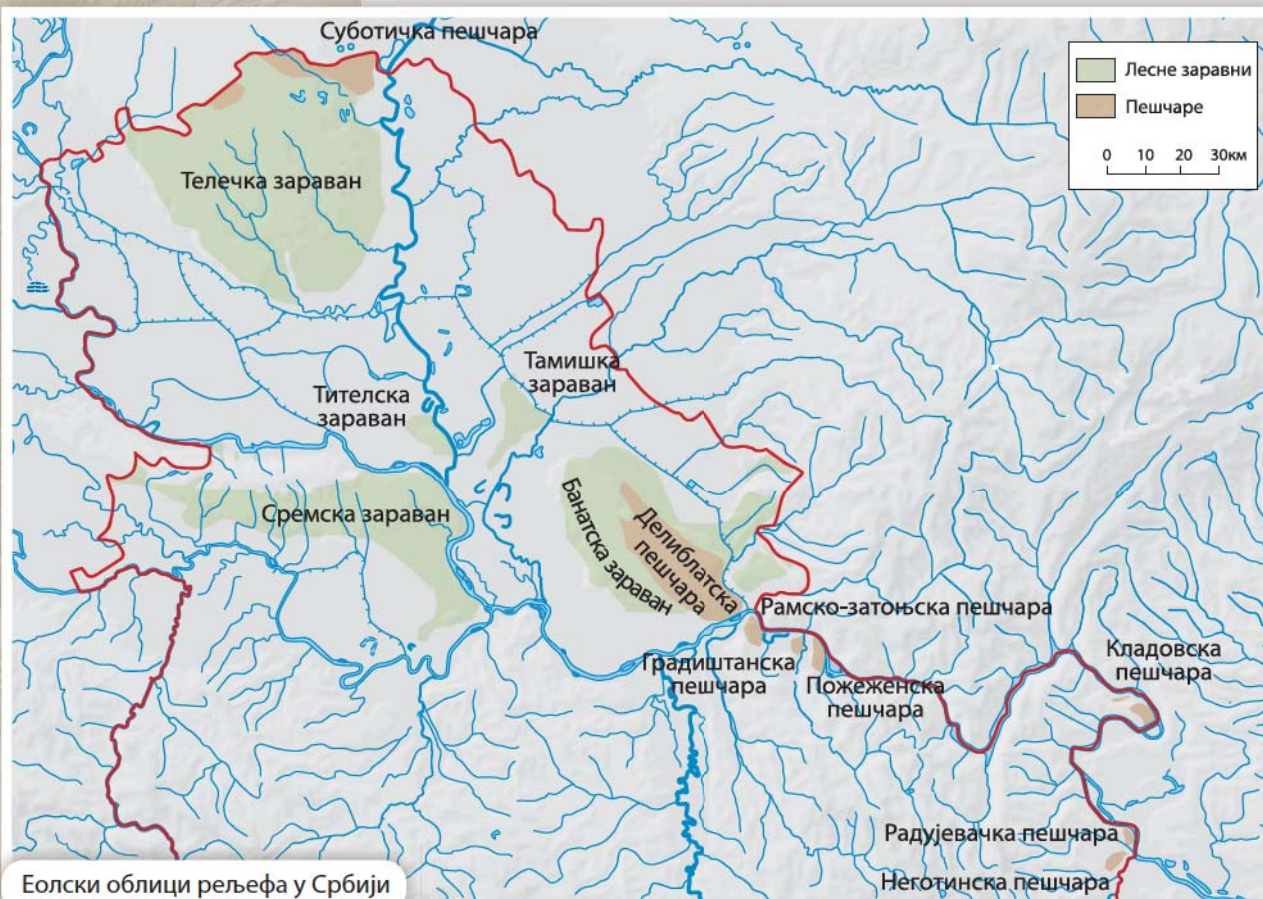

ЕОЛСКИ РЕЉЕФ

Еолски облици рељефа настају под утицајем ветра и заступљени су у низијским деловима Србије. Понекад се приликом објашњавања еолског процеса користи и појам **дефлација**. Еолски облици рељефа у Србији су представљени пешчарама и лесним заравнима, које су настале у Панонској и Понтијској низији. Еолски рељеф је настао за време леденог доба од речног наноса и муља великих река. Тај материјал је таложен у виду ситнозрне седиментне стене која се назива лес.

ДА ПОЈАСНИМО

Дефлација – процес издувавања ситних честица песка из удубљења и њиховог разношења до места на којима слаби транспортна снага ветра.

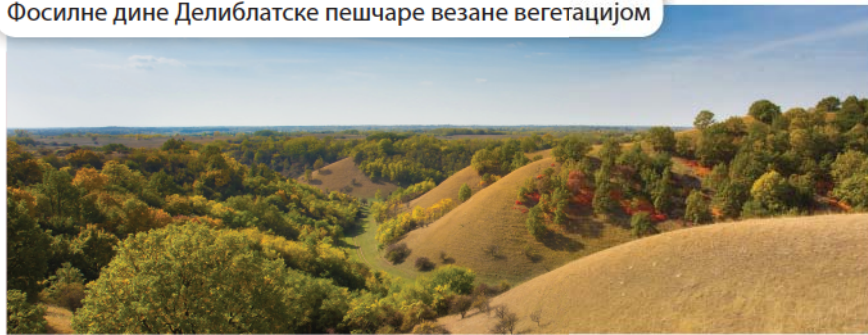
Еолски облици рељефа у Србији

Делиблатска пешчара је највећа у Србији и једна од највећих у Европи. Налази се у јужном делу Баната, између Дунава, Тамиша и Караша. У пешчари се налазе простране пешчане дине, међудинска удубљења и усамљена пешчана брда. Пешчара је настала радом кошаве, од речног материјала Дунава и мањих карпатских река. Све до почетка 20. века, пешчане дине су биле покретне, тако да је „живи песак“ причињавао велику штету пољопривредним површинама. Да би се то избегло, Делиблатска пешчара је пошумљена багретом, тополом и четинарским дрвећем, а песак је везан вегетацијом, односно „умртвљен“.

Делиблатска пешчара се због своје површине назива и „европска Сахара“

Фосилне дине Делиблатске пешчаре везане вегетацијом

Суботичка пешчара се налази на крајњем северу Бачке. Највећи део ове пешчаре је у Мађарској, где се пружа до града Баје и на северу све до Будимпеште. Пешчара је настала радом северног ветра, а песак потиче из наноса Дунава и Тисе. Баш као Делиблатска, и Суботичка пешчара је пошумљена, а еолски рељеф је сада фосилни. На ободу пешчаре се налазе пространи виногради и воћњаци јабука, кајсија и брескви.

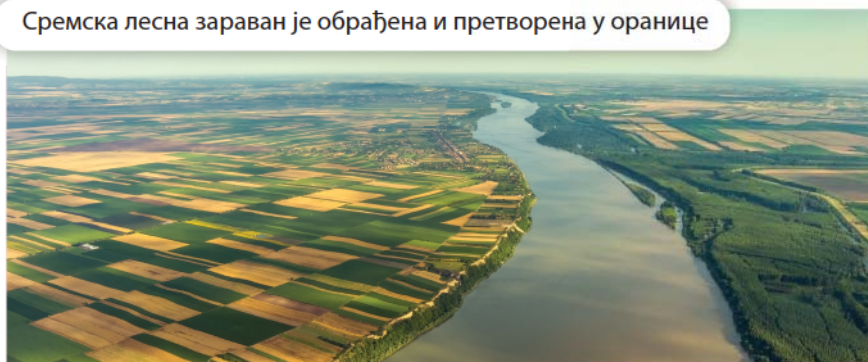
Изузев Војводине, мање пешчаре постоје и на јужном ободу Панонске низије. У Браничеву, са десне стране Дунава, три су мање пешчаре: Рамско-затоњска, Градиштанска (околина Великог Градишта) и Пожеженска (пред уласком Дунава у Ћердапску клисуру). У Понтијској низији су такође настале три мање пешчаре: Кладовска, Неготинска и Радујевачка. Ове пешчаре имају ниске и широке дине, које су пошумљене и затрављене.

Лесне заравни или **платои** се јављају на простору Војводине. Сремска лесна зараван се пружа од Земунa на југоистоку, све до Вуковара у Хрватској на северозападу. Она окружује Фрушку гору са јужне стране. Тителска лесна зараван или Тителски брег издиже се изнад бачке равнице, северно од ушћа Тисе у Дунав.

Тителски брег

Сремска лесна зараван је обрађена и претворена у оранице

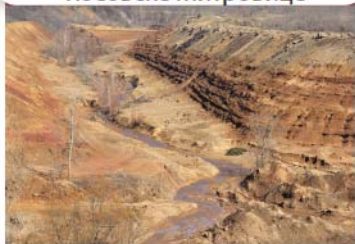
Бачка или Телечка лесна зараван је најпространија у Србији. Пружа се између Великог бачког канала и алувијалних равни Дунава и Тисе. У Банату су настале две лесне заравни. Тамишка лесна зараван се налази између Тамиша и Бегеја, док Банатска зараван окружује Делиблатску пешчару у јужном Банату.

АНТРОПОГЕНИ РЕЉЕФ

Поред природних процеса, на промене у рељефу може утицати и човек. Рељеф који је настао деловањем људских активности назива се **антропогени рељеф**. Као и код природних процеса, облици антропогеног рељефа се могу поделити на ерозивне и акумулативне. Највећи ерозивни облици антропогеног рељефа у Србији су велики површински копови угља у Колубарском, Костолачком и Косовском басену. Такође, услед рударења руде бакра настали су и пространи копови поред Бора и Мајданпека. У овим коповима долази до спирања и слегања земљишта и појаве клизишта. Површински коп Дрмно код Костолца има најнижу вештачки створену надморску висину у Србији. Међутим, надморске висине овако насталих облика рељефа се врло брзо мењају.

Вештачка удубљења у рељефу понекад могу бити испуњена водом, чиме настају специфична вештачка језера. Примери таквих језера су Белоцркванска језера у Банату, која су настала у удубљењима из којих се вадио шљунак, или Рготска језера код Зајечара, где се експлоатисао песак.

Интензивна ерозија у некадашњем руднику олова и цинка „Трепча“ код Косовске Митровице

Антропогени рељеф у Костолачком басену угља

Огроман површински коп у Бору

У антропогене облике рељефа убрајају се и узвишења која су настала изградњом различитих објеката. То су депоније, јаловишта, насипи дуж река и велике бране. Највећи број оваквих облика рељефа формиран је на простору Војводине, уређивањем токова и стварањем вештачких канала (попут система канала Дунав–Тиса–Дунав).

Вештачки насипи дуж канала у Војводини

Облици антропогеног уравнивања настају и као последица уклањања природних узвишења или насипањем земљишта на великим површинама. Типичан пример представља простор Новог Београда. После Другог светског рата, простор где је подигнут Нови Београд је изравнан песком, како би се исушило мочварно земљиште и подигао ниво терена ван домаћаја поплавног таласа река.

Нови Београд је изграђен на вештачки створеној заравни

НАУЧИЛИ СМО

- Глацијални облици рељефа у Србији су фосилни, јер данас нема активног ледничког процеса у нашој земљи.
- На Проклетијским и Шарским планинама су очувани трагови некадашње глацијације, о чему сведоче циркови и валови. У цирковима су данас смештена ледничка језера, док су валове наследили планинске реке (нпр. Пећка, Дечанска и Призренска Бистрица).
- Еолски рељеф је настао радом ветра, у процесу дефлације (пешчаре и лесне заравни).
- Еолски облици рељефа су образовани у северном и источном делу наше земље, у Панонској низији, њеном ободу, као и у Понтијској низији.
- У Панонској низији се простиру Делиблатска и Суботичка пешчара, на њеном ободу су Рамско-затоњска, Градиштанска и Пожеженска, док се у Понтијској низији налазе Кладовска, Неготинска и Радујевачка пешчара. Лесне заравни су смештене у Војводини: Сремска, Тителска, Телечка, Тамишка и Банатска.
- Антропогени рељеф представља све морфолошке појаве на површини Земље које су резултат модификације природних облика рељефа од стране човека.
- Примери антропогеног рељефа су површински копови, језера која су настала у удубљењима након експлоатације одређених руда и материјала, насипи поред река, јаловишта, депоније итд.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Зашто на планинама у Србији данас не постоји активна глацијација?
2. Заокружи слово испред тачне тврдње.
 - а) Ледници са Проклетија су се завршавали на дну Косовске котлине.
 - б) Дечанска Бистрица је наследила валов ледника који се спуштао са Шаре.
 - в) У шарпланинским цирковима су данас смештена ледничка језера.
3. Која је највећа лесна зараван у Србији?
4. Који ветар је утицао на стварање Делиблатске пешчаре?
5. Који су највећи ерозивни облици антропогеног рељефа у Србији?

УТИЦАЈИ ЕРОЗИВНИХ И АКУМУЛАТИВНИХ ПРОЦЕСА НА ЧОВЕКА

Ерозивни и акумулативни процеси имају значајне последице на природна обележја. Она утичу на стање животне средине, али такође и на различите привредне делатности, као што су пољопривреда, саобраћај и индустрија. Услед интензивне ерозије, односно спирања, долази до **трајног губитка плодног земљишта**. У Србији јужно од Саве и Дунава доминира водна ерозија, док је на простору Војводине заступљена и еолска ерозија земљишта.

Ерозија земљишта

Простори у Србији који су највише угрожени ерозијом су Грделичка клисура Јужне Мораве, као и сливови Пчиње, Белог Дрима, Тимока и Западне Мораве. Последица тога је стварање велике количине речног наноса у виду песка и шљунка, који се таложи на дну речних корита. Када се јаве обилне падавине, речна корита не могу да приме сву количину воде. Тада долази до изливања река и плављења насеља и обрадивих површина. Услед спирања земљишта, у речне токове доспевају и различити хемијски и биолошки загађивачи. Тиме се смањује квалитет вода и њихова могућност за коришћење у водоснабдевању становништва и привреде.

Речни нанос се такође таложи на дну вештачких језера, услед чега се смањује њихова запремина. Поједина вештачка језера су у великој мери засута наносом и тиме су изгубила свој привредни значај. Примери таквих језера су Међувршје на Западној Морави или Зворничко језеро на Дрини. Последица ерозивних процеса је и појава **бујица**.

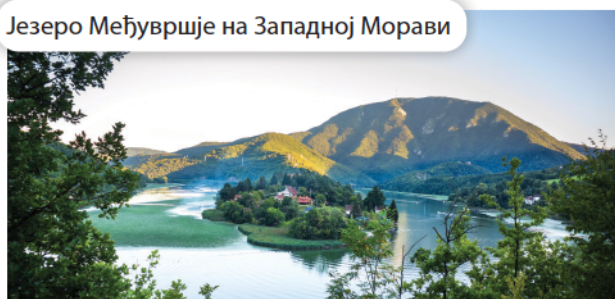
ДА ПОЈАСНИМО

Бујице – брзи токови велике рушилачке снаге, који настају после обилних падавина, носе велику количину наноса, камених блокова и причињавају велику материјалну штету.

Последице бујичних поплава у Крупњу у Западној Србији 2014. године

Језеро Међувршје на Западној Морави

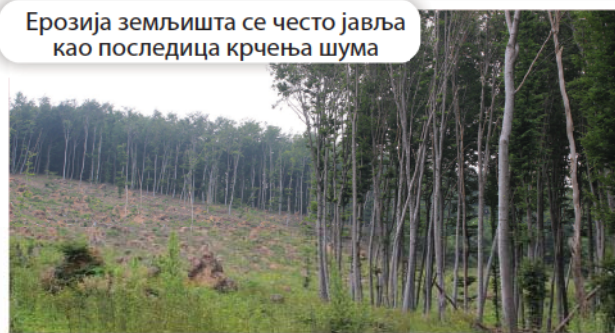
Најбоља мера заштите од ерозивних процеса је **пошумљавање**. Шумски покривач везује земљиште и спречава појаву клизишта и одрона. Такође, шуме упијају вишак влаге и спречавају појаву бујичних токова. Повећањем површина под шумама стварају се бољи услови за развој различитих екосистема, односно доприноси се очувању биодиверзитета у Србији. Људи у борби против ерозије користе и друге мере, попут подизања бетонских потпорних зидова и камених утврда.

ДА ПОЈАСНИМО

Биодиверзитет – свеукупна разноврсност живог света на одређеном простору.

Ерозија земљишта се често јавља као последица крчења шума

НАУЧИЛИ СМО

- Ерозивни и акумулативни процеси значајно утичу на живот људи и развој привреде.
- Најнеповољнији утицај ерозије је трајни губитак плодног земљишта.
- Ерозијом су нарочито угрожени сливови Јужне и Западне Мораве, Белог Дрима, Тимока, Пчиње и других река.
- Акумулацијом великих количина наноса у језерским басенима може доћи до опадања њихове привредне важности.
- Велику физичку и материјалну штету могу проузроковати бујични токови.
- Најбоља противерозивна мера је пошумљавање.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Који тип ерозије је најзаступљенији јужно од Саве и Дунава?
2. Наведи три речна слива која су угрожена ерозијом.
3. Која језера су изгубила свој привредни значај?
4. Објасни како процес таложења наноса у речном кориту утиче на настанак поплава.
5. Како шуме спречавају ерозију?

КЛИМА СРБИЈЕ

Пре почетка изучавања климе Србије, важно је да се подсетимо разлике између појмова „време“ и „клима“. **Време** представља тренутно стање атмосфере изнад неког подручја. **Клима** је, с друге стране, вишегодишње и просечно стање атмосфере изнад датог простора. За одређивање одлика климе одређеног места или ширег простора најчешће је неопходно да прође период од три деценије. Важно је нагласити да се клима током времена мења, па све чешће можемо чути појмове „климатске промене“, „глобално загревање“, „ефекат стаклене баште“ итд. Шта знаш о овим појмовима?

РАЗМИСЛИ

- У ком топлотном појасу се налази Србија и да ли је већи део њене територије ближи екватору или Северном полу? Како географски положај утиче на климу Србије?

ПОДСЕТИМО СЕ

- Наведи климатске факторе и климатске елементе.

КЛИМАТСКИ ФАКТОРИ И ЕЛЕМЕНТИ

Клима Србије зависи од бројних **климатских фактора**: географске ширине, распореда копна и мора, рељефа, земљишта, биљног покривача и антропогених утицаја.

Србија се према **географској ширини** налази у северном умереном топлотном појасу. На основу тога, одлика климе Србије је умереност и смена сва четири годишња доба.

Распоред копна и мора има пресудну улогу при издвајању одређених климатских типова у Србији. На климу Србије значајно утичу ваздушне масе које се образују изнад Атлантског океана, Северне Африке, Медитерана, Арктика и Сибира. Атлантски океан представља главни извор влажности за нашу земљу. Западни ветрови дувају преко океана, обогаћују се влагом, па већем делу Европе, као и Србији, доносе падавине. Ваздушне масе које Србији долазе са југа и југозапада настају изнад Сахаре. Врео ваздух се најпре, током преласка преко Средоземног мора, засићује влагом, а при контакту са Динаридима се хлади, издиже и излучују се падавине. Ове ваздушне масе затим на територију Србије пристижу

као топле и суве, те знатно подижу температуре ваздуха. Током зиме, Србија се налази под утицајем циклона из области Ћеновског залива, који се помера ка истоку и доноси Србији хладно време и падавине у виду кише. Такође, хладно време и снежне падавине долазе на простор Србије из правца Арктика. Снежне падавине из овог правца резултат су контакта хладног арктичког ваздуха и влажних ваздушних маса. За разлику од њих, Сибирски антициклон не доноси падавине Србији, већ само врло ниске температуре, услед свог континенталног карактера.

РАЗМИСЛИ

- Због чега Сибирски антициклон не доноси падавине Србији?

Рељеф такође битно утиче на климатске одлике Србије. На северу земље се налази Панонска низија, која је широко отворена климатским утицајима са простора Средње Европе. У западним и југозападним деловима Србије протежу се Динарске планине, које у виду баријере ометају ширење медитеранског утицаја на простору наше земље и утичу на распоред падавина. Изузетак је Метохијска котлина, у којој се, захваљујући долини Белог Дрима, снажније осећа утицај Јадранског мора. Остали планински системи такође утичу на климу, и то својим распоредом, надморском висином, експозицијом планинских страна и другим параметрима. Котлине су области у којима долази до формирања локалне жупне климе. Одликују се топлијом климом у односу на своје окружење, јер су заштићене планинама од продора хладног ваздуха.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Објасни појам температурни градијент.

Земљиште и биљни покривач су важни фактори климе у Србији и на њу делују заједнички. Нарочито се издваја утицај шума на климатске карактеристике одређеног поднебља. Шумски комплекси снижавају температурне разлике, упијају одређену количину падавина, смањују брзину ветра и повећавају влажност ваздуха. С друге стране, површине без развијене вегетације делују потпуно супротно на климатска обележја.

Антропогени утицаји могу допринети настанку микроклиматских услова. За градове је карактеристична виша температура ваздуха од њихове околине. То је последица прекомерног загревања зграда, осталих објеката и инфраструктуре. Та појава се назива „**градско острво топлоте**“. Пример посредног утицаја људи на климу могу бити и вештачка језера, посебно велика, попут Ђердапског. Она током лета могу значајно снижавати температуре ваздуха у својој околини, док их зими могу повећавати.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта су циклони и антициклони?

ДА ПОЈАСНИМО

Експозиција – окренутост неке површине према одређеној страни света. Може значити и изложеност планинских страна Сунчевим зрацима. У Србији су најосунчаније и најтоплије јужне падине, док су најхладније северне. Осунчане падине се називају присојне, а неосунчане осојне падине.

За праћење климатских обележја Србије важни су **климатски елементи**: температура ваздуха, инсолација, облачност, ваздушни притисак, ветар, влажност ваздуха и падавине.

КОРИСТАН ЛИНК

На сајту Републичког хидрометеоролошког завода <https://www.hidmet.gov.rs/> можеш пронаћи бројне информације о климатским елементима Србије.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Којим мерним инструментима се мере климатски елементи?
- Како се рачуна просечна дневна температура ваздуха?
- На које две групе се деле падавине и шта припада свакој од њих?

Температура ваздуха је најважнији климатски елемент, који умногоме зависи од свих побројаних климатских фактора. Просечна годишња температура у Србији износи 11,4 °C. Она опада од севера ка југу земље, услед пораста надморске висине. Пределу до 300 m надморске висине имају просечну годишњу температуру 10,9 °C, а подручја са висином од 300 до 500 m око 10 °C. Планински предели од 1.000 до 1.500 m одликују се просечном годишњом температуром око 6 °C, а они са висинама изнад 1.500 m око 3 °C. Најтоплији месец у Србији је јул (на мањем броју мерних станица је август), док је најхладнији јануар. Услед климатских промена, средње јануарске температуре су данас позитивне, за разлику од периода од пре неколико деценија, када су оне биле негативне. Негативне јануарске температуре се данас бележе само на планинским станицама (нпр. Копаоник, Златибор или Црни врх).

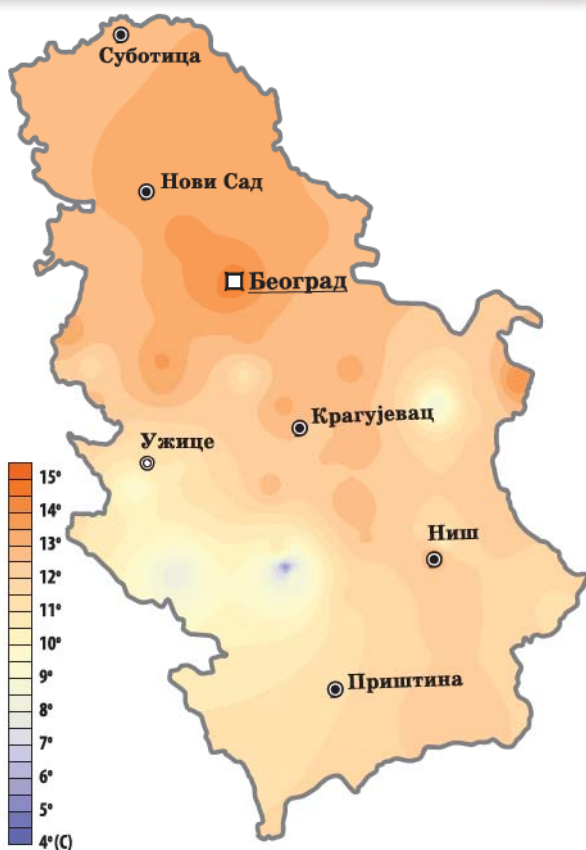
Апсолутни температурни максимум у Србији забележен је 24. јула 2007. године у Смедеревској Паланци, када је измерено 44,9 °C. Апсолутни температурни минимум у Србији (-39,5 °C) измерен је 13. јануара 1985. године, на станици Карајукића Бунари (у Пештерском пољу). Овако ниска температура последица је **температурне инверзије**, тј. појаве да температура ваздуха расте с порастом надморске висине. Хладан ваздух се током зиме спушта са околних планина и истискује топли ваздух из котлина или крашких поља ка вишим надморским висинама. Пошто су ови предели окружени планинама, хладан ваздух се задржава на дну котлина и крашких поља и узрокује ниске температуре и појаву јаких мразева.

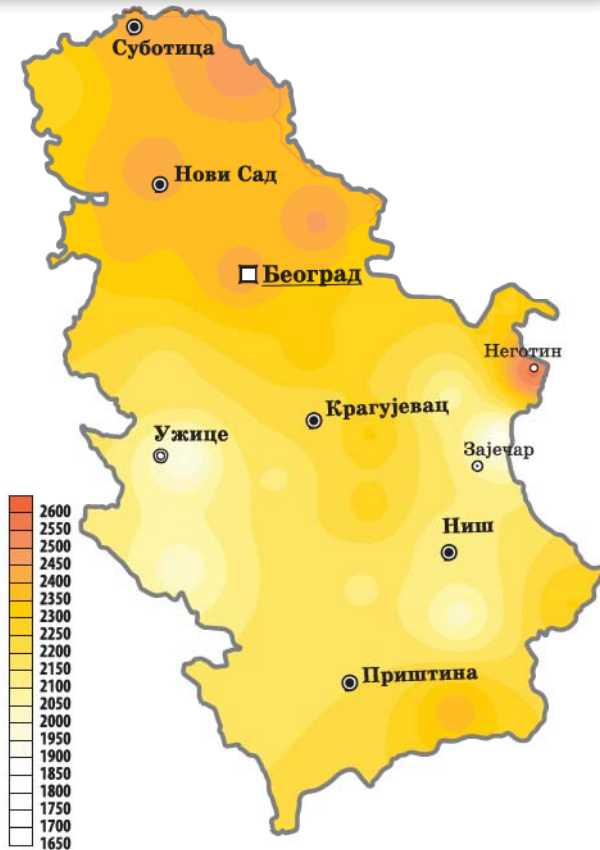
ГЕОЗАДАТАК

Израчунај просечну дневну температуру ваздуха неког места у Србији, ако су на метеоролошкој станици измерене следеће температуре: у 7ч. -1 °C, у 14ч. 15 °C и у 21ч. 4 °C.

Просечна годишња температура ваздуха у Србији (°C) за период 1991–2020. године

Просечно годишње трајање инсолације у Србији (часови) за период 1991–2020. године

Инсолација представља осунчавање Земљине површине или трајање Сунчевог сјаја. Најосунчанији делови Србије су Неготинска крајина и северни Банат (>2.400 часова годишње). Најниже вредности инсолације у Србији карактеристика су планинских предела у њеним западним и југозападним деловима, што је последица близине извору влажности. Инсолација је најизраженија у деловима земље у којима је најмања **облачност**. Највећи број ведрих дана одликује јужни Банат, док је облачних дана највише у Пожешкој котлини.

Ветар се јавља услед постојања неуједначеног **ваздушног притиска** између две области. По правилу, ветар дува од антициклонског ка циклонском пољу. На правац и брзину ветра утичу и облици рељефа у простору. Војводина је, услед низијског рељефа, јако изложена ваздушним струјањима. С друге стране, правци ветрова су у брдско-планинским пределима условљени пружањем планина и речних долина. На пример, у долини Дрине су доминантни ветрови правца север–југ, док у Чачанско-краљевачкој котлини најчешће дувају ветрови правца запад–исток, што је у директној вези са правцем пружања долина Дрине и Западне Мораве. Котлине, посебно оне које су заклоњене међу планинама (нпр. Ваљевска котлина), одликују се периодима без ветра, тј. тишинама. У Србији су најзаступљенији ветрови који дувају из југоисточног (кошава), северног (северац) и северозападног правца.

Ветар може проузроковати велику материјалну штету

Кошава се користи за покретање ветрењача у јужном Банату

Северозападни ветар углавном дува током лета. Овај релативно слаб, сув и топао ветар настаје када се формира антициклон над Средњом Европом, а циклон у источном Медитерану. Током зиме јавља се северац, хладан и сув ветар. Кошава такође дува у зимском периоду године. Настаје када је висок ваздушни притисак на простору источно од Карпата, а низак над Јадранским морем. Након проласка кроз Ђердапску клисуру, овај ветар дува из југоисточног правца. Најјачи удари кошаве одликују јужни Банат, али се њени удари осећају и у остатку Војводине, Шумадији, Великом Поморављу, Стигу и Браничеву. Највећа брзина кошаве, око 170 km/h, измерена је у Вршцу, у фебруару 2014. године. Својом снагом је крајем 19. века успела да избаци воз са железничке пруге код Крагујевца. Овај ветар на простору Шумадије дува као источни ветар и носи назив устока.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Вртложаста кретања ваздуха у виду пијавица (тромби) представљају редак феномен у Србији. Тромбе су специфичне појаве, налик торнаду, које настају у олујним облацима – кумулонimbusима. Ова природна непогода може проузроковати велику штету. Први забележени случај тромбе у Србији догодио се током лета 1977. године, у околини Нове Вароши. Од тада су се пијавице јављале махом на простору Панонске низије и њеног обода.

Распоред падавина у Србији (mm) за период 1991–2020. године

Влажност ваздуха зависи од близине извора влаге и од одлика рељефа датог подручја, а директно је повезана са количином падавина. **Падавине** су на простору Србије неравномерно распоређене. Њихова количина се смањује услед удаљавања од извора влаге (у правцу запад–исток) и смањења надморске висине (у правцу југ–север). Највећу количину падавина примају места у подножју Проклетија (>1.400 mm), због утицаја са Медитерана. Најсушнији део Србије је северни Банат, са нешто више од 500 mm падавина годишње. На количину падавина битно утиче и рељеф. Приветринске стране планина примају знатне количине падавина, док на заветринским странама оне недостају (нпр. Лепосавић и Куршумлија се налазе на различитим странама Копаоника). Места која су позиционирана у подножју заветринских страна планина добијају екстремно малу количину падавина (нпр. Бела Паланка се налази на заветринској страни Суве планине и прима око 600 mm падавина годишње).

НАУЧИЛИ СМО

- На климу Србије утичу следећи климатски фактори: географска ширина, распоред копна и мора, рељеф, земљиште, биљни покривач и антропогени утицаји.
- Географска ширина утиче на умереност климе у Србији и заступљеност сва четири годишња доба.
- Распоред копна и мора има велики утицај на климатске одлике Србије, јер на њену територију пристижу ваздушне масе које се формирају изнад Атлантика, Сахаре, Медитерана, Арктика и Сибира.
- Рељеф такође утиче на климу. Планине, као климатске баријере, задржавају влажне ваздушне масе. Насупрот њима, низије омогућавају несметан пролазак ваздушних маса.
- На климу утичу и биогеографске одлике (нпр. задржавање падавина) и дејство људи (нпр. „градско острво топлоте“).
- Температура ваздуха је најважнији климатски елемент. Апсолутни температурни максимум у Србији измерен је у Смедеревској Паланци, док је апсолутни температурни минимум забележен на Пештери.
- Климатске карактеристике одређује и ветар, који се јавља услед неуједначеног ваздушног притиска. Кошава је изузетно јак и сув ветар.
- Распоред падавина у Србији је неуједначен. Најкишовитији део Србије је подножје Проклетија у Метохијској котлини, док је најсушнији северни Банат.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Изнад којих копнених и водених површина се формирају ваздушне масе које значајно утичу на климу Србије?
2. Објасни појам „градско острво топлоте“.
3. У ком делу Србије је измерен апсолутни температурни минимум и шта је условило његову појаву?
4. Заокружи слово испред тачне тврдње.
 - а) Простор Србије са највећом облачношћу је јужни Банат.
 - б) У јужном Банату је честа појава тишина.
 - в) Кошава најјаче ударе достиже у јужном Банату.
5. Који простор у Србији прима најмању количину падавина? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) Косовска котлина;
 - б) северни део Баната;
 - в) планина Тара;
 - г) јужни део Шумадије.

КЛИМАТСКЕ ОБЛАСТИ У СРБИЈИ

Сходно климатским факторима који утичу на формирање климатских услова у Србији и климатским елементима који карактеришу њену територију, у Србији се могу издвојити две климатске области: **континентална** и **умерено-континентална**.

Континентална климатска област карактеристична је за северни и крајњи источни део наше земље, односно за простор Панонске и Понтијске низије и њихове обода. **Континентална клима** је заступљена на територијама које су удаљене од извора влажности, тј. од великих водених површина. Стога, главна одлика овог типа климе је **сушност**. На смањену количину падавина у овим деловима Србије утиче и рељеф, пре свега пружање Динарских планина, које спречавају пролазак влажних ваздушних маса са Јадранског мора. Годишња количина падавина у континенталној области износи до 700 mm. Падавине овом простору углавном доносе западни ветрови и њихова количина опада од запада према истоку. Ова климатска област је широко отворена климатским утицајима са простора Средње и Источне Европе. То се осећа посебно у зимском периоду, када **Сибирски антициклон** доноси веома хладан и сув ваздух.

Континенталну климу одликују хладне зиме, са променљивим трајањем снежног покривача и јаким ударима ветра: кошаве, северног и западног. С друге стране, због велике инсолације, лета су веома жарка и са честим сушама. Просечна годишња температура ваздуха износи око 12 °C. Температуре ваздуха на овом простору расту у правцу запад–исток и југ–север. Најтоплији месец је јул, са средњом месечном температуром изнад 22 °C, а најхладнији јануар (0 °C). Прелазна годишња доба (пролеће и јесен) нису јасно изражена због наглих промена времена – топлог у хладно и обрнуто.

Суша у Војводини значајно смањује приносе биљних култура

Клима-дијаграми Сомбора, Кикинде и Неготина

Умерено-континентална климатска област се пружа јужно од континенталне области и заузима веће пространство. У оквиру ње се истичу три типа климе: умерено-континентална, планинска и измењена средоземна клима. Умерено-континентална област се налази под снажнијим утицајем западних ветрова и влажних ваздушних маса са Атлантског океана и Медитерана. Због тога су и степен континенталности и сушност поднебља мањи у односу на континенталну област.

Умерено-континентална клима је заступљена у највећем делу Србије (претежно у висинском појасу од 600 m до 1.200 m). Одликују је ниже температуре ваздуха и веће количине падавина у односу на континенталну климу, због веће надморске висине. Основна карактеристика умерено-континенталне климе је израженост сва четири годишња доба. Годишње се излучи од 700 до 1.000 mm падавина, а највише крајем пролећа. Снежне падавине су карактеристичне за зимски период године.

Планинска клима се јавља на високим планинама. Њене карактеристике су дуге и оштре зиме, са доста падавина у виду снега. С друге стране, лета су у областима са планинском климом кратка и свежа. Температура ваздуха се смањује с порастом надморске висине. Зимски месеци се одликују негативним температурама ваздуха. Количина падавина је већа у односу на области са умерено-континенталном климом, што значи да она расте с порастом надморске висине. Количина падавина је највиша на падинама Проклетијских планина, где се излучи више од 1.000 mm годишње. Снег се на највишим планинама Србије задржава и до пет месеци годишње.

Измењена средоземна клима је везана за простор Метохијске котлине, односно за долине Белог Дрима и његових притока. Јадранско море утиче на пораст температуре ваздуха у односу на планинске просторе који окружују котлину. Температуре су највише на дну Метохијске котлине и оне се смањују ка ободу. Лета су сушна, за разлику од јесени и зиме, када се излучују највеће количине падавина.

Електрична пражњења из атмосфере најчешће се јављају у југозападном делу Србије. Која је разлика између муње и грома?

На Црном врху (код Бора) је 2023. године забележено чак 204 дана са појавом магле

Клима-дијаграми Крагујевца, Копаоника и Призрена

НАУЧИЛИ СМО

- У Србији се издвајају континентална и умерено-континентална климатска област.
- Континентална област обухвата Панонску и Понтијску низију са њиховим ободима.
- Одлике континенталне климе су велике температурне амплитуде, мала количина падавина, суше и велика инсолација током лета. Мала количина падавина је последица удаљености од извора влажности.
- Умерено-континентална област захвата највећи део Србије и у оквиру ње се издвајају умерено-континентални, планински и измењени средоземни тип климе.
- Умерено-континенталну климу одликује израженост свих годишњих доба, већа количина падавина и ниже температуре у односу на континенталну климу.
- Планинска клима је најсуровији тип климе у Србији, а типична је за високе планине. Основне одлике су јој врло хладне зиме са снегом, свежа лета и велика годишња количина падавина.
- Измењена средоземна клима је заступљена у Метохијској котлини. Падавине се на овом простору излучују током јесени и зиме, док су лета сушна.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. У којим правцима опада температура ваздуха у Војводини?
2. Како Динариди утичу на количину падавина континенталне климатске области?
 - а) повећавају количину падавина;
 - б) не утичу на количину падавина;
 - в) смањују количину падавина.
3. Које су карактеристике планинске климе?
4. На којој планини у Србији се излучи највише падавина? Подвуци тачан одговор.
Фрушка гора Голија Проклетије Повлен
5. Зашто је на простору Метохије заступљена измењена средоземна клима?

ВОДЕ СРБИЈЕ

Вода је одувек била један од највреднијих ресурса у животу људи. Поред ње су оснивана прва насеља; коришћена је за пиће, водоснабдевање, за потребе пољопривреде, а касније и за развој других привредних грана: индустрије, саобраћаја, енергетике, туризма итд. С временом је расла потреба за чистом водом, а њене количине су постепено исцрпљиване. Значајне количине воде су данас суочене с одређеним степеном загађења. Иако је вода **обновљив ресурс**, нужно је повести рачуна о њеном рационалном коришћењу.

ПОДЗЕМНЕ ВОДЕ СРБИЈЕ

Подземне воде представљају драгоцен ресурс за становништво Србије. Највећи део подземних вода потиче од површинских или атмосферских вода, које су под утицајем гравитације процеђене кроз земљиште до слоја водонепропусних стена. Та вода се назива **фреатска издан**. Ниво фреатске издани се мења током године, највише у зависности од количине падавина коју прими одређена територија. Фреатска издан се најчешће налази на малим дубинама (од неколико метара до пар десетина метара) и до ње се лако долази. Највеће распрострањење има у алувијалним равнина великих река: Дунава, Саве, Тисе, Тамиша, Колубаре, Велике Мораве итд.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Која је разлика између издани и извора?

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Подземне воде су веома важне за водоснабдевање руралног становништва. Међутим, постоје и велики градови, чије се становништво снабдева водом из великих бунара. Београд је, као највећи град у Србији, управо такав пример. У алувијалној равни Саве налази се велики број бунара у којима се акумулира вода. То су тзв. рени бунари, чији су зидови обложени бетоном. Пречник ових бунара је неколико метара, а дубоки су најчешће до 30 м. Циљ је да се у бунарима сакупи што већа количина воде, која ће потом пумпама бити спроведена до постројења за прераду. Историја јавног водоснабдевања у Србији започета је давне 1892. године, када је управо на простору Макиша формирано прво извориште пијаће воде за потребе Београда.

Скица рени бунара

Скица артешке издани

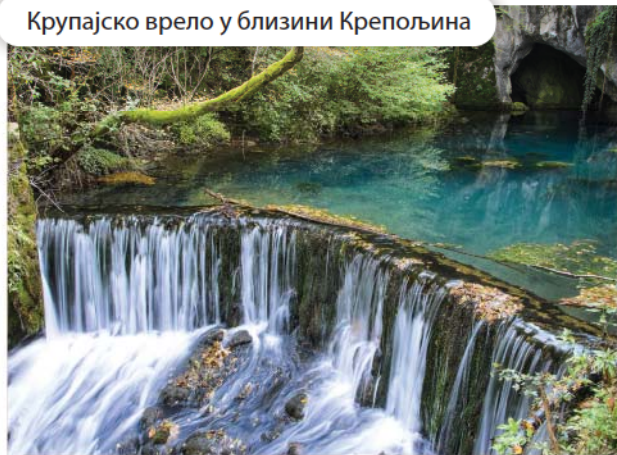
Осим фреатске, у Србији постоји и **артешка издан**. Ова вода се налази на већим дубинама, заробљена између два вододржива слоја стена. До ових издани се долази бушењем и копањем дубоких артешких бунара, а вода из њих избија под притиском. Артешка издан има највеће распрострањење на простору Војводине и котлина које су пре више милиона година биле испуњене водом: Метохијска, Лесковачка, Нишка, Крушевачка итд.

ДА ПОЈАСНИМО

Издашност – количина воде коју извор даје у једној секунди (l/s).

Изданска вода се креће и накупља под земљом, а места на којима она доспева на површину називају се **извори**. Извори су посебно карактеристични за део Србије јужно од Саве и Дунава. Специфичне видове извора у Србији представљају врела и минерални извори. **Врела** су извори везани за крашке терене. Јављају се на местима где се завршавају подземни канали којима теку подземне воде. Одликују се различитом издашношћу, а многа се користе за водоснабдевање становништва. Врела представљају изворишта појединих река (нпр. Рашке, Црног Тимока, Белог Дрима итд.). Нека од најпознатијих врела у Србији су Крупајско, Жагубичко или врело Млаве, Таорска итд.

Крупајско врело у близини Крепољина

Таорска врела у подножју Повлена

Извори могу бити: минерални, термални и термоминерални. **Минерални извори** су они извори који садрже више од једног грама растворених минералних материја по литру воде. Уколико је температура воде извора изнад 20 °C, онда су то **термални извори**, а уколико имају обе одлике називају се **термоминералним изворима**. Вода ових извора се често користи у терапијске сврхе у бројним **бањама**. Србија се убраја међу најбогатије земље у Европи по броју минералних и термоминералних извора.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Како се називају објекти у којима су коришћени термоминерални извори током римског, а како током турског периода владавине на простору Србије?

Минерални извори се на основу хемијског састава воде деле на: киселе (нпр. Буковичка бања, Паланачки и Прилички кисељак), алкалне (Буковичка, Богutowачка, Сијаринска и Клокот бања), земноалкалне (Врњачка, Луковска, Паланачки кисељак и Селтерс бања), слане (Бечејска бања, Русанда, Сланкамен), горке (Јошаничка и Матарушка бања), гвожђевите (Буковичка, Брестовачка, Врањска, Ковиљача и Сијаринска бања), сумпоровите (Врањска, Ковиљача, Матарушка и Рибарска бања) и радиоактивне (Горња Трепча, Звоначка, Нишка, Прибојска и Сокобања).

Извори се према температури воде деле на хладне и топле. Топли извори се деле на **хипотерме** (20,01–34 °C), **хомеотерме** (34,01–38 °C) и **хипертерме** (>38 °C). Бања са најтоплијом водом у Европи је Врањска (96 °C). У групу хипертерми убрајају се и Јошаничка, Куршумлијска, Луковска, Новопазарска, Сијаринска бања итд.

Луковска бања је позната као бања на највишој надморској висини у Србији (око 700 m), а Сијаринска по највећем гејзиру у Србији. По свом начину постанка, овај гејзир је вештачки. Бањска места, осим здравствено-лечилишне, поседују и туристичку функцију. Најпосећеније бање у Србији су Врњачка, Сокобања, Врдник, Палић, Луковска, Буковичка и Бања Ковиљача.

Бање у Србији

НАУЧИЛИ СМО

- Изданска вода се дели на фреатску и артешку издан. Фреатска издан се налази слободна изнад водонепропусног слоја стена, док се артешка налази заробљена између вододрживих слојева стена.
- Најчешћи типови извора у Србији су врела и минерални извори. Врела су типична за крашке пределе, а минерални извори за целу територију Србије.
- (Термо)минерални извори се могу класификовати према хемијском саставу или температури воде.
- Термоминерални извори се користе у многим бањама: Буковичкој, Врњачкој, Јошаничкој, Кањижи, Русанди, Сијаринској итд.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Објасни разлику између фреатске и артешке издани.
2. Због чега врела нису карактеристична за простор Војводине?
3. Како се термоминерални извори деле према температури воде?
4. Наведи три бање с радиоактивним изворима.
5. Која бања има најтоплију воду у Србији, а која се налази на највишој надморској висини?

РЕКЕ СРБИЈЕ

ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта су речни систем, речна мрежа и речни слив?

РАЗМИСЛИ

- У ком делу Србије се налази највећи број равничарских река?

Морски сливови у Србији

- Црноморски слив
- Јадрански слив
- Егејски слив

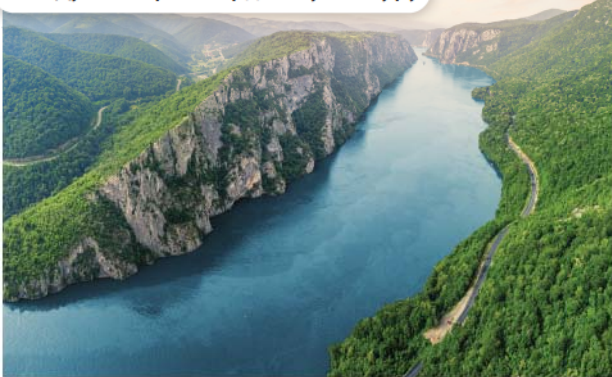
Реке у Србији у основи можемо поделити на равничарске и брдско-планинске. Прве имају шире речно корито, спорије су и водом богатије. Ове реке носе више наноса у виду песка и шљунка, па су и мање провидне. Брдско-планинске реке су брзе, са дубљим долинама, често у виду клисура или кањона. У Србији постоји више брдско-планинских река, што је у директној вези са морфолошким одликама наше земље. Максимални водостаји и протицаји на рекама у Србији јављају се током пролећа, услед обилнијих падавина у виду кише и отапања снежног покривача. Насупрот томе, најниже вредности ових параметара бележе се у прелазном периоду лето–јесен.

Реке Србије припадају **црноморском, јадранском и егејском сливу**. Највећи број река у Србији припада црноморском сливу, који покрива 92,6% њене површине. Преостала два слива захватају неупоредиво мању територију – јадрански слив 5,2%, а егејски слив 2,2% укупне површине. Развођа између три морска слива сустичу се на Језерској планини, на Косову и Метохији. Њен највиши врх, Дрманска глава (1.359 m), представља **хидрографски чвор Србије**. Низ падине Језерске планине се спуштају изворишни краци Неродимке, Топлуге и Лепенца – река које припадају различитим морским сливовима. Неродимка је специфична по **бифуркацији**, тј. рачвању речног тока на два крака (један припада црноморском, а други егејском сливу). Међутим, доказано је да је ова појава настала као резултат људског утицаја.

Дунав је, са 588 km тока кроз Србију, најдужа река у нашој земљи. На територију Србије утиче узводно од Бездана, а истиче након ушћа Тимока. Делом свог тока представља природну границу према Хрватској и Румунији. Такође, Дунав својим током раздваја Бачку од Срема, као и Банат од Централне Србије. Најзначајније леве притоке Дунава у Србији су Тиса, Тамиш, Караш и Нера, а десне Сава, Велика Морава, Млава, Пек

и Тимок. Дунав је најшири при уласку у Ћердапску клисуру (око 6 km). Његова долина је у Ћердапу композитна и дуга је готово 100 km. Сачињавају је: Голубачка (Горња) клисура, Љупковска котлина, клисура Госпођин вир, Доњомилановачка котлина, клисура Казан, Оршавска котлина и Сипска клисура.

Ток Дунава кроз Ћердапску клисуру

Ток Тамиша кроз Панчево

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Дунав је дуг око 2.860 km. Настаје спајањем речица Брега и Бригаха, на падинама Шварцвалда, код града Донауешингена у Немачкој. Дунав је велика међународна река, јер протиче кроз десет земаља. Такође, друга је најдужа европска река, после Волге. Дунав тече кроз четири велике престонице: Беч, Братиславу, Будимпешту и Београд, као и кроз бројне друге велике градове Европе: Улм, Линц, Нови Сад и др. Занимљивост је то што Дунав управо на територији Србије прима своју најдужу леву и десну притоку на целом свом току, тј. Тису и Саву. При ушћу у Црно море, Дунав је изградио пространу делту. Најпре се рачва на два рукавца, Килију и Тулчу, а потом се Тулча дели на Сулину и рукавац Светог Ћорђа.

ДА ПОЈАСНИМО

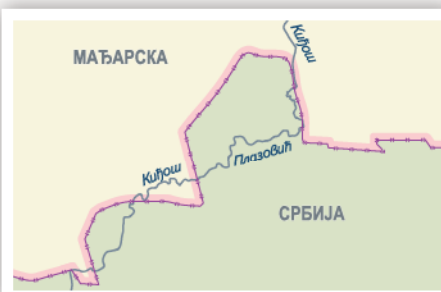
Централна (Ужа) Србија

– административно-територијална јединица која обухвата простор Србије без аутономних покрајина.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

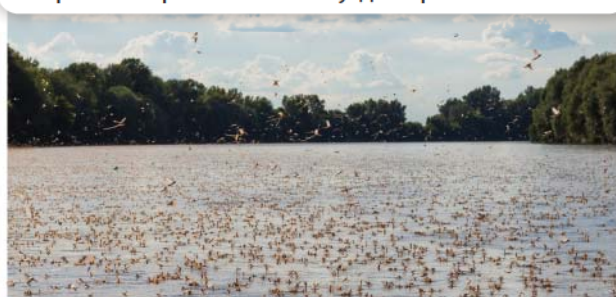
Река Плазовић представља једну од мање познатих, али врло занимљивих, река. Од укупне дужине тока, 92 km припада Мађарској, а 37 km Србији. У Мађарској се назива Киђош (мађ. *kígyó* значи змија), због свог честог меандрирања. На дужини од само 15 km, река пресеца српско-мађарску границу чак седам пута. Плазовић је познат и по свом неуравнотеженом водном режиму, будући да су за њега карактеристичне и поплаве, али и потпуно пресушивање. Свој вијугави ток завршава ушћем у Велики бачки канал, код Бачког Моноштора.

Тиса представља природну границу између Бачке и Баната. На територију Србије притиче из Мађарске, а улива се у Дунав код Старог Сланкамена. Њој су у прошлости пресечени бројни меандри, како би учесталост јављања поплава била смањена, а пловидба олакшана. Регулацијом тока је смањена и њена дужина. Најзначајније притоке Тисе у Србији су Златица, Бегеј и Чик.

На простору Војводине су извршени велики хидротехнички радови, при чему је формиран систем канала Дунав–Тиса–Дунав. Део овог система су Велики и Мали бачки канал, као и бројне реке које су каналисане, тј. чија су корита продубљена. Ту се убрајају Мостонга, Криваја, Јегричка и др. Систем је настао као потреба за наводњавањем војвођанске равнице и лакшом и ефикаснијом пловидбом.

„Цветање Тисе” – феномен који се јавља приликом размножавања једне врсте инсеката

Велики бачки канал

Сава на територију Србије утиче код насеља Јамена (у општини Шид), а свој ток завршава ушћем у Дунав код Београда. Сава представља природну границу између Срема и Мачве. Њена најзначајнија лева притока у Србији је Босут, док су десне Дрина и Колубара. **Дрина** је највећа и водом најбогатија притока Саве. Настаје спајањем Таре и Пиве код Шћепан поља, на граници Црне Горе са Босном и Херцеговином. На дужини од 220 km представља границу између Србије и БиХ. Лим је најважнија десна притока Дрине, а његова главна притока је Увац. Све три реке су познате по изузетном хидроенергетском потенцијалу. **Колубара** настаје спајањем Јабланице и Обнице у Ваљевској котлини, а свој ток завршава ушћем у Саву код Обреновца. Колубара у Ваљеву прима десну притоку Градац, једну од најчистијих река у Србији. Низводно, Колубара прима Љиг, Пештан и Тамнаву са Убом.

Меандри Увца

Колубара у Ваљеву

ГЕОЗАДАТАК

Помоћу атласа или карте истражи где и како настаје река Лим, кроз која насеља тече и која је њена најзначајнија притока.

Велика Морава је национална река, која настаје спајањем Јужне и Западне Мораве код Сталаћа. Она је типична равничарска река, меридијанског правца пружања. Њену композитну долину чине: Горњовеликоморавска или Параћинско-јагодинска котлина, Багрданска клисура и Доњовеликоморавска котлина. Највеће леве притоке су јој Лепеница и Јасеница, а десне Црница и Ресава. Ток Велике Мораве је такође регулисан, када је услед пресецања меандара скраћен за више десетина километара.

Јужна Морава настаје спајањем Биначке Мораве и Прешевске Моравице код Бујановца. Долина Јужне Мораве је композитна и сачињавају је Врањска, Лесковачка, Нишка и Алексиначка котлина, док су највеће клисуре Грделичка и Сталаћка. За слив ове реке карактеристична је појава ерозије и денудације. Најзначајније леве притоке Јужне Мораве су Топлица и три највеће сушице у Србији – Пуста река, Јабланица и Ветерница. Најважније десне притоке Јужне Мораве су Сокобањска Моравица, Нишава, Власина и Врла. **Нишава** настаје у Бугарској, а у Србију утиче узводно од Димитровграда. Највећа клисура у долини Нишаве је Сићевачка, а котлине Пиротска, Белопаланачка и Нишка. Највећа притока Нишаве је Јерма, која извире у Србији, потом тече територијом Бугарске, па се напослетку враћа у Србију. Реке Власина и Врла поседују знатан хидроенергетски потенцијал.

Западна Морава настаје спајањем Голијске Моравице и Ћетиње код Пожеге. Долина Западне Мораве је такође композитна. Највеће котлине кроз које протиче су Пожешка, Чачанско-краљевачка, Врњачка и Крушевачка, а клисура Овчарско-кабларска. Најважнија лева притока јој је Груза, а десне Ибар и Расина. **Ибар** извире на планини Хајли (у Црној Гори), а улива се у Западну Мораву код Краљева. Највећа лева притока му је Рашка, а десна Ситница, главна река Косовске котлине.

Тимок је највећа река Источне Србије. Настаје спајањем Црног и Белог Тимока код Зајечара. Црни Тимок настаје од крашких врела у подножју Кучајских планина, док Бели Тимок настаје спајањем Сврљишког и Трговишког Тимока у Књажевцу.

Главна река јадранског слива у Србији је **Бели Дрим**. Настаје од крашког врела у северном делу Метохијске котлине, а Србију напушта у клисури између Паштрика и Коритника. Најважније десне притоке су му Пећка и Дечанска Бистрица и Ереник, а леве Клина, Мируша, Топлуга и Призренска Бистрица.

Велика Морава

Јужна Морава транспортује велику количину наноса, због чега има жуто-браон боју

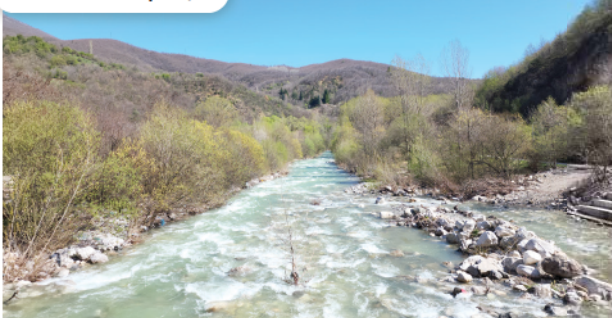
ДА ПОЈАСНИМО

Сушице – периодични речни токови у Србији. Као што им назив и каже, често се дешава да пресуше.

Ток Нишаве кроз Пирот

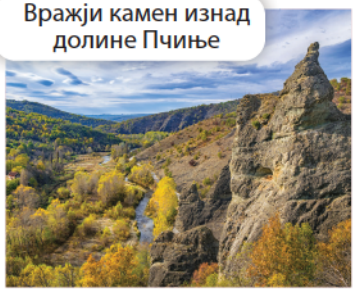
Пећка Бистрица

Слапови реке Мируше

Врађи камен изнад долине Пчиње

Сливу Егејског мора припадају **Лепенац, Неродимка, Пчиња и Драговиштица**. Лепенац и Пчиња су леве притоке Вардара, у који се уливају на територији Северне Македоније. Лепенац, пре него што напусти територију Србије, протиче кроз Качаничку клисуру. Река Неродимка је позната по појави бифуркације. Неродимка је природно текла ка Лепенцу, али је, прокопавањем канала, део њених вода преусмерен ка Ситници. Драговиштица настаје спајањем Божицке и Љубатске реке код Босилеграда, а улива се у реку Струму у Бугарској.

НАУЧИЛИ СМО

- Највећи број река у Србији припада црноморском сливу, а мањи број јадранском и егејском сливу.
- Врх Дрманска глава на Језерској планини представља хидрографски чвор Србије.
- Дунав је најдужа река која протиче кроз Србију. Усекао је Ђердапску клисуру, која има композитни карактер.
- На простору Војводине се налазе реке Тиса, Тамиш, Бегеј, Нера, Караш и многе мање, које су каналисане и укључене у хидросистем Дунав–Тиса–Дунав.
- Најдужа десна притока Дунава је Сава. Њене најважније притоке у нашој земљи су Дрина и Колубара.
- Велика Морава настаје спајањем Јужне и Западне Мораве. Најзначајнија притока Јужне Мораве је Нишава, а Западне Мораве је Ибар.
- Тимок је последња притока Дунава пре његовог напуштања територије Србије.
- Главна река јадранског слива у Србији је Бели Дрим, која одводњава Метохијску котлину.
- Најзначајније реке егејског слива у Србији су Лепенац, Пчиња, Драговиштица и Неродимка. За Неродимку је карактеристична бифуркација, јер, осим што припада егејском, један део њених вода припада и црноморском сливу.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Који морски слив захвата највећу, а који најмању површину у Србији?
2. Уписивањем бројева 1–7 одреди правилан распоред клисура и котлина у Ђердапској клисури Дунава, од најузводније до најнизводније.

_____ Голубачка клисура	_____ Сипска клисура
_____ Оршавска котлина	_____ Доњомилановачка котлина
_____ клисура Казан	_____ клисура Госпођин вир
_____ Љупковска котлина	
3. Наведи три Моравице и реке које оне формирају, односно у које се уливају.
4. Која река тече кроз Руговску клисуру и ком сливу она припада?
5. Подвуци реку која не припада сливу Егејског мора:

Драговиштица	Јерма	Лепенац	Пчиња	Неродимка
--------------	-------	---------	-------	-----------

ЈЕЗЕРА СРБИЈЕ

Језера су хидрографски објекти који се састоје од удубљења у копну (басена) и водене масе која је у њима акумулирана. Према начину постанка басена, језера се деле на **природна** и **вештачка**. Природна језера у Србији су површински најчешће мала и многима прети опасност од нестанка, услед испаравања, процеса еутрофикације и засипања басена. Природна језера у Србији се деле на речна (флувијална), еолска, ледничка (гласијална), крашка и урвинска.

Речна језера су најбројнија међу природним језерима Србије. Она су образована у алувијалним равнинама равничарских река. Речна језера су најчешће плитка, због чега им прети опасност од нестанка. Такође, захваћена су и процесом еутрофикације. Многа од њих су станишта ретких биљних и животињских врста и представљају заштићена подручја. Највећи број речних језера је настао услед честог меандрирања река. Флувијалном ерозијом долази до пресецања вратова меандара, при чему се главни ток реке помера, а напуштени меандри постају **мртваје** или **стараче**, у зависности од тога да ли бивају испуњени водом или не. Мртваје су заправо речна језера, која имају облик српа или полумесеца. Стараче су напуштени и обезводњени речни меандри. Највећи број мртваја у Србији се јавља уз Дунав, Саву, Тису, Дрину и Велику Мораву. Највеће речно језеро у Србији је Обедска бара (поред Саве). Уз ток Тисе се налазе следећа речна језера: Острово, Слано Копово, Русанда, Мртва Тиса и др. Царска бара је мртваја Бегеја, док су Тиквара и Бегечка јама некадашњи меандри Дунава. Мртваје уз доњи ток Велике Мораве се називају моравишта, а уз доњи ток Дрине – дрињаче.

ДА ПОЈАСНИМО

Еутрофикација – процес пренамножавања водених биљака услед повећане концентрације органских материја у води. Процес утиче на смањење водених површина, а познат је и под називом „цветање воде”.

Слано Копово у влажној и сушној сезони

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Обедска бара се налази у Срему, код насеља Обреж. Дуга је 13 km и заузима површину од 5,3 km². Највећи део Обедске баре је обрастао воденом вегетацијом, али се на њеној површини могу уочити и „ока“ – простори без вегетације, у којима су измерене и највеће дубине овог језера. Обедска бара представља најстарије заштићено природно добро у Србији, установљено 1874. године. Такође, налази се на Рамсарској листи заштићених мочварних подручја.

ГЕОЗАДАТАК

Користећи сајт Покрајинског завода за заштиту природе (<https://www.pzzp.rs>), истражи који се локалитети са Рамсарске листе налазе на територији Војводине.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Речна језера могу настати и приликом великих поплава, када долази до пробијања насипа поред великих река. Дунав је у југозападном делу Бачке, пре једног века (1924. године), провалио насип и створио издужено и дубоко удубљење (до 19 m), паралелно са својим током. Након повлачења поплавног таласа, створено је језеро симболичног назива – Провала.

Еолска језера су настала радом ветра, који је издувао fine честице песка, прашине и леса и формирао удубљења, која су касније испуњена изданском водом. Еолска језера се налазе на простору северне Бачке. Највеће еолско језеро је Палић. Палићко језеро (5,4 km²) налази се недалеко од Суботице. Језеро је имало великих проблема са загађењем воде, због чега су извршени радови током 1970-их година. Језеро је испражњено, дно му је очишћено и поново испуњено водом. Међутим, поједини сектори језера су и данас захваћени процесом еутрофикације. Непосредно уз Палићко налази се Крваво језеро. Назив је добило по алгама, које се пренамноже током лета и дају језерској води црвену боју. Даље, источније, налази се Лудошко (Лудашко) језеро. Током лета његов северни део пресушује. Језеро воду губи испаравањем и отоком Киреш, која је истовремено и његова притока. Због тога је Лудошко језеро проточно. На простору северне Бачке некада су постојала још два еолска језера: Келебијско и Слано језеро. Ишчезла су услед потпуног испаравања воде и обрастања вегетацијом.

Палићко језеро је највеће природно језеро у Србији

Лудошко језеро је назив добило по мађарској речи за гуску

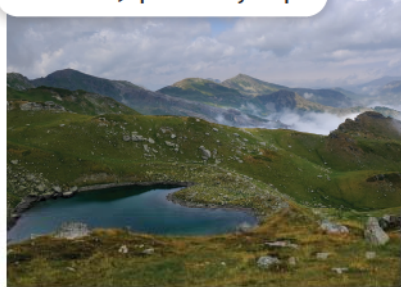

Ледничка језера се налазе на Косову и Метохији, у цирковима Шар-планине и Проклетија. Сва она су настала процесом ерозије, што значи да у Србији не постоје ледничка акумулативна језера. Највећа шарпланинска језера су Ливадичко (Штрбачко), Јажиначко, Шутманско, Големо (Букуровачко) и др. Највећа проклетијска језера су Велико и Мало Ћеравичко, Црвено, Травно и Језеро без дна.

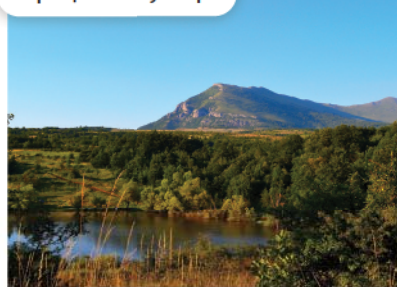
Крашка језера у Србији су малобројна и површински мала. Она постоје у вртачама, увалама и крашким пољима. Међу већим крашким језерима издвајају се Врмџанско (код Сокобање), Беровичко (код Пирота) и Ракина бара (у Сремчици, код Београда).

Урвинска језера настају покретањем клизишта (урвина), када велика количина земљано-стеновитог материјала прегради речну долину. Најпознатији пример урвинског језера у Србији везан је за долину реке Височице, у сливу Нишаве. Клизиште је преградило долину ове реке и настало је Завојско језеро. Међутим, природна брана је након тога замењена вештачком, па се може рећи да је данашње Завојско језеро по начину постанка вештачко.

Велико Ћеравичко језеро

Врмџанско језеро

Завојско језеро

Вештачка језера или акумулације у Србији су привредно значајнија од природних. Већина њих је настала у другој половини 20. века. Вештачка језера се користе за наводњавање, водоснабдевање, риболов, туризам и рекреацију, пловидбу, производњу електричне енергије, заштиту од поплава итд.

Највеће вештачко језеро у Србији, и једно од већих у Европи, јесте Ћердапско језеро (253 km²) на Дунаву. Настало је подизањем бране „Ћердап I“ 1972. године. Остала вештачка језера у Србији су значајно мања. Бечејско језеро на Тиси подигнуто је ради уједначавања водостаја на овој реци и олакшавања пловидбе. Власинско језеро је највише вештачко језеро у Србији, смештено на 1.213 m надморске висине. На Увцу се налазе три акумулације: Сјеничко, Златарско и Радоињско језеро. На Лиму је формирано Потпећко језеро, а на Дрини Перућачко и Зворничко. Перућачко језеро је системом цеви повезано са Заовинским језером на Тари. На Западној Морави се налазе три језера: Овчарско-кабларско, Међувршје и Парменачко. Многа од њих су засута наносом, чиме је смањена њихова дубина, или су обрасла вегетацијом. На Ибру се налази језеро Газиводе, на Расини језеро Ћелије, а на Сокобањској Моравици Бованско језеро. Највећа вештачка језера у Шумадији су Гужанско језеро (код Кнића), Грошничко језеро (код Крагујевца) и Гарашко језеро (код Аранђеловца).

На Власинском језеру се налазе плутајућа острва

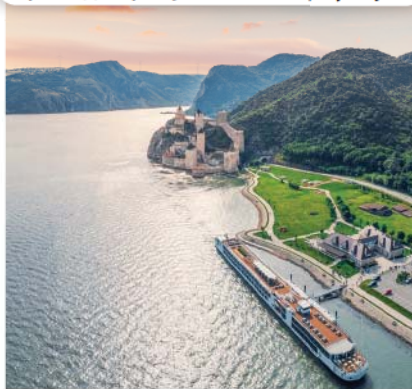

Гарашко језеро на падинама Букуље

Најмлађе вештачко језеро у Србији је Ровни, подигнуто у сливу Јабланице код Ваљева. У јужном делу Баната налазе се Белоцркванска језера, настала у удубљењима која су заостала након експлоатације шљунка. На Косову и Метохији постоје следећа вештачка језера: Грачаничко, Батлавско, Радоњићко и др.

Већи део Ђердапског језера припада Србији, а мањи Румунији

Формирањем језера Ровни потопљена је црква Архангела Михаила (Грачаница) из 15. века

НАУЧИЛИ СМО

- Језера се према начину постанка њиховог басена деле на природна и вештачка.
- У Србији су заступљена речна, еолска, ледничка, крашка и урвинска природна језера.
- Речна језера су настала у алувијалним равнинама равничарских река. Највеће речно језеро је Обедска бара.
- Еолска језера се налазе у северној Бачкој: Палићко, Лудошко и Крваво. Некада су постојала и следећа језера: Келебијско и Слано језеро.
- Глацијална језера се налазе на Проклетијама и Шар-планини, и сва су циркна.
- Крашка језера се налазе на дну вртача, увала и крашких поља, док су урвинска настала услед клижења тла и преграђивања речне долине склизнутим материјалом.
- Вештачка језера су бројнија од природних и имају бројне функције. Највећа вештачка језера у Србији су Ђердапско, Бечејско, Власинско, Перућачко, Газиводе итд.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Објасни разлику између мртваје и стараче.
2. Подвучи глацијална језера.

Језеро без дна
Беровичко
Крваво
Ливадичко
Провала
3. Које је најпознатије урвинско језеро у Србији?
4. За које потребе се користе вештачка језера?
5. Поред назива вештачког језера допиши назив реке на којој је формирано.

Потпећко _____
Бованско _____

Међувршје _____
Ћелије _____

Радоињско _____
Газиводе _____

ЗАШТИТА ВОДА И ЗАШТИТА ОД ВОДА

У периоду када је дошло до пораста броја становника и интензивног развоја индустрије и бројних других делатности, порасла је и потреба за водом. Вода је вредан ресурс, будући да се користи за пиће, водоснабдевање, наводњавање, енергетику, техничку употребу (нпр. прање улица, за хлађење индустријских постројења итд.) и друге намене. Управо због своје широке употребе, вода је данас угрожен ресурс. Бактериолошки, хигијенски или хемијски исправне (чисте) воде данас је све мање, због чега је неопходно водити рачуна о **правилном управљању водним ресурсима**. Површинске воде у Србији су оптерећеније загађењем од подземних. Ипак, ни подземне воде нису изузете од нерационалног коришћења. Врло је важно поштовати принципе одрживог развоја како би се очували и заштитили водни ресурси. Сходно томе, нужно је континуирано разматрати квалитет доступне воде и бавити се њеном заштитом. Неке од **мера заштите вода** су:

- рационално коришћење расположивих водних ресурса;
- едукација становништва;
- пречишћавање отпадних вода пре њиховог испуштања;
- обнова постојећих постројења и изградња нових за прераду отпадних вода;
- хлађење вруће техничке воде (из различитих постројења) пре испуштања у реке;
- смањење хемијског третирања пољопривредних површина;
- формирање јаловишта рудника у зони безбедној по површинске и подземне воде;
- изградња санитарних депонија даље од водотокова и ван зоне плитких подземних вода, како их процедне воде са депонија не би загадиле;
- санкционисање загађивача;
- одлагање отпада на предвиђена места, а не у реке, језера итд.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Термоелектране користе велику количину воде за потребе хлађења. Та вода се, након употребе, у реку испушта као врела вода, чиме се ремети живи свет реке. Термоелектране у Србији се налазе поред великих река. Током лета, реке одликује нижи водостај и виша температура воде. Међутим, испуштањем вреле воде из термоелектране, значајно се мења топлотни режим речне воде. Температура воде реке Саве низводно од ТЕ „Никола Тесла“ виша је за око 9 °С. Температура воде Дунава низводно од ТЕ „Костолац“ виша је од температуре воде речног тока узводно од термоелектране, али у дозвољеним границама, због великог топлотног капацитета Дунава.

Постројење за прераду отпадних вода у Крагујевцу

Загађење Дунава у Београду, Ада Хуја

Нажалост, површинске воде у Србији често служе као колектори отпадних вода. У речне токове и језера се широм Србије уливају канализационе и индустријске воде. Сматра се да је индустрија са рударством данас највећи загађивач воде у Србији. Неке од најзагађенијих река у Србији су Борска и Топчидерска река, Лепеница, Бегеј, Црни Тимок и др. На отпадне воде су посебно осетљиви токови са мањим протицајима. Велике реке, попут Дунава и Саве, такође су загађене. Међутим, због велике моћи самопречишћавања (великог протицаја) далеко су мање угрожене.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Један од најзагађенијих речних токова у Европи је Борска река, која се налази у Источној Србији. У њу се уливају процедне воде, које потичу од рудника бакра у околини Бора. Квалитет њене воде је ван класе, што значи да она апсолутно није ни за какву врсту употребе. За Борску реку је карактеристично одсуство живог света. Њена вода представља опасност по људско здравље, због чега не треба долазити у контакт с њом.

Црвена боја Борске реке потиче од јона тешких метала

Пластични отпад на реци Лим код Пријепоља

Пољопривреда је такође велики загађивач воде услед претеране **хемизације обрадивих површина**. Осим тога, један део становника Србије користи површинске воде као **одлагалишта различитог отпада**. Изостанак образовања, посебно у области екологије, показатељ је да се недовољно бринемо о површинским токовима у Србији. Велика количина отпада у рекама представља посебно велику опасност током поплава. При високим водостајима, на рекама долази до нагомилавања отпада у одређеним секторима (нпр. испод мостова) и стварања „чепова“, због чега река не може да отекне, те плави околна пространства.

Поплаве су једна од најчешћих природних непогода у Србији. Осим материјалне штете, често проузрокују и људске жртве. Најкатастрофалније поплаве у Србији догодиле су се у мају 2014. године. Посебно су били угрожени сливови Колубаре и Јадра у Западној Србији. Током поплава, велику опасност представљају мањи и неизглед безопасни брдско-планински речни токови. Услед велике количине падавина, речне долине ових токова нису у стању да прихвате сву количину воде. Тада настају **бујице** – брзи и изненадни токови, који носе велике количине воде, блата, стеновитог материјала и дрвећа. Ови водотокови су опасни, јер добијају рушилачку снагу и могу уништити све пред собом. Највише бујичних поплава у Србији јавља се у сливу Јужне Мораве.

У мере заштите од вода убрајају се:

- подизање насипа поред река;
- формирање брана за заустављање поплавног таласа;
- регулација речних токова (нпр. пресецање меандара или каналисање речних корита);
- градња кућа и подизање насеља ван поплавних подручја;
- праћење хидрометеоролошких прилика, како би становништво у потенцијално поплавној зони било благовремено евакуисано;
- пошумљавање предела угрожених поплавама, јер вегетација задржава одређену количину воде итд.

Стари насип поред пресеченог меандра Тисе

Евакуација становништва из Обреновца 2014. године

НАУЧИЛИ СМО

- Вода је један од најважнијих, али, у исто време, један од најугроженијих ресурса.
- Површинске воде у Србији су оптерећеније загађењем од подземних вода.
- Врло је важно поштовати принципе одрживог развоја и мере заштите вода, како би овог ресурса било довољно за будуће генерације.
- Неки од највећих загађивача вода су пољопривреда, индустрија са рударством и човек као појединац.
- Бројне реке и језера у Србији служе као колектори отпадних вода и смећа.
- Поплаве су честе природне непогоде у Србији, које изазивају велике губитке.
- Бујице су изненадни и брзи токови који руше све пред собом.
- Неке од мера одбране од поплава укључују подизање насипа и брана, регулацију речних токова, правовремену евакуацију становника итд.

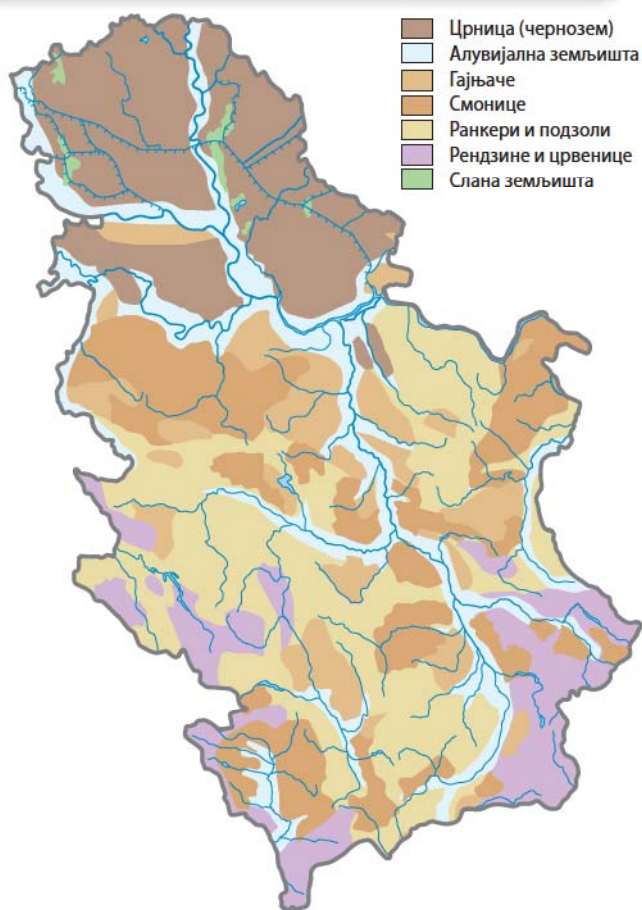
АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Због чега је важно заштитити водне ресурсе?
2. Наведи три велика загађивача воде у Србији.
3. Која је најзагађенија река у Србији?
4. Шта су бујице?
5. Наведи неке од мера заштите од вода.

ЗЕМЉИШТА СРБИЈЕ

Земљиште представља **танак и растресит слој** на површини Земљине коре. Убраја се у обновљиве и веома важне ресурсе, јер чини основу за развој вегетације и пољопривредну производњу. На развој вегетације и употребу земљишта за потребе пољопривреде највише утиче његова **плодност**. Она се огледа у количини минералних и органских материја, које су потребне за исхрану биљака. Минералне материје потичу од стена на којима се развија одређени тип земљишта, док органске материје земљиште црпи из угинулих организама. Квалитет земљишта је већи уколико је и количина хранљивих материја у њему висока.

Заступљеност појединих типова земљишта у Србији

Одлике земљишта се могу значајно променити утицајем људи. Процес његовог формирања је изузетно спор и дуготрајан. За настанак једног центиметра слоја земљишта потребно је чак два и по века. С друге стране, велике површине земљишта се могу за кратко време уништити. Човек данас експлоатише земљиште у различите сврхе (пољопривреда, рударство, градња насеља, индустријских постројења и саобраћајница, подизање депонија итд.), чиме долази до формирања **антропогеног земљишта**. Модификације које се односе на губљење плодности и нарушавање физичких и хемијских особина земљишта означавају се као **процес деградације**. До погоршавања квалитета обрадивих површина најчешће долази услед примене вештачких ђубрива, пестицида и других видова хемизације земљишта. Екстремно, ако је одређена површина у потпуности деградирана, такво земљиште се назива **девастирано земљиште**.

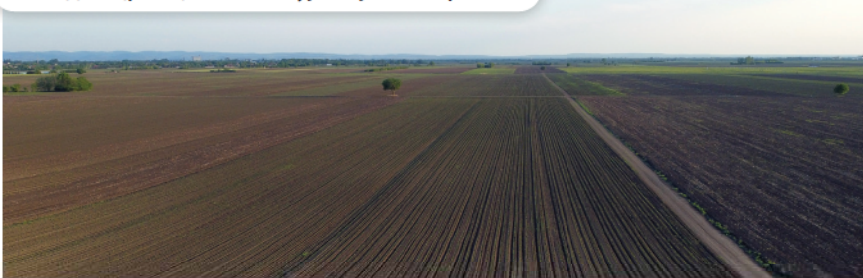
РАЗМИСЛИ

- На које још начине човек може деградирати земљиште?
- Како човек може обновити уништене обрадиве површине?

У Србији се, захваљујући разликама у геолошкој подлози, рељефу, клими, богатству водама и другим условима, издвајају различити типови земљишта. У Војводини су најзаступљенији црница, ареносоли, алувијална и слана земљишта. Јужно од Саве и Дунава се, поред алувијалних земљишта, издвајају и гајњаче, пепељуше, параподзоли, ранкери, рендзине, смонице, црвенице и други типови земљишта.

Црница (чернозем) је најплодније земљиште у Србији. Простире се на око 10.000 km² (11,3% државне територије). Најзаступљенија је у Војводини, Мачви, Стигу и околини Београда. Црница је настала распадањем леса, у условима континенталне климе. На њој је природно развијена степска вегетација, чијим одумирањем се сваке године земљиште обогађује хранљивим материјама. Овај тип земљишта је пољопривредно најважнији, јер се користи за интензивну производњу житарица и индустријског биља.

Плодна црница обезбеђује највише приносе

Алувијална земљишта (флувисоли) настају у алувијалним равнинама великих равничарских река: Дунава, Саве, Тисе, Велике Мораве, Дрине итд. У Србији су заступљена на око 8% територије. Иако у њиховом саставу доминирају песак и иловача, ова земљишта се могу одликовати и високом плодношћу. На то утиче режим плављења река, јер се услед поплава на овом земљишту таложи плодан речни муљ.

Ареносоли су слабо развијена земљишта на песковима (лат. *arena* – песак). У Србији се срећу на простору пешчара. **Слана земљишта** (слатине, солончаци и солоњаци) настају услед испаравања заслањених подземних или површинских вода. Заступљена су на простору Војводине и одликују се различитим концентрацијама растворених соли. Углавном не погодују развоју бујније вегетације.

Славо земљиште у Банату

Гајњаче су најзаступљенији тип земљишта у Србији (12,4% површине). Највеће распрострањење имају у северним деловима Шумадије, Браничеву, Косовском Поморављу, у сливу Јужне Мораве и на јужним падинама Фрушке горе. На овом типу земљишта најчешће расту храстове шуме – гајеви, по којима су и добиле назив. У њиховом саставу се не налази велика количина хумуса (око 5%), али се често користе у ратарству и дају задовољавајуће приносе.

Смонице (вертисоли) настају на језерским глиновитим седиментима. Највише су заступљене у котлинама на простору Шумадије, Источне Србије, Јужног Поморавља и у Косовској котлини. Смонице покривају мање од 8% територије Србије. У сушном периоду су врло тврде и испресецане бројним дубоким и широким пукотинама. Током влажног периода постају лепљиве као смола, по чему су добиле свој назив.

Пепељуше (подзоли) су планинска земљишта хладне и влажне климе, на висинама изнад 900 m. На њима су претежно развијене четинарске шуме. Одликују се сивом бојом услед интензивног испирања хранљивих материја из површинских слојева земљишта. Подзоли су плитка земљишта која нису нарочито плодна.

Назив подзол потиче од руске речи *зола*, што значи пепео

Псеудоглеји (параподзоли) су земљишта у којима се на дубини 30–40 cm јавља водонепропусни глиновити слој. Због тога је површински слој земљишта често zasiћен водом. Највеће површине под параподзолима су у Западној Србији (Посавина, Поцерна, Јадар и Западно Поморавље). Ова земљишта су углавном сиромашна хранљивим материјама.

Ранкери су земљишта која настају на планинским падинама и на силикатним стенама. Одликује их велика каменитост. На њима су развијене планинске шуме, ливаде и пашњаци, па се углавном користе за потребе сточарства. Типични су за простор Власинске висоравни, Голије, Златибора, Копаоника, Рудника и Шаре.

Рендзине настају на карбонатним стенама, у условима влажне климе. Највише су распрострањене на кречњацима Источне Србије, мада се јављају и на простору планина Западне Србије (Златибор, Повлен, Тара). Њихова плодност је задовољавајућа уколико су довољно дубоке.

Црвеница (*terra rossa*) у Србији има мало распрострањење због тога што настаје у условима медитеранске климе. Црвенице су у Србији типичне за крашке терене Метохије и Источне Србије. У виду мањих површина се јављају и на простору Шумадије. Представљају нерастворени део карбонатних стена, који пада на дно вртача, увала и крашких поља, у виду плодне резидијалне глине. Назив су добиле по црвеној боји, која потиче од оксида гвожђа и алуминијума.

Црвенице погодују узгајању винове лозе, Топола

НАУЧИЛИ СМО

- Земљиште је танак и растресит слој Земљине коре.
- Људи земљиште често претерано експлоатишу, због чега оно постаје деградирано. Уколико земљиште постане потпуно уништено, кажемо да је то девастирано земљиште.
- Распрострањеност земљишта у Србији у вези је са геолошком грађом, морфолошким, климатским и хидролошким одликама простора.
- Црница је најплоднији тип земљишта у Србији и највише је распрострањена у Војводини.
- Гајњаче су најраширенији тип земљишта у нашој земљи.
- Од осталих типова земљишта у Србији издвајају се алувијална земљишта, пепељуше, смонице, ранкери, рендзине, црвенице итд.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Шта је земљиште и у коју групу ресурса се убраја?
2. Објасни појам девастација земљишта.
3. Који тип земљишта је најплоднији у Србији и у ком делу земље је најзаступљенији?
4. Који тип земљишта је најзаступљенији у Србији? Подвуци тачан одговор.
црница црвеница смоница пепељуша гајњача
5. Заокружи слова испред карактеристика пароподзола.
а) одликују се присуством водонепропусног слоја глине;
б) не одликују се присуством водонепропусног слоја глине;
в) богати су хранљивим материјама;
г) сиромашни су хранљивим материјама.

РАСПРОСТРАЊЕНОСТ БИЉНОГ И ЖИВОТИЊСКОГ СВЕТА

Србија се одликује знатним богатством биљног и животињског света, иако заузима релативно малу површину европског континента. На територији Србије се развила травната и шумска вегетација захваљујући разноврсности природних фактора и услова – рељефу, клими, води и земљишту. У шумској вегетацији доминирају листопадне врсте дрвећа, док су површине под четинарским и мешовитим шумама знатно мање. Услови за настанак шума су најповољнији јужно од Саве и Дунава, док на простору Војводине доминира травната вегетација. У складу са тим, у Србији се могу издвојити две главне биогеографске области: **панонска** и **планинска**.

Србија заузима значајно место у Европи и по разноврсности фауне. Њена специфичност је то што је за време леденог доба представљала уточиште великом броју врста. Због тога се у Србији јављају и бројне реликтне и ендемичне врсте биљака и животиња.

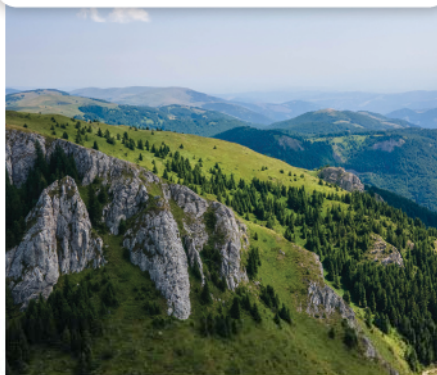
БИЉНИ СВЕТ СРБИЈЕ

Биљни свет Србије је представљен различитим екосистемима, међу којима су најбројнији шумски. Под шумским покривачем се налази око 30% укупне територије Србије. Најзаступљеније врсте дрвећа у Србији су буква и храст. Храстове шуме расту у нижим пределима, односно до 600 m надморске висине. Букове шуме се јављају изнад храстових шума. Изнад 1.000 m, заједно са буквама, расту и четинарске врсте дрвећа, чинећи мешовите шуме. Изнад 1.300 m се углавном јављају чисте четинарске шуме јеле, смрче и бора. Горњу границу шума у Србији чине бор кривуљ и клека, који расту све до 2.100 m. Оваква висинска зоналност шума је последица промене климатских и педолошких услова с порастом надморске висине. Изнад горње границе шума је заступљена високопланинска вегетација пашњака и камењара. Изнад појаса пашњака и камењара налазе се високопланинске голети, тј. каменити простор без икакве вегетације.

Скица вертикалне зоналности вегетације у Србији

Горња граница шума на Копаонику

Планински пашњаци на Шар-планини су најпространији на Балканском полуострву

Планински пашњаци на Старој планини чине основу за развој сточарства

На простору Војводине и Понтијске низије природна вегетација је степа. Она се очувала на малим површинама. Степе су углавном претворене у обрадиве површине. Поред равничарских река јављају се узани појасеви шума – претежно врбе, тополе и јасена.

Природна степска вегетација у Војводини

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Највеће стабло у Србији расте у долини Велике Мораве, у близини Баточине. У питању је стабло беле тополе, старости 200 година и висине 36 метара. Укупан обим стабла је већи од 10 метара. Једно од најстаријих стабала, а можда и најстарије дрво у Србији, налази се у насељу Дивљана, код Беле Паланке. Реч је о стаблу храста китњака, које су засадили поданици македонског цара Самуила. Завод за заштиту природе Србије је проценио старост овог храста на преко 700 година.

Храст у Дивљани представља споменик природе

Велике површине под шумом у Србији су искрчене током прошлости зарад стварања обрадивих површина и ширења насеља. Такође, чести пожари током летњег периода причињавају велике штете шумама Србије. У случају суше, шумски пожари могу да захвате велике површине.

На простору Србије расте и велики број ендемичних и реликтних врста биљака. Међу њима посебно место заузима **Панчићева оморица**. Ову врсту четинара је пронашао наш чувени ботаничар Јосиф Панчић на планини Тари. Она је преживела ледено доба око средњег тока реке Дрине. Зелениче или ловорвишња представља ендемичну врсту, која у Србији расте само на планини Остроzub у Јужној Србији. Међу ендемичним врстама биљака издвајају се и врсте борова молика и муника, бели и жути локвањ, косовски и банатски божур и многе друге.

Наталијина рамонда или цвет феникс је ендемична врста, која расте у Сићевачкој и Јелашничкој клисури (у близини Ниша). За ову биљку је карактеристично и то да, уколико се потпуно осуши, може поново да оживи ако се залије. Управо због тога је узета као симбол страдања и победе српске војске у Првом светском рату. **Росуља** је мала биљка, која насељава Власинску висораван. Ова ендемична врста је пример биљке месождерке, пошто се храни инсектима који се лепе на њене цветове.

Наталијина рамонда

Росуља

ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ СРБИЈЕ

Фауна Србије је богата због разноврсности природних станишта. У Панонској низији се међу животињама издвајају дивље свиње, јелени, шакали, лисице, јазавци итд. Панонска област је посебно богата врстама птица у мочварним стаништима. Међу мочварицама се издвајају чапље, роде, дивље патке и гуске. Међу птицама грабљивицама издвајају се кобац, орао крсташ, орао мишар, соко, ветрушка итд.

Најкрупнија звер која живи у Србији је **мрки медвед**. Данас највише настањује планине у западном и југозападном делу Србије, посебно планину Тару. Вукови такође настањују простор наше земље, а њихов број је значајно смањен током 20. века. Балкански рис је највећа врста мачке на Балкану, а живи на простору Ђердапа, Таре, Проклетија и Шар-планине. У планинским пределима (Тара, Шара, предео око Ђердапске клисуре итд.) живе и дивокозе. Кањон Увца и средњи ток реке Дрине познати су по угроженој врсти лешинара – **белоглавом суну**. Простор Србије насељавају и три врсте змија отровница: поскок, шарка и планински шарган. У влажним стаништима живе даждевњаци, жабе и корњаче.

Мрки медвед је највећа
звер у Србији

Шакал углавном живи у панонској
области

Рис је највећа врста мачке
која живи у Србији

У брзим планинским рекама углавном се могу наћи пастрмка, мрена и липљен. У равничарским токовима живе шаран, караш, сом и друге врсте риба. Сом је једна од највећих слатководних риба, која може да достигне масу и до 200 kg.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Белоглави суп је највећа птица која данас настањује простор Србије. То је орао лешинар, који се гнезди на врло неприступачним теренима. Храну тражи и на удаљености до 150 km од станишта. Највећа колонија белоглавих супова је у кањону Увца. Овој врсти је дуго претило изумирање на територији наше земље. Напорним радом и организовањем хранилишта бројност ове птице се значајно повећала.

НАУЧИЛИ СМО

- Простор Србије се одликује богатством биљног и животињског света.
- Биљна вегетација је представљена травама и шумама.
- Под шумама се налази око 30% територије Србије. Међу шумским врстама доминира листопадно дрвеће (храст и буква). Четинари се срећу на вишим надморским висинама (јела, смрча, бор...).
- Степска вегетација је слабо очувана и углавном је пољопривредно обрађена.
- Србија је станиште бројних реликтних и ендемичних врста: Панчићеве оморице, ловорвишње, Наталијине рамонде итд.
- Међу ретке и строго заштиће врсте животиња у Србији убрајају се мрки медвед и белоглави суп.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Које су две главне биогеографске области у Србији?
2. Колико процената територије Србије се не налази под шумама? Подвучи тачан одговор.

<20%	око 30%	око 70%	>80%
------	---------	---------	------
3. На колико метара надморске висине се налази горња граница шума у Србији?
4. Која је најкрупнија звер у Србији и на којој планини живи највећи број јединки ове врсте?
5. Наведи три врсте змија отровница у Србији.

ТЕСТ ЗНАЊА – ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ СРБИЈЕ

1. На којој планини се налази највиши врх Србије?

_____.

2. Поред тачних тврдњи заокружи слово Т, а поред нетачних слово Н.

а) Мачва представља макроплавину реке Саве.	Т	Н
б) Најдубљи кањон у Србији усекла је река Дрина.	Т	Н
в) Највећа котлина у долини Јужне Мораве је Лесковачка.	Т	Н
г) На Старовлашким планинама постоје трагови глацијације.	Т	Н

3. Наведене планинске групе повежи са понуђеним планинама уписивањем одговарајућег слова на цртицу испред.

а) Динарске планине	_____ Хајла
б) планине Вардарске зоне	_____ Кукавица
в) планине Српско-македонске масе	_____ Фрушка гора
г) Карпатско-балканске планине	_____ Мироч
	_____ Јухор
	_____ Космај
	_____ Златар

4. Који облик рељефа је типичан за насеља Брестовик, Ритопек, Умка и Мала Моштаница?

а) пећине;	б) клизишта;
в) плавине;	г) валови;
д) лесне заравни;	ђ) циркови.

5. Наведи назив крашког облика рељефа на основу датог описа.

Пећина позната по пећинским кадама. _____.

Најдужа пећина у Србији. _____.

Једино крашко поље у Источној Србији. _____.

Највише и највеће крашко поље у Србији. _____.

6. Заокружи слово испред тачних тврдњи.

- а) Измењена средоземна клима је заступљена у сливу Белог Дрима.
- б) Пешчаре у Србији се јављају једино на простору Војводине.
- в) Хидрографски чвор Србије се налази у Шумадији.
- г) Тимок је последња притока Дунава на територији Србије.

7. Подвуци одговарајући појам тако да добијеш правилно написане реченице.

- а) Количина падавина у Србији опада у правцу **запад–исток/исток–запад** због **удаљавања од извора влажности/смањења надморске висине**.
- б) Апсолутни температурни максимум у Србији је измерен у **Белој/Смедеревској** Паланци. **Бела/Смедеревска** Паланка се налази у подножју Суве планине.
- в) **Приветринске/Заветринске** стране планина добијају мању количину падавина од **приветринских/заветринских** страна.

8. Која река нарушава следећи низ и због чега?

Мируша, Тамиш, Велика Морава, Ситница, Црни Тимок, Ветерница.

_____.

9. Објасни појам минерални извор.

_____.

10. Подвуци речна језера у Србији:

Тиквара, Русанда, Крваво језеро, Гарашко језеро, Провала, Ливадичко језеро.

11. Наведи три познате бање у Србији.

_____.

12. Подвуци тип земљишта који није карактеристичан за Војводину.

ареносол флувисол слатина подзол чернозем

13. О ком типу земљишта је реч?

Овај тип земљишта је карактеристичан за крашке терене. Представљен је не-раствореним делом карбонатних стена, који пада на дно површинских крашких удубљења у виду глине. На њему добро успева винова лоза.

- а) црвеница;
- б) ранкер;
- в) смоница.

14. Повежи следеће биљне врсте са локалитетима у Србији које насељавају.

ловорвишња

Сићевачка клисура

Наталијина рамонда

планина Тара

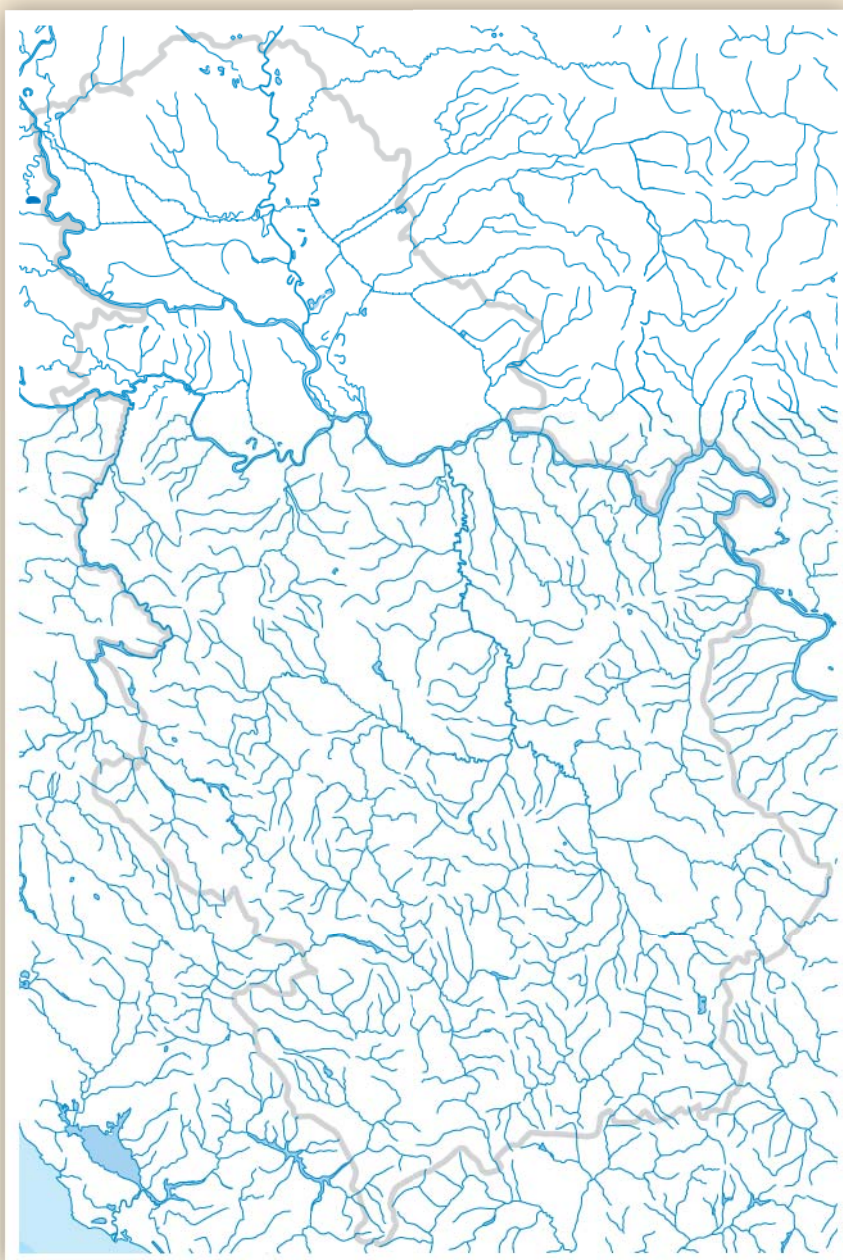
росуља

планина Острозуб

Панчићева оморика

Власинска висораван

15. Попуни нему карту Србије уписивањем одговарајућих бројева: 1. Делиблатска пешчара; 2. Обница; 3. Качаничка клисура; 4. Тара; 5. Газиводе; 6. Пуста река; 7. Тителски брег; 8. Западна Морава; 9. Лудошко језеро; 10. Буковичка бања; 11. Мироч; 12. Обедска бара; 13. Пештер; 14. Јастребац; 15. Стилг.

Хајде да анализирамо становништво Србије, његово кретање, структуре и процесе који га одликују. Хајде да уочимо разлике између градских и сеоских насеља наше земље и увидимо које се привредне активности у њима остварују.

An aerial photograph of a city, likely Belgrade, showing a dense urban landscape. A large, ornate church with a tall, dark spire is the central focus. The surrounding area is filled with various residential and commercial buildings, some with red-tiled roofs and others with more modern facades. Green trees are visible in the foreground and interspersed among the buildings. The sky is a pale, hazy blue.

ДРУШТВЕНО- –ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ СРБИЈЕ

СТАНОВНИШТВО

КРЕТАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИКА И ЊИХОВ ПРОСТОРНИ РАЗМЕШТАЈ

ДА ПОЈАСНИМО

Домаћинство – скуп лица која заједно станују и заједнички троше средства за основне животне потребе, као што су: исхрана, трошкови становања, куповина, школовање итд.

РАЗМИСЛИ

- Зашто у Србији нису спроведени пописи 1941. и 2021. године, већ су померени за 1948. и 2022. годину?

КОРИСТАН ЛИНК

На сајту Републичког завода за статистику <https://www.stat.gov.rs> можеш пронаћи званичне податке о броју становника у Србији.

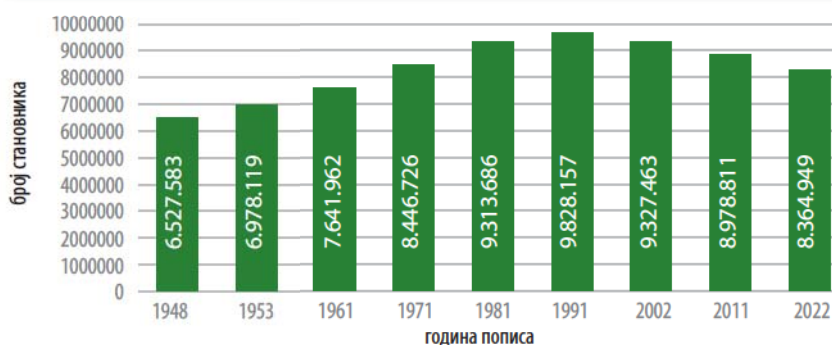
ПОДСЕТИМО СЕ

- Који фактори утичу на број становника неке територије?
- Шта је густина насељености и како се она рачуна?

Подаци о броју становника, њиховом размештају и различитим одликама добијају се помоћу пописа. **Попис** представља организовано прикупљање података о становништву, домаћинствима и становима, и обично се одржава на сваких десет година. Спровођење пописа у нашој земљи има дугу традицију. Први попис је реализован 1834. године, у тадашњој Кнежевини Србији, а последњи 2022. године. У случају ванредних околности, дешава се да попис становништва буде одложен.

Кретање броја становника зависи од природног прираштаја и миграција становништва. Од завршетка Другог светског рата до деведесетих година 20. века број становника у Србији је растао. Међутим, од пописа који је спроведен 1991. године, број становника у Србији се смањује. У Србији је 1991. године живело 9.828.157 становника, а 2022. године – 8.364.949 становника. Процес смањења броја становника се назива **депопулација** и последица је негативног природног прираштаја и исељавања становништва. Само у последњем међупописном периоду, од 2011. до 2022. године, Србија је изгубила више од пола милиона становника, што представља велики проблем у демографском и економском погледу.

Кретање броја становника у Србији 1948–2022. године¹

¹ Укупан број становника у Србији са четири последња пописа дат је као збир података Републичког завода за статистику (РЗС-а) и процена УН-а за Косово и Метохију.

БРОЈ СТАНОВНИКА У СРБИЈИ 2022. ГОДИНЕ

Територија	Број становника	Удео у укупном становништву (%)
Војводина	1.740.230	20,80
Централна Србија	4.906.773	58,66
Косово и Метохија ¹	1.717.946	20,54
Србија	8.364.949	100,00

¹Србија не спроводи попис становништва на Косову и Метохији након 1991. године. Приложени број у табели представља процену УН-а за 2022. годину.

Просторни размештај становништва у Србији последица је природних услова и развојних процеса који су се одиграли у другој половини 20. века. За праћење промена у размештају становништва најчешће се користи **просечна густина насељености**. Просечна густина насељености у Србији износи 95 ст./km². Међутим, становништво у Србији је неједнако распоређено, што условљава и различите густине насељености између различитих територијалних области, општина или насеља. Највећи број становника живи у низијама, речним долинама, котлинама и у великим градовима, као што су: Београд, Нови Сад, Ниш, Приштина и Крагујевац. Са друге стране, планински простори, као и већина пограничних области, врло ретко су насељени. Примера ради, у општини Врачар просечна густина насељености износи око 19.000 ст./km², док је у општини Црна Трава у југоисточном делу Србије свега 3 ст./km².

Густина насељености у Србији 2022. године²

²Податак за регион АП Косова и Метохије је добијен на основу процењеног броја становника од стране УН-а, док су за остале регионе коришћени подаци РЗС-а.

ГЕОЗАДАТАК

Користећи сајт Републичког завода за статистику, пронађи књигу пописа *Упоредни преглед броја становника* и анализирај кретање броја становника у насељу у ком живиш или у насељу где се налази твоја школа. Шта запажаш? Да ли број становника стално расте у периоду 1948–2022. године или је заступљена депопулација? Уколико јесте, у којој години је она почела?

НАУЧИЛИ СМО

- Подаци о становништву добијају се спровођењем пописа, најчешће на десет година.
- У Србији је 2022. године живело око 8,4 милиона становника. Највећи број становника Србија је имала на попису из 1991. године (око 9,8 милиона).
- У Србији је изражена депопулација и она је последица негативног природног прираштаја и исељавања становништва у друге државе.
- Просечна густина насељености у Србији износи 95 ст./km².
- Становништво у Србији је неравномерно распоређено. То је последица природних услова и сложених друштвених процеса.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

- Која два фактора утичу на појаву депопулације?
- Уколико је тврдња тачна, заокружи слово Т, а уколико је нетачна, слово Н.

а) Пописи становништва се уобичајено спроводе на пет година.	Т	Н
б) Депопулација у Србији, на нивоу државе, заступљена је од 1991. године.	Т	Н
в) Србија је у периоду 2011–2022. године изгубила око 100.000 становника.	Т	Н
- Колико износи просечна густина насељености у Србији?

а) 75 ст./km ² ;
б) 95 ст./km ² ;
в) 115 ст./km ² .
- Која општина у Србији има најмању густину насељености?
- Подвуци делове Србије у којима је сконцентрисан највећи број становника.

села	котлине	високе планине	низије
	градови	погранични крајеви	

ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА И МИГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ

ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ

Природно кретање становништва зависи од природних процеса рађања и умирања. **Наталитет** представља број живорођених у одређеном временском периоду, док **морталитет** представља број умрлих у одређеном периоду. Разлика између наталитета и морталитета се означава као **природни прираштај**, који може да буде позитиван или негативан. Србија се одликује негативним природним прираштајем (бела куга), чија стопа износи око -5‰. Стопа наталитета у Србији је 9‰, а стопа морталитета 14‰. Због негативног природног прираштаја број становника у Србији је мањи сваке године за око 35.000. То значи да у Србији из године у годину нестане град популационе величине Јагодине или Вршца.

ДА ПОЈАСНИМО

Бела куга – демографски проблем који подразумева дуготрајно смањење броја становника на некој територији, пре свега због негативног природног прираштаја.

Стопе природног прираштаја и укупног фертилитета по статистичким регионима у Србији (2022. година)¹

¹Подаци за регион АП Косова и Метохије представљају процену УН-а за 2022. годину, док су за остала четири статистичка региона коришћени подаци РЗС-а.

Мали је број општина и Градова са позитивним природним прираштајем. Поред оних у АП Косову и Метохији које имају највећи природни прираштај (нпр. општине Дечани, Призрен, Урошевац итд.), то су још и општине Тутин, Прешево, Бујановац, Звездара, Костолац и Град Нови Пазар. У свим осталим општинама и Градовима природни прираштај је негативан. Посебно забрињавајућа ситуација је у општинама у Јужној и Источној Србији, као што су: Црна Трава, Гаџин Хан, Бабушница, Сврљиг, Кучево и Жагубица.

Током друге половине 20. века, стопа природног прираштаја на територији АП Косова и Метохије била је изузетно висока (и до 30‰), што је довело до тога да се број становника увећа два пута. Процес вишеструког повећавања броја становника назива се **популациона (демографска) експлозија**. Стопа природног прираштаја на простору АП Косова и Метохије је 2022. године износила 6,4‰. Ипак, она је последњих деценија у опадању, на шта су утицали смањење природног прираштаја и емиграција.

Када говоримо о природном кретању становништва, неопходно је поменути и појам фертилитета становништва. **Фертилитет** представља просечан број живорођене деце коју жена роди у репродуктивном периоду (15–49 година). Стопа фертилитета у Србији је 2022. године износила 1,6. То је недовољно за просту замену генерација (2,1). Проста замена генерација значи да уколико би сваки родитељски пар имао два детета, да би се на неком простору број становника одржавао константним. Међутим, у нашој земљи се не рађа довољно деце, због чега се не може успоставити стагнирање или повећање броја становника.

МИГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ

Миграције представљају просторно или механичко кретање становништва и један су од фактора који утиче на укупан број становника неке територије. Миграције су се јављале у свим периодима развитка човечанства, а њихови узроци су били различити. У појединим случајевима промена места боравка је била стална, а у другим привремена. До пресељавања становништва током прошлости је долазило услед ратова, мењања граница држава, политичких промена, верских разлика итд. Природне непогоде, попут земљотреса, суша или поплава, такође су доводиле до миграција становништва. Међутим, људи су се најчешће одлучивали за промену места боравка због економских разлога, односно ради тражења бољих услова живота. Овакве миграције се називају **економске**. Миграције у Србији током прошлости су биле добровољне, а понекад и присилне.

У другој половини 20. века у Србији су се одвијале интензивне миграције становништва. Ове миграције су углавном биле **на релацији село–град**. Услед индустријализације државе јавила се потреба за радном снагом у градовима. То је довело до досељавања махом сеоског становништва у градска насеља.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта представља емиграција, а шта имиграција?

Ове миграције су биле **унутрашње**, јер су се одвијале унутар граница Србије. Према подацима из 2022. године, 53,5% становништва од рођења живи у истом месту (аутохтоно становништво), док се 46,5% становништва Србије селило бар једанпут (алохтоно становништво).

На простору бивше СФРЈ је током деведесетих година 20. века дошло до ратних сукоба. Србија је тада примила велики број избеглица и интерно расељених лица. Избеглице су углавном чинили Срби из Хрватске и Босне и Херцеговине, док су интерно расељена лица били Срби, Роми и Горанци са Косова и Метохије.

Србија је данас претежено емиграциона земља, што је последица вишедеценијског исељавања становништва у иностранство. Велики проблем за нашу земљу представља одлазак младог и високообразованог становништва. Овај процес се назива „**одлив мозга**“. Узроци њиховог одласка су пре свега економски, односно потрага за послом и квалитетнијим условима школовања и стручног усавршавања. Ове миграције се сврставају у **спољашње**.

ГЕОЗАДАТАК

Током разговора са члановима породице сазнај да ли у иностранству имаш рођаке који су се одселили из Србије. Истражи у које државе су се одселили, који су били разлози њиховог одласка и да ли планирају да се врате у Србију.

Миграције се према временском трајању могу поделити на: дневне, недељне, сезонске и трајне миграције. У дневним миграцијама највише учествују радници, ђаци и студенти. Они путују у друго насеље због посла или школовања. Недељне миграције се одвијају више пута током недеље, односно месеца. Везане су за трговину (нпр. пијачни дани), образовање, туризам, здравство, запослење итд. У Србији су присутне и сезонске миграције, углавном ради обављања сезонских послова у пољопривреди или грађевинарству. По сезонским економским миграцијама или печалбама нарочито су били познати становници Црне Траве и Власине. Они су били врсни зидари и одлазили су сезонски у друге делове Србије ради посла.

Јован Цвијић, највећи српски географ, један део свог живота посветио је проучавању миграција. Истражујући порекло становништва Србије и правце њиховог досељавања, издвојио је четири главне миграционе струје: динарску, косовско-метохијску, вардарско-моравску и струје које су прешле Саву и Дунав.

Динарска струја је била најмасовнија. Српско становништво се вековима исељавало из сиромашних делова Црне Горе, Херцеговине и Старог Влаха и Рашке према богатијим областима, као што су: Подриње, Шумадија, Мачва и Посавина.

Косовско-метохијска струја је обухватала српско становништво које се исељавало са тог простора за време турске власти. Насељавали су простор Шумадије, Топлице, Александровачке жупе, Великог и Јужног Поморавља и Источне Србије.

ДА ПОЈАСНИМО

Избеглице – лица која се селе због ратова или прогона и траже уточиште у другој држави.

Интерно расељена лица – лица која због ратних дешавања мигрирају из једног дела државе у други.

Родна кућа војводе Живојина Мишића у селу Струганик (код Мионице), чији су се преци доселили динарском струјом из Црне Горе

Сентандреја (код Будимпеште) је у 18. веку постала културни центар Срба

Слика Сеоба Срба, аутора Паје Јовановића

У вардарско-моравској струји је учествовало становништво са простора данашње Северне Македоније. Оно се углавном населило у долинама Јужне и Велике Мораве.

Струје које су прешле Саву и Дунав су се насељавале на простору тадашњег Аустријског царства, односно данашње Војводине, затим Барање и Славоније на територији данашње Хрватске, Мађарске и Румуније. Најмасовнија миграција у оквиру тих струја била је Велика сеоба Срба 1690. године, под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића. Он је предводио око 37.000 српских породица са простора Косова и Метохије, које су се потом населиле северно од Саве и Дунава.

НАУЧИЛИ СМО

- Природно кретање становништва чине наталитет и морталитет. Њихова разлика представља природни прираштај. У Србији је заступљен негативан природни прираштај, чија стопа износи -5%.
- Фертилитет је просечан број живорођене деце коју жена роди у животној доби од 15 до 49 година. Стопа фертилитета у Србији није довољна за просту замену генерација.
- Унутрашње миграције у Србији су се углавном одвијале на релацији село–град.
- Током 1990–их година Србија је прихватила велики број избеглица из бивших југословенских република, као и интерно расељена лица са Косова и Метохије.
- Велики проблем за нашу земљу представља одлазак младог и високообразованог становништва у иностранство („одлив мозгова“).
- Миграције се према временском трајању деле на: дневне, недељне, сезонске и трајне.
- Јован Цвијић је проучавао порекло становништва које се селило у оквиру динарске, косовско-метохијске, вардарско-моравске струје и струја које су прешле Саву и Дунав.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Подвуци називе општина и Градова у Србији са позитивним природним прираштајем.
Нови Пазар Краљево Суботица Прешево Неготин Звездара
2. Који део Србије има највиши природни прираштај?
3. Објасни разлику између појмова избеглица и интерно расељено лице.
4. Наведи три категорије становништва које највише учествују у дневним миграцијама.
5. Уколико је наведена тврдња тачна, заокружи слово Т, а ако је нетачна, слово Н.

а) По печалби су познати становници Власине и Црне Траве.	Т Н
б) Стопа фертилитета у Србији је довољна за просту замену генерација.	Т Н
в) Сентандреја у Румунији је била културни центар Срба.	Т Н
г) Становништво које је учествовало у вардарско-моравској миграционој струји је населило простор Барање.	Т Н

СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА, ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ И ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА

СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА

Становништво Србије се разликује према бројним структурним обележјима. Зависно од посматраних карактеристика становништва, можемо разликовати **биолошке** и **друштвено-економске** структуре.

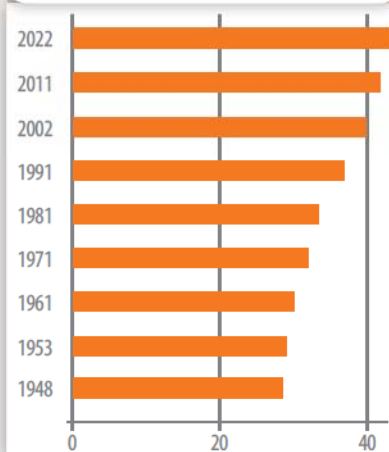
БИОЛОШКЕ СТРУКТУРЕ

Биолошке структуре становништва чине старосна и полна структура.

Према **старосној структури** становништво се дели на младо (0–14 година), зрело (15–64 године) и старо (65 и више година). Становништво Србије је изразито старо, не само у европским, већ и у светским оквирима. На то утиче све мањи удео младог становништва (14%), као и повећавање учешћа старог становништва у укупном (22%). Просечна старост становништва у Србији износи 43,8 година и међу највећим је у свету. Старење становништва је последица ниског фертилитета и исељавања претежно младог и радно способног становништва у иностранство. Старењу становништва је такође допринело и продужавање просечног животног века. Жене у Србији просечно живе 78,7 година, а мушкарци 73,9 година, што је и даље испод европског просека.

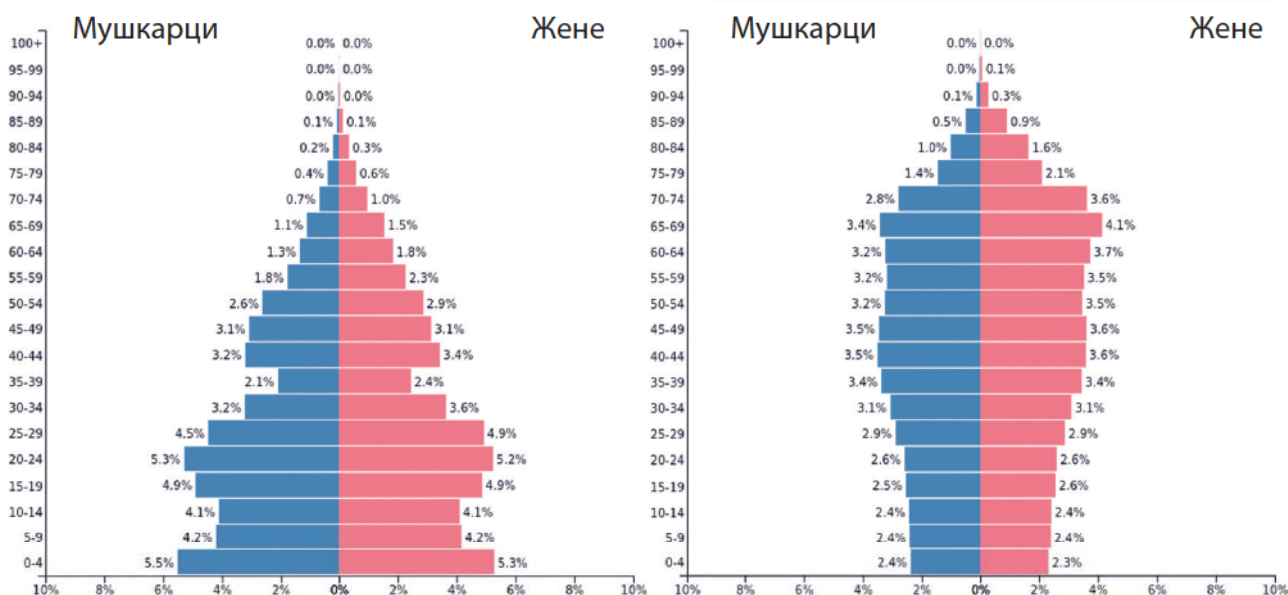
Полна структура становништва биолошки је одређена. У Србији се више рађа деचाка него девојчица (105:100). То доводи до већег броја лица мушког пола у односу на женски пол у категорији младог становништва. Међутим, код старог становништва већи је удео жена, јер оне просечно дуже живе. Полна структура у Србији је прилично уједначена, па је однос између мушкараца и жена 1.000:1.057. На промене у полној структури становништва утичу и миграције из економских или других разлога. Услед тога су поједина сеоска насеља у планинским подручјима остала без женског или мушког становништва. Полна структура становништва је током прошлости била јако нарушена услед страдања мушког становништва у ратовима, нарочито после Првог светског рата.

Просечна старост
становништва Србије по
пописима 1948–2022. године

Промене у биолошким структурама становништва се најлакше могу уочити на **старосно-полној пирамиди**. Пирамида из 1953. године указује да је Србија тада имала младо становништво. Пирамида се постепено сужавала од основе према врху. Међутим, старосно-полна пирамида за 2022. годину указује на процес демографског старења, јер је старо становништво бројније у односу на младе генерације.

Старосно-полне пирамиде становништва Србије за 1953. годину (лево) и 2022. годину (десно)

РАЗМИСЛИ

- На старосно-полној пирамиди Србије из 1953. године јасно се уочава мања бројност генерација које су у том периоду имале око 7 и око 35 година. Који историјски догађаји су утицали на то?

ГЕОЗАДАТАК

Користећи сајт Републичког завода за статистику и књигу пописа *Староси и њол*, пронађи податке о полној и старосној структури општине/Града у којој/ком живиш. Наведене податке представи у виду старосно-полне структуре.

ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ

У друштвено-економске структуре становништва се убрајају економска, образовна, етничка и религијска структура.

Становништво се према **економској структури** дели на: активно и неактивно. Активно становништво чини радна снага једне земље, било да су запослени или привремено незапослени. Економски неактивно становништво чине издржавана лица (деца, ученици, студенти, домаћице) и лица са личним примањима (пензионери, лица са приходима од имовине, стипендисти итд.). Однос између економски активног и неактивног становништва у Србији је неповољан. Све је мање економски активних лица услед демографског старења, што утиче и на недостатак радне снаге у појединим привредним делатностима.

Образовна структура становништва даје податке о завршеном степену образовања, као и о писмености. По подацима пописа становништва из 2022. године, у Србији је неписмено 0,6% становништва. Реч је о претежно старијим лицима. Компјутерски је писмено око 45% становништва, што значи да они свакодневно користе рачунар и интернет на послу или код куће. Више од половине становништва старости 15 и више година у Србији завршило је средњу школу (53%). Диплому више или високе школе (факултета) стекло је 22,4% становништва, док је само основну школу завршило 17,8% становника. Непотпуно основно образовање поседује 6,3% становника Србије.

Гимназија у Сремским Карловцима је најстарија гимназија у Србији. Основана је 1791. године.

Србију одликује разноврсна **етничка структура**, због чега можемо рећи да је у нашој земљи заступљен прави етнички и језички мозаик. Према попису из 2022. године, Срби чине 80,6% становништва Србије (без података за АП Косово и Метохију). Поред Срба, у Србији живе и бројне **националне мањине**: Албанци, Мађари, Бошњаци, Роми, Словаци, Хрвати, Власи, Македонци, Бугари, Румуни и др. Националне мањине су на простору Србије очувале посебност свог идентитета, језика и сваког аспекта културе.

АП Војводина се одликује најхетерогенијом етничком структуром у Србији, што је последица планског насељавања становништва за време Аустријског царства и Аустроугарске у 18. и 19. веку. Први и Други светски рат су такође оставили последице на етничку структуру овог дела Србије. На простору АП Војводине је до Другог светског рата живео значајан број Немаца. Срби су данас најбројније становништво у Војводини (68%), а затим Мађари, Словаци, Роми, Хрвати, Румуни, Црногорци, Русини, Буњевци и други. Поред српског језика, у Војводини су службени и мађарски, словачки, хрватски, русински и румунски језик.

На простору АП Косова и Метохије већинско становништво је албанско. Након прогона 1999. године, српско становништво живи највише на северу покрајине, у општинама Лепосавић, Звечан, Зубин Поток и у северном делу Косовске Митровице. Бројно српско становништво живи у насељу Грачаница и околним селима, као и у Косовском Поморављу и Сиринићкој жупи на Шар-планини. У Метохији српско становништво живи у малобројним селима, као што су Гораждевац (код Пећи) и Велика Хоча (код Ораховца).

Вишејезична табла у Суботици

Црква Пресвете Богородице у Гораждевцу

Српска народна ношња

Срби су државотворни народ у Србији, али велики број припадника српског народа живи и у иностранству. Срби су јужно-словенски народ. Доселили су се на Балканско полуострво у 7. веку. У српском језику се користе ћирилично и латинично писмо и два изговора – екавица и ијекавица. Српски народ је очувао богату културну традицију у виду разноврсне народне ношње, бројних обичаја (нпр. прослава крсне славе), народне игре коло, уметности и др.

Мађари су угро-фински народ који се на простор Панонске низије населио у 9. веку. Говоре мађарским језиком. Највећи број Мађара у Србији живи на северу Бачке. Већинско су становништво у општинама Кањижа, Сента, Ада, Бачка Топола, Мали Иђош и Чока. Број мађарског становништва је значајно смањен у последњим деценијама услед негативног природног прираштаја и исељавања.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Мађарски и српски језик су јако различити. Мађарски језик је посебан и по великом броју падежа. У српском језику постоје бројне речи које су позајмљене из мађарског језика: нпр. варош, вашар, кочија, мачка, соба, чизма, ципела, гулаш, паприкаш и друге. Ове туђице се називају хунгаризми.

Чардаш – традиционална мађарска игра

Гулаш – мађарско јело

Бошњаци су јужнословенски народ који у Србији претежно живи на просторима Старог Влаха и Рашке. Већинско су становништво у општинама Тутин и Сјеница, као и у Граду Новом Пазару, а значајан број Бошњака живи и у општинама Пријепоље и Прибој. Утицаји оријенталне културе су присутни у народној ношњи, архитектури, изгледу насеља, традиционалним занатима и кухињи.

Албанци у Србији живе на простору АП Косова и Метохије, као и у општинама Прешево, Бујановац и Медвеђа. Албанско становништво припада изолованој грани индоевропских народа.

Бугари чине већину у два општина уз границу са Бугарском – Димитровград и Босилеград. Бугари се такође убрајају у јужнословенске народе.

Роми живе на територији читаве Србије, али највећи број припадника Рома је у Београду. По броју Рома издвајају се и Лесковац, Ниш и Врање. Прапостојбина Рома је Индија, одакле су миграционим токовима током средњег века дошли на Балканско полуострво. Матерњи језик им је ромски, који припада групи индоевропских језика. Упркос тешком животу, прогонима и лошем друштвеном статусу, Роми су задржали бројне специфичности своје културе. Застава Рома се састоји од плаво-зелене позадине, која симболизује небо и земљу. У средини се налази чакра (точак) са 16 кракова, која уједно представља њихову постојбину и путујућу традицију ромског народа.

Власи су источноромански народ који живи на простору Источне Србије. Говоре влашким језиком, који је сродан румунском, али се одликује и словенским елементима. Највећи број Влаха живи на територији општина: Жагубица, Кучево, Бољевац, Петровац на Млави, Мајданпек и на територији Града Бора. Власи воде порекло од романизованих староседелаца Балканског полуострва, који су се традиционално бавили сточарством и живели у сеоским насељима.

Хрвати су јужнословенски народ, који у Србији углавном насељава простор Војводине, односно Бачке и Срема.

Словаци су западнословенски народ, који се доселио у Војводину током 18. и 19. века. Највећи број Словака живи у Бачком Петровцу, Ковачици и Старој Пазови.

Румуни су источноромански народ који насељава Банат. Центар румунске националне мањине у Србији је Вршац.

Русини су народ који је током 18. века мигрирао у Војводину из данашње западне Украјине. Културни центар Русина је насеље Руски Крстур у Бачкој.

Буњевци претежно живе у Бачкој, а највише у Суботици и Сомбору. Сматра се да назив Буњевци потиче од реке Буне у Херцеговини, из чије околине су се доселили у Бачку. Говоре штокавско-икавским наречјем.

Горанци су етничка заједница у Србији. Насељавају Шар-планину, односно област Гору, по којој су и названи. Највеће насеље у Гори је Драгаш.

Према **верској** или **религијској структури** већина становника Србије је православне вероисповести. Међу њима су припадници српске, бугарске, македонске, црногорске, ромске, румунске, руске и других националности. Друга најбројнија вероисповест је исламска и њој припадају Албанци, Бошњаци, Горанци, део ромске популације и др. Римокатоличка вероисповест је најраширенија међу Мађарима, Хрватима, Буњевцима итд. Јудаизам исповеда мали број становника у Србији, јер је највећи број Јевреја страдао током Другог светског рата.

Бугарска народна ношња

Застава Рома

Народна ношња Влаха

Словаци из Баната

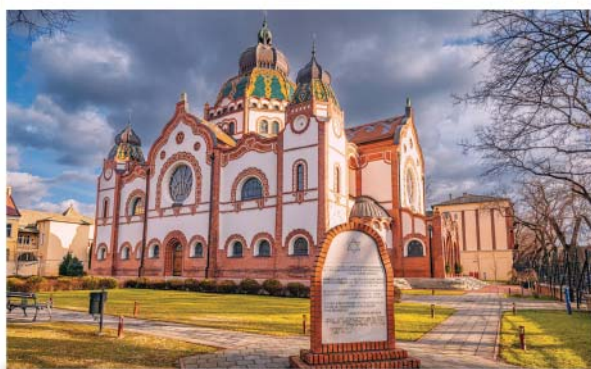
Манастир Манасија код Деспотовца

Арап џамија у Новом Пазару

Католичка катедраа Светог Герхарда у Вршцу

Синагога у Суботици

ДЕМОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ И ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА

Србија је суочена са бројним демографским проблемима, који утичу на привреду и укупан развој државе. Ови проблеми се односе на дуготрајно ниске стопе наталитета и повећавање морталитета, интензивно старење становништва, недостатак радне снаге и исељавање младог, радно способног и високообразованог становништва у иностранство. У чак 95% насеља Србије присутна је депопулација. Наша земља се убраја у државе са просечно најстаријим становништвом у свету.

Осим проблема ниског наталитета, велики демографски проблем у Србији је пораст броја умрлих. **Висок морталитет** је последица нездравог начина живота (коришћење дуванских производа, нездрава исхрана, недовољна физичка активност), као и различитих друштвено-економских фактора (ниво здравствене заштите, стандард и образовање становништва) и неповољне старосне структуре становништва (повећање броја старог становништва и просечне старости). Проблем **исељавања становништва** је могуће ублажити стварањем бољих услова за живот и рад, као и кроз решавање стамбеног питања, проблема загађености животне средине, бољу здравствену заштиту и услове образовања и усавршавања.

Бројни проблеми са којима се Србија суочава могу се донекле ублажити мерама **популационе политике**. Мере које се спроводе углавном су усмерене према повећању наталитета и уједначенијем размештају становништва. Основни циљ јесте да се оствари проста замена генерација.

Становништво Србије убрзано стари

Мере популационе политике могу бити и економске: увећање износа родитељског додатка, усклађивање рада и родитељства, бесплатни уџбеници за основно и средње образовање за свако треће и четврто дете, повољни стамбени кредити за брачне парове, већи број обданишта итд. Неке од мера су здравствене природе: промоција репродуктивног здравља, борба против неплодности и општа едукација становништва (посебно младих). И поред мера популационе политике, број становника у Србији ће бити у опадању и у наредном периоду. Према проценама, број становника у Србији ће се до 2050. године смањити за приближно два милиона.

НАУЧИЛИ СМО

- Србија има неповољну старосну структуру становништва, са знатно већим уделом старог у односу на младо становништво. Просечна старост становништва у Србији је 43,8 година.
- Однос између економски активног и неактивног становништва у Србији је неповољан.
- У образовној структури становништва доминира становништво са завршеним средњошколским образовањем.
- Србију одликује разноврсна етничка структура. Срби представљају већинско становништво, а међу националним мањинама се по бројности издвајају Албанци, Мађари, Бошњаци, Роми, Словаци, Хрвати и други народи.
- АП Војводина се одликује најхетерогенијом етничком структуром, у којој су, уз српски, званични језици и мађарски, румунски, словачки, хрватски и русински језик.
- Србија је суочена са бројним демографским проблемима – депопулацијом, старењем становништва, негативним природним прираштајем, исељавањем младог и образованог становништва и неравномерним размештајем становништва.
- Популациона политика у Србији је усмерена ка повећању наталитета помоћу различитих економских мера и подстицаја. Проблем исељавања становништва је могуће ублажити стварањем бољих услова за живот и рад.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Шта се убраја у биолошке структуре становништва?
2. Колико износи просечна старост становништва у Србији?
3. Поред тачне тврдње заокружи слово Т, а поред нетачне слово Н.

а) Жене у Србији просечно живе дуже од мушкараца.	Т	Н
б) Бошњаци чине већинско становништво у Новом Пазару, Сјеници и Тутину.	Т	Н
в) Русини су народ који се у Србију доселио са простора Украјине.	Т	Н
г) Горанци су етничка заједница која живи на Старој планини.	Т	Н
4. Објасни шта је утицало на смањење заступљености јудаизма у религијској структури Србије.
5. Наведи неке од економских мера популационе политике.

НАСЕЉА

Насеље је свако стално или привремено насељено место које има своју територију и посебан назив, без обзира на број кућа, односно станова, или број становника. Сходно томе, насеља се према трајању насељености могу поделити на стална и привремена. **Стална насеља** представљају трајна места становања становништва и деле се на села и градове. **Привремена насеља** су она која су настањена само у одређеном периоду године. У њих се убрајају: салаши (привремена ратарска насеља у Војводини), катуни (привремена сточарска насеља на планинама), пимнице и пољане (виноградарска насеља) и викенд насеља (углавном служе за одмор и рекреацију становништва које живи у сталним насељима).

Салаш у Бачкој

Пимнице у селу Рајац (у Неготинској крајини)

Катун на Златибору

ПОДСЕТИМО СЕ

- Када се јављају прва стална насеља? Да ли су прво настала сеоска или градска насеља?

У Србији постоји укупно 6.158 насеља, која се разликују по свом географском положају, изгледу, начину постанка и функцијама. **Сеоска насеља** су углавном мања насеља чије се становништво претежно бави пољопривредом. Имају релативно малу густину насељености. **Градска насеља** имају већи број становника, већу густину насељености и више различитих функција које су непољопривредне.

ПРВА НАСЕЉА У СРБИЈИ И ЊИХОВ РАЗВОЈ

Прва станишта људи у Србији се везују за пећине и време старијег каменог доба, тј. палеолит. На територији Србије значајно је налазиште **Баланица** у Сићевачкој клисури (код Ниша), које се сврстава међу најстарија људска станишта у Европи. Остаци праисторијског човека у овој пећини су стари око 500.000 година. Поред тога, налазишта из доба палеолита срећу се и у пећини Рисовачи (код Аранђеловца) и Злотској пећини (код Бора).

Настанак првих насеља у Србији поклапа се са развојем пољопривреде. Преласком са ловачко-сакупљачке привреде на земљорадњу и сточарство долази до појаве првих села и градова. Најстарије стално насеље у нашој земљи је настало у Ћердапској клисури и везује се за **културу Лепенског вира**. Она се развила током средњег каменог доба (мезолита), у периоду 6.500–5.500. године пре нове ере. Насеља ове културе су подизана на речним терасама Дунава, о чему сведоче бројни остаци оруђа, оружја, накита и скулптура од камена. Лепенски вир је био средиште једне напредне и дуготрајне културе, јединствене у Европи.

Археолошко налазиште Лепенски вир – остаци станишта са огњиштима. Станишта су грађена са трапезоидном основом и подом од кречњака.

Скулптура културе Лепенског вира представља спој човека и рибе, јер су се тадашњи људи претежно бавили риболовом

Простор Балканског полуострва и Србије био је насељен и током млађег каменог доба (неолита). У том периоду се развила **старчевачка култура**, која је добила назив по археолошком локалитету Старчево (код Панчева). Старчевачкој култури је припадало и археолошко налазиште Благотин (код Трстеника). Процењује се да је ово насеље основано око 6000. године пре нове ере. Становници Благотина су изградили насеље са стамбеним објектима и путевима, у чијем су се средишту налазили трг и светилиште. Ово праисторијско насеље се сматра једним од најстаријих градских насеља у Европи и свету.

Винчанска култура се такође развијала током млађег каменог доба. Захватала је велики простор Балканског полуострва, а добила је назив по насељу Винча код Београда, на обали Дунава. Поједина насеља из доба винчанске културе била су већа од насеља у осталим деловима Европе, али и од насеља у Месопотамији.

Даљим развојем друштва усавршавана је обрада камена и овладано је процесом топљења метала и легура, најпре бакра, затим бронзе, а коришћен је и грнчарски точак. Први предмети од бакра који су пронађени на тлу Србије везују се за локалитет Плочник (код Прокупља). Старост овог насеља се процењује на око 5.500 година.

Реконструисани изглед неолитског насеља Плочник

Током трећег века пре нове ере, простор Србије, односно Подунавља, насељавају келтска племена. **Келти** су градили утврђења са бевемима, која нису била само војни логори већ и центри занатства и трговине. Римским освајањем Балканског полуострва, у првом веку наше ере, завршена је праисторија овог подручја. Прва **римска насеља** у Србији имала су одлике трговачких центара и војних упоришта. Она су углавном подизана на трасама и раскршћима важних путева. Посебно су били значајни градови који су подизани на десној обали Дунава. То су били војни логори који су чували границу Римског царства од упада разних племена. Римски градови су имали правилну мрежу улица, са уређеним водоводом, амфитеатрима и храмовима. Бројни данашњи градови у Србији имају своје римске претече, а то су: Сирмијум (Сремска Митровица), Сингидунум (Београд), Таурунум (Земун), Виминацијум (Костолац), Наисус (Ниш), Капедунум (Ужице), Улпијана (Липљан) и др. Најзначајнији град из рановизантијског периода је Царичин град или Јустинијана Прима (код Лебана).

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

По узору на Рим, готово сваки велики град у некадашњем царству имао је амфитеатре за борбе гладијатора. Остаци великог амфитеатра постоје у Виминацијуму, који је могао да прими око 7.000 људи. Сремска Митровица, римски Сирмијум, била је једна од престоница Римског царства. Испод централног дела данашњег града налазе се остаци велелепног хиподрома, који је био намењен тркама коња.

Амфитеатар у Виминацијуму

Остаци некадашњег Сирмијума

Градови у Србији су током **средњег века** углавном имали одбрамбену функцију. То су биле тврђаве са трговачким деловима града. Подизани су на неприступачним местима, која су била погодна за одбрану у случају напада. Поред тога, они су подизани и дуж важних путева или поред манастира. Највећи средњовековни српски град био је Ново Брдо (у близини Приштине). Овај утврђени град је био велики рударски центар, у којем се производило сребро са примесама злата. Град је имао око 40.000 становника и био је један од највећих европских градова тога времена. Имао је поплочане улице, уређен водовод и канализацију, као и улично осветљење. Међу осталим средњовековним градовима у Србији издвајају се: Маглич, Рудник, Звечан, Голубац, Крушевац, Призрен, Рас, Смедерево, Београд, Бач и други.

Средњовековна тврђава Маглич у долини Ибра

Смедеревска тврђава – последња средњовековна престоница Србије

ГЕОЗАДАТАК

Користећи Информациони систем непокретних културних добара на сајту Републичког завода за заштиту споменика културе (<https://www.heritage.gov.rs>), пронађи неки од наведених средњовековних градова и истражи када је град основан и какав је био живот у њему.

Са турским освајањем Србије мења се и изглед насеља. У то време настаје **турско-источњачки тип** градских насеља. У њему се посебно издваја градско језгро или чаршија, у којој се одвијала занатска производња и трговина робом. Бројни дућани или продавнице постојали су дуж кратких и кривудавих улица. Куће су биле груписане по махалама, тј. мањим градским четвртима. Насеља која су у Србији настајала током **доба аустроугарске власти** подизана су плански. То значи да су ова насеља одликована праволинијским распоредом улица, које се секу под правим углом. Овај тип насеља је заступљен на територији данашње Војводине. Након Другог светског рата настале су велике промене у изгледу насеља, када су грађени њихови савремени делови. Услед преплитања утицаја различитих народа током историје и њихових култура, градови у Србији представљају мешавину различитих стилова и садрже трагове из различитих историјских епоха.

НАУЧИЛИ СМО

- Најстарије станиште људи у Србији је пећина Баланица (код Ниша). Најстарије насеље је Лепенски вир (у Ђердапској клисури).
- Насеља у Србији су подизана у различитим периодима историје (за време Келта, Римљана, током средњег века, турске или аустроугарске управе).
- Бројни градови у Србији имају и своју римску претечу (Сремска Митровица, Београд, Ниш, Костолац итд.).
- Током средњег века градови су углавном имали одбрамбену функцију и подизани су на неприступачним теренима.
- За време турске власти развио се турско-источњачки тип насеља.
- Насеља на простору некадашње Аустроугарске (данашњи простор Војводине) настала су плански.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Наведи бар три типа привремених насеља у Србији.
2. У ком делу Србије постоје катуни? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - а) у околини великих градова;
 - б) у равничарским деловима Србије;
 - в) поред великих река;
 - г) на високим планинама.
3. Уколико је тврдња тачна, заокружи слово Т, а уколико је нетачна, слово Н.

а) Најстарија насеља у Србији су основали Римљани.	Т Н
б) Најстарије станиште људи у Србији је пећина Баланица.	Т Н
в) Култура Лепенског вира је настала у Ђердапској клисури.	Т Н
4. Напиши данашње називе римских градова:

Таурунум	_____
Наисус	_____
Виминацијум	_____
Сирмијум	_____
5. Заокружи одговарајући појам тако да добијеш правилно написане реченице.
 - а) Градови у средњем веку су имали углавном **индустријску** / **одбрамбену** функцију.
 - б) Највећи средњовековни град у Србији је **Ново Брдо** / **Маглич**. Налази се на простору **Војводине** / **Косова и Метохије**.
 - в) У близини Лебана налази се археолошко налазиште **Царичин град** / **Рас**.

СЕОСКА НАСЕЉА И РУРАЛНИ ПРОЦЕСИ

Сеоска насеља су углавном настала на местима која су имала повољне услове за развој пољопривреде. Она су подизана поред плодног пољопривредног земљишта, извора, пашњака, ливада итд. Многа данашња сеоска насеља у Србији су настала још у средњем веку. На њихов настанак значајно су утицале физичко-географске одлике, преваходно рељеф. Стога, села могу бити равничарска, долињска, брдско-планињска и планињска.

Сва сеоска насеља у Србији према броју становника делимо на: мала (до 500 становника), средња (501–1.000 становника) и велика (више од 1.000 становника). Према физиономији (изгледу), села делимо на разбијена, збијена и села мешовитог типа. **Села разбијеног типа** су углавном настала у планињском подручју. Услед одлика рељефа, ова села заузимају велику површину и деле се на мање целине које се називају засеоци (џемати или махале). Врло често су засеоци међусобно јако удаљени, чак и по неколико километара. Овакав тип села у Србији је заступљен највише на простору Динарида. **Села збијеног типа** су углавном настала у равницама, котлинама и речним долинама. Куће у оваквим селима су изграђене близу једна другој, али углавном без правилног реда. У центру села обично се налази школа, продавница или други значајни објекти. Поједина села су **мешовитог типа**. У центру села или дуж главних путева куће су груписане, што је одлика збијеног типа. Међутим, с удаљавањем од центра села куће су све удаљеније једна од друге, што је одлика разбијеног типа.

Село разбијеног типа на падињама Златара

Село збијеног типа у Сврљишкој котлини

Село мешовитог типа у Шумадији

Села у Војводини су такође збијеног типа, али су углавном **плански настала** у 18. или 19. веку. Најчешће имају квадратни или правоугаони облик. Улице ових насеља су праволинијске и секу се под правим углом, одликују се широким тротоарима и дрворедима. Куће су такође плански грађене и окренуте су према улици. Војвођанска села су до данас углавном очувала свој првобитни изглед; претежно су велика по површини и броју становника.

Улица у војвођанском селу

Традиционална кућа у Војводини

ДА ПОЈАСНИМО

Деаграризација – процес напуштања пољопривреде од стране сеоског становништва ком је она била једини извор прихода.

Сеоска насеља у Србији углавном су суочена са неповољним развојним променама. Демографски проблеми сеоских насеља су везани за миграцију становништва у градска насеља. Из села се углавном исељава младо и радно способно становништво због школовања, запошљавања или потребе за бољим условима живота. Услед тога, села су суочена са **деаграризацијом**, депопулацијом, смањењем природног прираштаја и недостатком радне снаге. Бројна сеоска домаћинства су угашена или се пољопривредна производња обавља у смањеном обиму. Ово је посебно изражено у планинским селима, као и селима која су саобраћајно лоше повезана. У оваквим селима је остало претежно старо становништво. У Србији данас постоје 22 села која су у потпуности остала без становника. Такође, у Србији је још 395 села са мање од 20 становника. Њима у скорој будућности такође прети нестанак.

Напуштена сеоска домаћинства на Старој планини

Сеоска насеља која се налазе поред великих градова (**приградска насеља**) или поред важних саобраћајница имају боље услове за развој. У овим селима је опадање броја становника мање изражено. Поједина села са оваквим положајем развила су посебне функције, услед чега имају повољнији друштвено-економски развој. Одређене општине у Србији немају градско насеље, тако да су поједина села преузела функцију општинског центра. Она су временом прерасла у тзв. варошице (Љубовија, Осечина, Ражањ, Жагубица, Бојник, Рековац, Кнић, Голубац и др.). Бројна села су искористила погодности у виду очуване и здраве природе ради развоја сеоског туризма.

Село Тршић код Лознице – пример центра сеоског туризма

У селу Петница (код Ваљева) налази се научноистраживачка станица за ученике и студенте

НАУЧИЛИ СМО

- Главна функција сеоских насеља је пољопривредна.
- Села према свом географском положају могу бити равничарска, долињска, брдско-планинска и планинска.
- Према физиономији, села делимо на: разбијена, збијена и села мешовитог типа.
- Према броју становника, сеоска насеља се деле на: мала, средња и велика.
- Села у Војводини су плански настала. Имају облик четвороугла, са праволинијским и широким улицама.
- Већина сеоских насеља у Србији је суочена са смањењем броја становника, старењем становништва и недостатком радне снаге. То се негативно одражава на пољопривредну производњу.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Како се називају мањи делови разбијених сеоских насеља?
2. Објасни како настају села мешовитог типа.
3. Наведи три негативна демографска процеса са којима се суочавају села у Србији.
4. Шта од наведеног најчешће нису одлике села са малим бројем становника? Заокружи слова испред тачних одговора.

а) младо становништво;	б) лоша саобраћајна повезаност;
в) старо становништво;	г) добра саобраћајна повезаност.
5. Објасни зашто поједина сеоска насеља у Србији имају функцију општинског центра.

ГРАДОВИ, УРБАНИЗАЦИЈА И ПРОБЛЕМИ УРБАНОГ РАЗВОЈА

Градска насеља у Србији се разликују по свом изгледу, унутрашњој структури, броју становника, историјском развоју и функцијама које поседују. У Србији постоје 193 градска насеља. Једини милионски град у Србији је Београд, док више од 100.000 становника имају Нови Сад, Ниш, Крагујевац и Приштина.

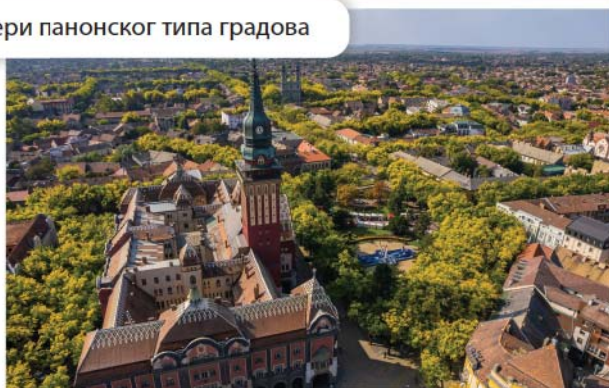

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Која је разлика између града и Града? До 2007. године у Србији су постојале само општине према административно-територијалној организацији. Након тога су поједине општине добиле статус Града, због броја становника, посебног географског положаја и значаја за Србију. Тако је, на пример, општина Крушевац постала Град Крушевац. Када се спомиње Град Крушевац, мисли се на градско насеље Крушевац и сва остала насеља која су некада чинила општину Крушевац (укупно 101 насеље). Град Крушевац има 113.582 становника, а градско насеље Крушевац 53.746 становника. Према важећем Закону о територијалној организацији Републике Србије, у нашој земљи се налази 29 Градова.

Управо због карактеристика по којима се разликују, градови у Србији се могу поделити на три типа: панонски, оријентални и мешовити. **Панонски** или **средњоевропски тип градова** је заступљен у Војводини. То су углавном млади градови. Подигнути су поред река, на саобраћајним раскрсницама или на лесним заравнима. У сваком од центара градова овог типа налази се пространи трг, око ког су, по правилу, подигнуте зграде важних установа, цркве и продавнице. Градови панонског типа имају правилну мрежу улица са дрворедицама, које се углавном секу под правим углом. Због бројних дрвореда, Сомбор носи епитет најзеленијег града у Србији.

Сомбор и Суботица су примери панонског типа градова

Турско-источњачки (оријентални) тип градова је очуван само у ужим градским зонама појединих градова, као што су: Нови Пазар, Призрен, Врање, Пећ и Ђаковица. Међутим, највећи број градова у Србији припада **мешовитом типу**, у оквиру ког се издвајају историјско језгро и савремени делови града, који су углавном изграђени после Другог светског рата. Осим плански подигнутих градова у Војводини, поједини градови Србије јужно од Саве и Дунава су плански изграђени током 19. века, за време владавине Милоша Обреновића (Краљево, Пожега, Ивањица, Пожаревац, Шабац, Горњи Милановац итд.).

Стари део града Ђаковице у Метохији

У центру Краљева се налази плански изграђени трг, од ког се простира мрежа улица у четири правца

Очувано старо градско језгро
Књажевца око Сврљишког Тимока

Нова Варош је једно од највиших градских насеља у Србији, чији су највиши делови на 1.100 m надморске висине

У унутрашњој структури градова издваја се неколико зона. У центру градова је обично пословна зона, где се налазе важне институције намењене терцијарном и кварталном сектору. Око пословне зоне је пространа стамбена зона, док је на периферији градова лоцирана индустријска зона.

Градови у Србији су углавном **полифункционални**, што значи да имају више различитих функција. Главне градске функције су: индустријска, трговинска, саобраћајна, туристичка, здравствена, образовна, административна и др. Поједини градови су ипак више специјализовани за поједине функције. На тај начин су се развили рударско-индустријски (Бор, Мајданпек, Косовска Митровица, Костолац, Лазаревац итд.) или туристички градови (Врњачка Бања, Сремски Карловци, Златибор и др.). Посебно су значајни и градови који су универзитетски и образовни центри: Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Приштина, Косовска Митровица и Нови Пазар.

Бор – рударско-индустријски град у Источној Србији

Зграда Универзитета у Нишу

Калуђерица – најтипичнији пример псеудоурбанизације у Србији

ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта значи појам урбанизација?

ДА ПОЈАСНИМО

Гравитирати – тежити, нагињати, бити усмерен ка некоме или нечему.

ГЕОЗАДАТАК

Користећи карту Србије, истражи која се то градска насеља налазе у гравитационој зони између Београда и Новог Сада.

Велике гужве у саобраћају, Београд

Интензивна **урбанизација** у Србији је започета после Другог светског рата. Подстакнута је развојем индустрије и довела је до пораста удела градског становништва у укупном становништву. У градским насељима живи 62% становништва Србије. Убрзани развој градских насеља условио је низ проблема везаних за живот у градовима. Миграције на релацији село–град довеле су до пренасељености појединих градова. Недостатак стамбеног простора допринео је стварању непланских приградских насеља (**псеудоурбанизација**). Ова насеља имају бројне комуналне и хигијенске проблеме у виду недостатка канализације, паркова, тротоара итд.

Градови су се ширили тако што су се постепено спајали са приградским насељима. На тај начин су настајале **агломерације**, у којима се успостављају везе између града и свих насеља која му гравитирају. У случају интензивног развоја градова, долазило би до њиховог срастања и формирања конурбација. У прошлом веку је сматрано да ће услед развоја индустријске функције градова у Великом Поморављу доћи до функционалног срастања Јагодине, Ћуприје и Параћина у јединствену конурбацију, што се ипак није остварило. Међутим, услед полифункционалног развоја Београда и Новог Сада, данас се примећује све већа повезаност између њих и градова који се налазе између.

Још један од проблема градова је загађеност. Животна средина у градовима је нарушенија у поређењу са руралним пределима. То се посебно односи на загађеност ваздуха. Индустријски објекти, издувни гасови аутомобила и димњаци стамбених зграда и топлана су главни загађивачи ваздуха. Ваздух је највише загађен у градовима који су смештени у котлинама (Ужице, Ваљево, Нови Пазар, Пирот и др.). У њима је слаба проветреност у зимском периоду, што често доводи до појаве смога.

Смог у Ваљеву

Гужве у саобраћају су још један од проблема који отежава живот људима у градовима. Оне су посебно изражене у највећим градовима у Србији, као што су Београд, Ниш и Нови Сад. Велики градови су и велики произвођачи отпадних вода, које често, без пречишћавања, завршавају директно у коритима река. Недостатак градског зеленила такође негативно утиче на животну средину градова. Градски паркови, дрвореди и шуме на ободу градова имају важну улогу. Они побољшавају климу градова, смањују температуру током лета, штите од градске буке и пречишћавају ваздух.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Улица Генерала Драпшина у Кикинди је дуга два километра. Проглашена је за једну од најлепших улица на свету и представља прави зелени тунел и оазу у центру града. Настала је после Другог светског рата садњом близу 400 стабала копривића, липе и јавора. Ова зелена улица данас представља један од симбола овог севернобанатског града.

НАУЧИЛИ СМО

- У Србији је заступљен панонски, турско-источњачки и мешовити тип градских насеља.
- У унутрашњој структури града издвајају се пословна, стамбена и индустријска зона.
- Већина градова у Србији је полифункционална, док су поједини специјализовани за одређену делатност (рударско-индустријски, туристички градови итд.).
- У Србији је интензивна урбанизација почела после Другог светског рата. У градским насељима живи око 3/5 становништва Србије.
- Градови су суочени са проблемом загађености ваздуха, саобраћајним гужвама, недостатком градског зеленила итд.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Које су одлике панонског типа града?
2. Објасни у чему је разлика између Града и градског насеља.
3. Подвуци градска насеља у Србији са преко 100.000 становника.

Суботица Ниш Крагујевац Нови Пазар Чачак Приштина

4. Шта означава појам псеудоурбанизација?
5. Уколико наведено градско насеље има рударско-индустријску функцију, на линији поред упиши слово Р, а уколико има туристичку, слово Т.

____ Лазаревац

____ Златибор

____ Врњачка Бања

____ Мајданпек

____ Костолац

____ Косовска Митровица

БЕОГРАД

Београд је главни град Србије и њен највећи привредни, саобраћајни, културни и образовни центар. То је једини милионски град у Србији. Налази се на ушћу Саве у Дунав, односно на додиру Панонске низије и Балканског полуострва. Јужно од Београда издиже се ниска планина **Авала**. Београд представља северну капију Балкана – место где су се током историје смењивале различите цивилизације и освајачи.

Споменик Незнаком јунаку и Авалски торањ

Број становника
по градским општинама
(попис 2022. године)

Град Београд са 17 градских општина

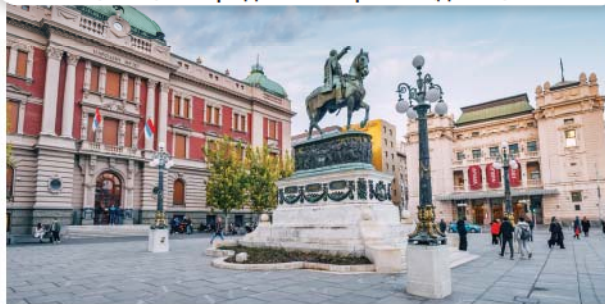
У административном погледу Београд се састоји од **17 градских општина** и укупно 157 насеља. Три општине су смештене у Срему (Нови Београд, Земун и Сурчин). Палилула је банатско-шумадијска општина, док је Обреновац посавско-шумадијска општина. Све остале општине припадају Шумадији. Највећа градска општина по површини је Палилула, а најмања је Врачар. Врачар је уједно и општина са највећом густином насељености. Најмногољуднија општина је Нови Београд. Најмлађа београдска општина је Сурчин, успостављена 2004. године, након одвајања од општине Земун. Град Београд (Београдска област са 17 општина), односно Београд у ширем смислу, има 1.681.405 становника (попис 2022. године). Међутим, градско насеље Београд (Београд у ужем смислу) има 1.197.714 становника, не рачунајући приградске општине (Лазаревац, Барајево, Младеновац итд.) и сеоска насеља централних београдских општина (Палилула, Земун и др.).

Београд је један од старијих градова у Европи. Прва насеља у његовом окружењу се везују за винчанску културу из периода млађег каменог доба. Најстарије насеље на месту данашњег градског насеља Београд подигли су Скордисци. Ово келтско племе је у 3. веку пре нове ере основало Сингидун, а Римљани су га касније преименовали у **Сингидунум**. На месту данашњег Земуна постојало је римско насеље Таурунум. Словенски назив „Београд”, односно „Белград”, први пут се помиње 878. године. Током средњег века наизменично је био под влашћу Византије, Бугарске, Угарске и Србије. Српском престоницом први пут је проглашен 1403. године, за време владавине деспота Стефана Лазаревића. Београд се тада убрзано гради, развија и постаје велики војни и трговачки центар. Од 1521. године Београд се налазио под турском управом. Иако је град био ослобођен од Турака у Првом и Другом српском устанку, турска војска је у њему остала све до 1867. године. Те године је турска војска напустила Београдску тврђаву, а кнезу Михаилу Обреновићу су свечано уручени кључеви града. Београд је био престоница Кнежевине и Краљевине Србије. Уједињењем јужнословенских народа 1918. године, постао је и престоница Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и свих каснијих југословенских држава. Од 2006. године је главни град Републике Србије.

Зиндан капија из времена деспота Стефана Лазаревића

Споменик кнезу Михаилу и зграде Народног музеја (лево) и Народног позоришта (десно)

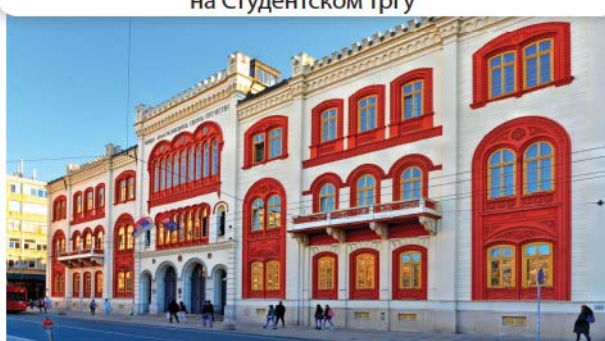

Најстарији део града чини Београдска тврђава, затим Теразије, Дорћол и Врачар. После Другог светског рата Београд је израстао у савремену европску метрополу и нагло се ширио. Данас се широм Београда налазе бројни тргови (Трг Републике, Славија, Студентски, Савски, Цветни и др.), који представљају значајна саобраћајна чворишта или места окупљања великог броја људи.

Хотел „Москва” на Теразијама

Седиште Универзитета у Београду на Студентском тргу

Трамвај у Београду

Зграда САНУ у Кнез
Михаиловој улици

Београд је главни привредни центар Србије. Интензиван развој пољопривреде је започет оснивањем **Пољопривредног комбината Београд** (ПКБ), после Другог светског рата, на месту исушеног Панчевачког рита (општина Палилула). Замочварени предели на левој обали Саве су такође исушени и насути након Другог светског рата. Тако је формиран Нови Београд, чиме је успостављена веза између старог дела Београда и Земуна.

Осим пољопривреде, на периферији града су се развијале и бројне индустријске зоне. Београд представља и центар информационих технологија у овом делу Европе. Поред тога, он је и највећи саобраћајни центар, са развијеним друмским, железничким, ваздушним и водним саобраћајем. У градском насељу Београд постоји више мостова преко Саве и два преко Дунава. Аеродром „Никола Тесла“ у Сурчину највећи је у Србији, а речно пристаниште на Сави је најпрометније.

Београд има изражену **административну функцију**. У њему је седиште Народне скупштине Републике Србије, Владе, Председништва и бројних других државних органа. Поред тога, он је и велики **образовни центар**, познат по великом броју основних и средњих школа, државном универзитету и једној од најважнијих научних установа у земљи – Српској академији наука и уметности (САНУ). Универзитет у Београду је основан 1905. године и највећи је у нашој земљи. Културна функција се огледа кроз рад бројних музеја (Народни музеј, Музеј савремене уметности, Музеј Николе Тесле, Историјски музеј, Етнографски музеј, Музеј Вука и Доситеја итд.), позоришта (Народно позориште, Југословенско драмско позориште, Атеље 212 и др.) и галерија. У њему се одржава и највећи сајам књига у Србији.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Храм Светог Саве је највећи српски православни храм и једна од највећих цркава на свету. Саграђен је на месту где су 1595. године спаљене мошти Светог Саве. Изградња храма је трајала више од 80 година, а унутрашњост храма је богато украшена мозаицима. Храм Светог Саве и оближњи Карађорђево парк представљају нека од туристички најпосећенијих места у Београду. Поред храма је и здање Народне библиотеке Србије.

Београд је и велики **туристички центар**, који годишње посети више од милион страних туриста, највише из Русије, Турске, Босне и Херцеговине, Немачке, Кине и других земаља. Туристи највише посећују Београдску тврђаву и парк Калемегдан, пешачку зону у Кнез Михаиловој улици, боемску четврт Скадарлију, старо језгро Земуна са кулом Гардош, Савско језеро и Аду Циганлију – најпосећеније београдско купалиште, затим бројне паркове (нпр. Ташмајдан, Топчидер, Кошутњак, ботаничку башту „Јевремовац“) и др. Последњих година је на десној обали Саве подигнуто модерно насеље са бројним стамбено-пословним зградама, променадом поред реке и другим садржајима.

Кула Гардош

Ада Циганлија

Кула Београд – највиша зграда у Србији (168 m)

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Београдска тврђава, подигнута изнад ушћа Саве у Дунав, најстарији је део града. У тврђави се налазе трагови римске, византијске, средњовековне српске, турске и аустроугарске владавине. Тврђава се дели на два дела. У пространом Горњем граду се налазе споменик „Победник“, Војни музеј, Римски бунар, чесма Мехмед-паше Соколовића, Сахат-кула и бројни други споменици. У Доњем граду се истичу кула „Небојша“, некадашња турска тамница, као и црква Ружица и капела Свете Петке. Назив Калемегдан се односи на пространу зараван око тврђаве, која је преуређена у парк. У оквиру тврђаве се налази и Београдски зоолошки врт. Споменик „Победник“ је можда и најпрепознатљивији симбол Београда. Подигнут је у част победе српске војске у Првом светском рату, а дело је чувеног вајара Ивана Мештровића. Скулптура је лицем окренута ка Сави и тада ослобођеним деловима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. „Победник“ у десној руци држи мач, а у левој сокола – симболе рата и мира.

Споменик „Победник“ на Београдској тврђави

НАУЧИЛИ СМО

- Београд је главни и једини милионски град у Србији.
- Београд је подигнут на ушћу Саве у Дунав. Његови делови географски припадају Шумадији, Срему, Банату и Посавини.
- Град Београд се састоји од 17 градских општина.
- У градском насељу Београд живи око 1,2 милиона становника.
- Најстарије насеље на месту данашњег Београда су подигли Скордисци, а за време Римљана се називао Сингидунум. Један од најстаријих делова града чини Београдска тврђава, која је током историје била под римском, византијском, турском, аустроугарском и српском влашћу.
- Први пут је постао престоница српске државе за време владавине деспота Стефана Лазаревића – 1403. године.
- Београд је највећи привредни центар наше земље. Поред тога, он је и највећи универзитетски и културни центар са великим бројем културних установа и манифестација.
- Сваке године Београд посети више од милион страних туриста. Највеће туристичке знаменитости Београда су Београдска тврђава, Кнез Михаилова улица, Скадарлија, Ада Циганлија, Топчидер, старо језгро Земун итд.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Допуни следеће реченице.

Прва насеља на простору Београда везују се за _____ културу. За време Римљана Београд се називао _____. Београд први пут постаје престоница Србије за време владавине _____.

2. Уколико је наведена тврдња тачна, заокружи слово Т, а уколико је нетачна, слово Н.

а) Словенски назив Београда се први пут спомиње у 9. веку.	Т	Н
б) Град Београд се састоји од 10 градских општина.	Т	Н
в) Општине Нови Београд, Земун и Сурчин су у Банату.	Т	Н
г) Споменик „Победник” је подигнут у част победе у Другом светском рату.	Т	Н

3. Наведи три културне установе у Београду.

4. Које су највеће туристичке знаменитости Београда?

5. О којој београдској општини је реч?

Ова општина се географски налази у Срему. То је најмлађа београдска општина, настала одвајањем од земунске општине. На њеној територији се налази аеродром „Никола Тесла”.

ПРИВРЕДА

Привреда представља скуп делатности и разноврсних услуга којима се задовољавају људске потребе. Делатности се деле на **производне** и **непроизводне**. Производне делатности се даље гранају на делатности примарног и секундарног сектора. Непроизводне делатности се називају и услужним делатностима, а обухватају делатности терцијарног и кварталног сектора.

ГЕОЗАДАТАК

- Повежи следеће описе са одговарајућом привредном граном и сектором.

производња сока од малина
анализа квалитета сока од малина
узгајање и брање малина
куповина сока од малина

наука
пољопривреда
индустрија
трговина

примарни сектор
секундарни сектор
терцијарни сектор
квартарни сектор

ПРИРОДНИ РЕСУРСИ И ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ

На привредни развој Србије утичу бројни природни елементи из њене географске средине. У природне елементе се сврставају природни услови и природни ресурси. **Природни услови** јесу општи услови за развој одређене привредне делатности (рељеф, клима, воде, земљиште), док су природни ресурси сва доступна природна добра која нас окружују, а могу бити искоришћена у функцији привредног развоја (необновљиви и обновљиви ресурси). Често један исти природни елемент може бити и природни услов и природни ресурс (нпр. земљиште).

Рељеф је природни услов, који значајно утиче на пољопривредну производњу, подизање индустријских објеката, изградњу саобраћајница итд. Рељеф својим компонентама: надморском висином, нагибом (нагнутост терена), експозицијом (изложеност Сунчевој светлости) и рашчлањеношћу омогућује или не омогућује развој привредних делатности. Поједини климатски елементи налазе се у директној вези са развојем одређене привредне делатности (нпр. недостатак падавина у Војводини утиче на појаву суше и смањење пољопривредне производње), и тада говоримо о њима као о природним условима. Међутим, када их користимо за добијање електричне или топлотне енергије, тада климатски елементи имају улогу природног ресурса. Вода представља општи услов за пловидбу (саобраћај), наводњавање (пољопривреда) и риболов, али може имати и улогу природног ресурса (хидроенергетски потенцијал).

Пловидба Дунавом – вода као природни услов

Хидроелектрана на Дрини – вода као природни ресурс

Површински коп руде
бакра код Мајданпека

Експлоатација шљунка и
песка из корита реке

Нафтна бушотина у
близини Суботице

Природни ресурси су врло важни за развој привреде, а Србија се одликује њиховим богатством. Природне ресурсе можемо поделити на: металске, неметалске и енергетске. **Металски ресурси** се налазе у оквиру бројних рудних лежишта, а најважније су руде: бакра, олова и цинка, гвожђа и других метала. Врло су важни и племенити метали (злато, сребро, платина и паладијум), који се најчешће добијају као споредни продукти при екстракцији (издвајању) других метала из руде. Њихова производња је данас јако скромна услед исцрпљених лежишта.

ПОДСЕТИМО СЕ

- За стварање које легуре се највише користи сирово гвожђе? Шта су то легуре и због чега су оне важне?

Неметалски ресурси су широко распрострањени у Србији. Највише се користе као сировина у индустрији или у грађевинарству. Најзначајнији неметалски ресурси су: шљунак, кварцни песак, глина, цементни лапорац, азбест, мермер и друге врсте украсног камена. Металски и неметалски ресурси припадају **необновљивим ресурсима**, јер се могу искористити само једанпут. Другим речима, потребно је више милиона година за обнову њихових лежишта, па се због тога сматрају необновљивим.

Енергетски ресурси (енергенти) су најзначајнија природна богатства, посебно угаљ, нафта и земни гас. Ови ресурси се називају и фосилним горивима и убрајају се у необновљиве ресурсе. У Србији се налазе важне резерве угља лигнита, док мрког и каменог угља има значајно мање. Нафта и гас се експлоатишу на простору Бачке и Баната. Велики проблем фосилних горива је њихов недостатак, односно њихова исцрпивост, као и њихов негативан утицај на животну средину, који се најпре огледа кроз ослобађање штетних гасова у атмосферу. За разлику од необновљивих, **обновљиви ресурси** се могу искоришћавати више пута, а њиховим коришћењем се не оставља готово никакав траг у животној средини. Употреба обновљивих ресурса је у складу с принципима **одрживог развоја**.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта је то одрживи развој и због чега је битно придржавати се његових принципа?

У обновљиве ресурсе се убрајају енергија Сунца, ветар, вода, земљиште, геотермална енергија (унутрашња топлота Земље) и енергија биомасе (биљни и животињски свет). Сунце представља један од најважнијих извора обновљиве енергије. Сунчева светлост и топлота су неизоставни у пољопривредној производњи, а све више се користе и за производњу електричне енергије. Овај процес се одвија помоћу инсталације соларних панела, што је врло скупо, али исплативо у дужем временском периоду.

Енергија воде је најискоришћенији обновљиви ресурс у Србији. Радом река се покрећу турбине бројних хидроелектрана, од којих је највећа ХЕ „Ђердап I“ на Дунаву. Енергија ветра се највише користи у јужном Банату и на Пештерској висоравни. Геотермална и енергија биомасе се у Србији слабо искоришћавају. Обновљиви извори енергије се генерално мање користе у Србији од необновљивих.

Ветрењаче у Војводини

НАУЧИЛИ СМО

- На привредни развој Србије утичу њени природни елементи: природни услови и природни ресурси.
- Природни услови су општи услови који омогућају или не омогућају развој привредних делатности на одређеном простору (рељеф, клима, воде, земљиште).
- Природни ресурси су представљени природним богатствима, која се могу искористити у сврху привредног развоја (металски, неметалски и енергетски ресурси).
- Металски, неметалски и део енергетских ресурса (фосилна горива) убрајају се у необновљиве ресурсе.
- Обновљиви ресурси (Сунчева енергија, ветар, вода, унутрашња топлота Земље и др.) се у Србији мање искоришћавају од необновљивих ресурса.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. На примеру воде објасни како овај природни елемент може бити истовремено и природни услов и природни ресурс.
2. Наведи бар три неметалска ресурса у Србији.
3. Који су најважнији енергенти који се експлоатишу на простору Баната и Бачке?
4. Објасни разлику између необновљивих и обновљивих ресурса.
5. Поред тачне тврдње заокружи слово Т, а поред нетачне слово Н.

а) Процес инсталације соларних панела је јефтин и често се примењује у Србији.	Т	Н
б) Територија Баната није погодна за експлоатацију енергије ветра.	Т	Н
в) У Србији се обновљиви ресурси мање употребљавају од необновљивих.	Т	Н

РАЗМИСЛИ

- Које су предности коришћења геотермалне енергије?

ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА И ПРОМЕНЕ У СТРУКТУРИ ПРИВРЕДЕ

Друштвени или социјални услови на одређеном простору могу битно утицати на концентрацију привредних активности. Другим речима, друштвени фактори утичу на начин на који ће се користити природни ресурси и на степен развоја привреде у некој држави. У друштвене услове привредног развоја се сврставају: демографски, економско-политички и научно-технолошки услови.

Демографски услови представљени су укупним бројем становника на посматраној територији, густином насељености или њиховим размештајем у простору, природним прираштајем, миграционим кретањима, бројем радно способних лица, бројем запослених, школском спремом, писменошћу и другим факторима. За демографски развој Србије се уопштено може рећи да је неповољан, јер га карактерише смањење укупног броја становника, исељавање образованог становништва у иностранство, старење становништва и други неповољни показатељи, што се негативно одражава и на свеукупан привредни развој наше земље. Миграције на релацији село–град биле су покретач пресељења становника у градове и напуштања сеоских насеља и пољопривреде. С временом је број становника у градовима растао, па се стварао и проблем непостојања довољног броја радних места, што је подстакло и проблем незапослености. Последњих деценија у Србији се јавља и осетан проблем демографског старења. Старење становништва Србије доводи до недостатка радне снаге, чиме се остварују мањи привредни доходак и већи притисак на пензионисане.

ГЕОЗАДАТАК

На сајту Републичког завода за статистику пронађи податке о просечној старости становника Србије (књига пописа *Србија 2011*). Да ли је просечна старост становника у општини у којој живиш мања или већа у односу на државни просек?

Данас се у планинским крајевима налазе бројна села без становника

Економско-политички услови привредног развоја обухватају ниво достигнутог економског развоја државе, економску политику, позицију наше земље у међународним економским и политичким организацијама, сарадњу Србије са другим државама света, њену политичку стабилност и друге факторе. Србија се, када је реч о њеној привреди, убраја у ред средње развијених земаља. На смањење привредног развоја наше земље неповољно су утицали распад Југославије, ратови и економске санкције из 1990–их и с почетка 2000–их година.

Научно-технолошки услови важан су фактор савременог привредног развоја. Развојем научних достигнућа, технологија и иновација привреда је модернизована и омогућени су практичнији производни процеси, олакшана је размена добара, створени су услови за проналазак и складиштење нових видова енергије, примену рециклажних система, нашироко коришћење информационих и комуникационих технологија у разним делатностима итд. Научно-технолошки услови су данас од пресудног значаја за развој привреде, за разлику од периода од пре неколико деценија, када су главну улогу у привредном развоју имали људска радна снага и доступни природни ресурси.

Привредни развој Србије је у великој зависности од њеног привредног раста, употребе научно-технолошких достигнућа и промена у њеној структури привреде. **Привредни раст** представља способност привреде да производи више робе и омогућује развој више услуга у односу на неки претходни период. Привредни раст се изражава помоћу различитих показатеља (нпр. БДП-а). **Промене у структури привреде** су честе и до њих долази услед појаве нових делатности, смањења или повећања учешћа одређене привредне гране у укупној структури привреде, увођења иновација у производни процес, научно-технолошких достигнућа, отварања нових радних места, проналажења нових сировина итд.

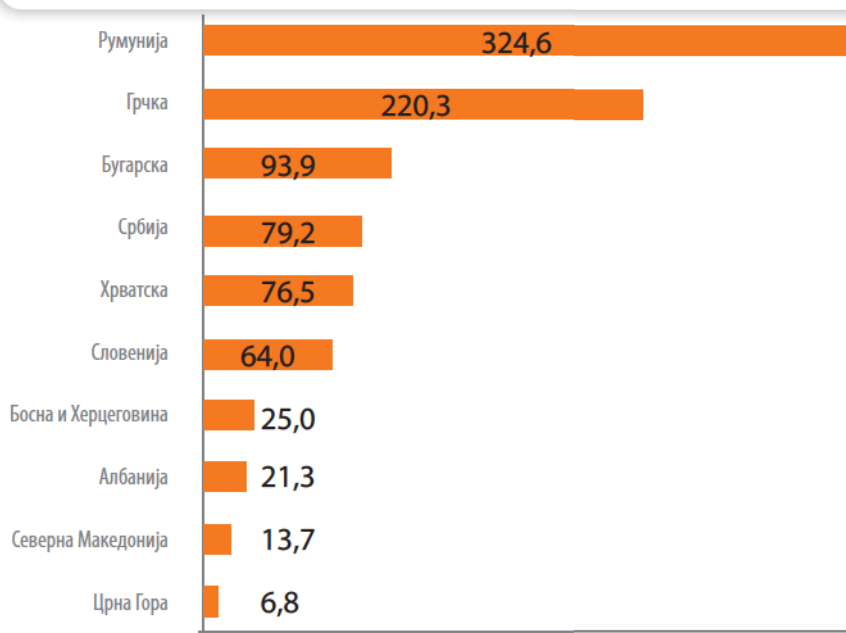
Примена науке је данас нераскидиво везана за развој осталих делатности

ДА ПОЈАСИМО

БДП – бруто домаћи производ представља укупну вредност свих остварених производа и услуга у држави током одређеног временског периода, а најчешће у току једне календарске године.

БДП држава Југоисточне Европе за 2023. годину (у милијардама евра)

Привредни развој је сложен процес, а има за циљ да држава постане економски што развијенија, а да сиромаштво буде сведено на минимум. Привредни развој наше земље се може поделити у четири фазе: аграрну, индустријску (социјалистичку), транзициону и модерну фазу развоја. Србија је након ослобођења од турске власти и поновног успостављања државности (1878. године) припадала економски неразвијеним државама. У њеној привредној структури истицала се пољопривреда, због чега је Србија била типична **аграрна земља**. У њој су све до окончања Другог светског рата, осим доминантне екстензивне пољопривреде, владали аграрна пренасељеност (преко 4/5 становника се примарно бавило пољопривредом), оскудно развијена индустријска производња и задуженост међу становништвом.

До крупних промена дошло је по окончању рата. Средином 20. века, у ери социјализма, спроведена је аграрна реформа, која је подразумевала наметање индустријске производње уместо пољопривредне. Социјализам је подразумевао колективно управљање свим добрима и поседима у корист опште друштвене добробити. Србија је у оквиру Југославије бележила значајан **индустријски раст** све до краја прошлог века, када је уследила дезинтеграција државе.

Многи индустријски комплекси из југословенског периода су данас напуштени

ДА ПОЈАСНИМО

Инфлација – процес општег повећања цена робе и услуга у некој држави, што доводи до обезвређивања новца.

Последице НАТО бомбардовања Србије 1999. године значајно су утицале на уништење привреде наше земље

Транзициона фаза је започела 1990–их година, чиме је означен прелазак са социјалистичког начина привредног развоја на тржишно оријентисану привреду. Међутим, транзиција је прекинута услед ратова, економске кризе и међународних санкција које су наметнуте Србији. У том периоду је наступила инфлација, привреда је у потпуности била урушена, а животни стандард становништва наше земље се налазио на најнижем нивоу. До повратка транзицији дошло је почетком 21. века. Међутим, и даље су услови живота и развоја привреде били лоши. Привреда је бележила спор раст БДП-а, куповна моћ и животни стандард становништва су минимално

повећани, уследило је гашење великих индустријских постројења, а подстакнута је и приватизација. Србија је током транзиционе фазе изгубила и значајан број становника који се одселио у иностранство у потрази за бољим условима живота и запошљавања. **Модерна фаза** привредног развоја започета је након окончања светске економске кризе из 2008. године. Економија Србије од тада бележи привредни раст.

НАУЧИЛИ СМО

- Друштвени услови привредног развоја обухватају демографске, економско-политичке и научно-технолошке факторе.
- Демографски услови обухватају број становника, њихово кретање и социјалне одлике. Економско-политички услови подразумевају ниво економске развијености и позицију Србије у међународним економско-политичким токовима, док научно-технолошки услови значе примену савремених знања и технологија у привредном развоју.
- Привредни развој умногоме зависи од привредног раста и различитих промена у структури привреде.
- Привредни раст јесте процес повећавања обима производње и разноврсних услуга у привреди.
- Промене у структури привреде наше земље се могу поделити у четири фазе: аграрну (од ослобођења од Турака до краја Другог светског рата), индустријску (током југословенског периода), транзициону (крајем 1990–их и почетком 2000–их) и модерну (након светске економске кризе).

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. У коју се групу друштвених услова привредног развоја убрајају школска спрема и писменост становништва?
2. Шта је привредни раст?
3. Заокружи слова испред одлика привреде Србије пре Другог светског рата.

а) аграрна пренасељеност;	б) добро развијена индустрија;
в) висок животни стандард;	г) задуженост становништва.
4. Која фаза у оквиру промена привредне структуре Србије је претходила транзиционој фази и када је она била актуелна?
5. Поред тачних тврдњи заокружи слово Т, а поред нетачних слово Н.

а) Србија се убраја у привредно врло развијене земље.	Т	Н
б) Модерна фаза привредног развоја у Србији започела је 1991. године.	Т	Н
в) Научна достигнућа данас нису важна за привредни раст.	Т	Н

ПОЉОПРИВРЕДА И ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР

РАЗМИСЛИ

- Које пољопривредне културе се узгајају у крају у ком живиш или у његовој околини? Да ли је твој крај познат по сточарској производњи и, уколико јесте, која животиња се највише узгаја у њему?

Пољопривреда се сматра једном од најстаријих и најважнијих делатности на свету. Она је развијена још у праисторији, када су преци данашњег човека покушавали да себи обезбеде храну. Праисторијски људи су се најпре бавили сакупљањем плодова и других јестивих биљака и ловом, те су се стално премештали с једног простора на други, у потрази за храном. Због тога је овај начин живота називан **сакупљачким**. Када је човек створио прве алатке, схватио је да помоћу њих може обрађивати земљиште и тако омогућити пољопривредну производњу на једном месту. Овакав начин живота назван је **седачки**, а прелазак са сакупљачког на седачки начин живота познат је као аграрна или **неолитска револуција**.

Пољопривреда је људска делатност која обухвата обраду земљишта и узгој биљака и животиња ради производње хране и сировина за друге привредне делатности (највише индустрију). Заједно са шумарством, ловом и риболовом, убраја се у **примарни сектор привреде**. Основна подела пољопривреде је на земљорадњу и сточарство.

Земљорадња обухвата обраду земљишта и производњу различитих биљних култура. Она се дели на: ратарство (производња житарица, поврћа, индустријског и сточног или крмног биља), воћарство, виноградарство и цвећарство.

Ратарство у Србији је нашироко заступљено. Међу житарицама доминирају кукуруз и пшеница, а највиши приноси се остварују на плодној црници. Најважније житнице у Србији су Војводина, Мачва, нижи делови Шумадије, Велико Поморавље и Косовска котлина. Кукурузом и пшеницом је засејано преко четири петине свих површина под житарицама у Србији. Значајно мање површине заузимају јечам, раж, овас, индустријске и крмне (нпр. детелина и луцерка) биљке. Индустријске биљке су оне које се користе као сировина у индустрији (највише у прехранбеној и текстилној), док крмне биљке служе за исхрану стоке. Неке од најважнијих индустријских биљака су: сунцокрет, уљана репица, соја, шећерна репа и дукан. Највећа производња индустријског и крмног биља се остварује у Војводини. Значајне количине ратарских култура и производа од њих пласирају се на инострано тржиште.

Жетва (вршидба) пшенице комбајном

Парцела засејана кукурузом

Повртарство у Србији је највише намењено потребама домаћег тржишта. Неке од најважнијих повртарских култура у нашој земљи су: кромпир, паприка, пасуљ и купус. Кромпир најбоље успева у западним и југозападним деловима Србије, а по производњи ове културе посебно се истиче ивањички крај. Паприка је такође једна од најраширенијих повртарских култура у Србији, а највише се гаји у Лесковачкој котлини, као и у околини Хоргоша и Новог Кнежевца у Војводини. Околина Великог Градишта је чувена по врсти пасуља градиштанац, а околина Футога код Новог Сада је препознатљива по футошком купусу.

Традиционално сушење црвене паприке, Доња Локошница код Лесковца

Поље футошког купуса

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Велики градови, попут Београда, имају сталне потребе за великим количинама хране. Поврће се најчешће користи у исхрани људи, па је важно да се на пијацама и у продавницама увек може пронаћи у свежем стању. Такође, поврће се убраја у лако кварљиве производе, па је неопходно да његов транспорт од места производње до места продаје не буде превише дуг. Због тога се у околини великих градова налазе насеља која су специјализована за производњу поврћа током целе године. У околини Београда, у општини Палилула, налазе се насеља Сланци и Велико Село. У њима су подигнути бројни пластеници, у којима се обавља производња бројних повртарских култура.

Пластеници у Великом Селу

У Србији владају повољни услови за развој **воћарства**. Најважније воћарске културе у нашој земљи су шљива и малина. Шљива се узгаја широм Србије, али највише у Шумадији, Западној Србији и Топлици. Малине се највише гаје у околини Ариља, Ваљева и широм Подриња. Србија је трећи највећи светски произвођач малина, после Русије и Мексика. Остале важне воћарске културе у Србији су: јабука, крушка, вишња, трешња, кајсија, бресква, купина, јагода, орах итд.

Шпалири малине

Воћарска производња у Србији 2023. године (%)

Опленачко виногорје, Топола

Највеће количине цвећа у Србији се увозе

Стадо оваца на Пештерској висоравни

Пчелари са својим кошницама

Магарци из Засавице

Виноградарство је широко распрострањено у нашој земљи, захваљујући одговарајућим природним условима. Винова лоза, која подноси мање плодна и песковита земљишта, није претерано захтевна култура. Добро успева на осунчаним и нагнутим странама брда и нижих планина. Најзначајнији виногради у Србији налазе се око Суботичке пешчаре, на падинама Фрушке горе и Вршачких планина, у околини Смедерева, на Опленцу (код Тополе), у Неготинској крајини, у Александровачкој жупи, у Метохији итд.

Цвећарство има повољне услове за развој у Србији, али је недовољно заступљено. У овој грани пољопривреде се могу остварити високи приноси, а најразвијеније је у околини Београда, Шапца, Крушевца итд.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Како се називају привремена насеља у Неготинској крајини, која се користе током сезоне рада у виноградилима и производње вина?

Сточарство подразумева узгој домаћих животиња, односно стоке, ради добијања хране (меса, млека, јаја, масти, меда), сировина за индустрију (коже, вуне, перја, воска), развоја туризма итд. Сточарство се дели на: свињогојство, говедарство, овчарство, козарство, коњарство, живинарство и пчеларство.

Свињогојство је најзаступљенија подграна сточарства у Србији, а најраширеније је у Срему, Бачкој, Мачви и Великом Поморављу. Најзаступљеније расе свиња у Србији су јоркшир и ландрас, док је мангулица најпознатија аутохтона врста. **Говедарство** је добро развијено у Мачви, Поморављу и југоисточном делу Србије. Сименталска и холштајн-фризијска раса говеда се највише гаје у Србији. Аутохтоне врсте, попут буше и подолског говечета, све се мање гаје. **Овчарство** се традиционално везује за Пештерску висораван, шарпланински, старопланински, сврљишки и хомољски крај. Најчешће је екстензивног карактера. По бројности, посебно се издваја сјеничка овца. **Козарство** је најраширеније у планинским пределима, а најзаступљенија раса козе је домаћа бела коза. **Коњарство** је мање заступљено у Србији, а најкарактеристичније је за простор Војводине. Коњи се узгајају на ергелама, најчешће за потребе коњичког спорта и туризма. Најпознатије ергеле су: Љубичево (код Пожаревца), Зобнатица (код Бачке Тополе) и Карађорђево (код Бачке Паланке). **Живинарство** обухвата производњу јаја, меса и перја, а за те потребе највише се гаје кокошке, ћурке, гуске и патке. **Пчеларство** је најмање заступљена грана сточарства у Србији, али постаје све значајнија. Одликује га органска производња багремовог, липовог, ливадског и других врста меда.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Сви знамо да се сир прави од млека, али колико нас је чуло да се најскупљи сир производи баш у Србији?! Цена сира под називом „пуле“ износи и до 140.000 динара по килограму. Реч је о сиру који се прави од магарећег млека, према традиционалној рецептури. Познато је да магарице дају мале количине млека, које је иначе јако хранљиво, па цена овог млечног производа не треба да нас изненађује. Ова врста сира настаје у Специјалном резервату природе „Засавица“, на десној обали Саве.

Пољопривреда је претрпела велике промене од свог настанка до данас. Од некадашње једноставне екстензивне производње прерасла је у врло развијену делатност пуну иновација. **Екстензивна пољопривреда** је неразвијена и обавља се на малим површинама помоћу примитивних алата. Њом се остварују мали приноси, који задовољавају само потребе домаћинства. И даље је присутна у мање развијеним деловима наше земље, попут високопланинских простора. Са друге стране, **интензивна пољопривреда** је развијена, одликује се високим улагањима, применом агротехничких мера (система за наводњавање, механизације, хемизације итд.), мањим утрошком радне снаге, високим приносима, али и значајнијим утицајем на животну средину (повећаном ерозијом земљишта, загађењем земљишта и подземних вода и др.).

Управо је због прекомерне употребе различитих хемијских средстава (нпр. пестицида или неорганских ђубрива) подстакнута **органска производња хране**, која подразумева коришћење природног ђубрива (стајњака и компоста) и обновљивих извора енергије, а у складу с принципима одрживог развоја. Иако је овај вид пољопривредне производње погоднији и по животну средину и здравље људи, у Србији је слабо заступљен, често због виших цена улагања, али и самих цена органских производа.

Систем за наводњавање поља соје у Војводини

ДА ПОЈАСНИМО

Пестициди – производи хемијског или биолошког порекла намењени сузбијању болести, корова, инсеката и других штетних организама у биљној производњи.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Лов је делатност која подразумева тражење, посматрање, чекање, хватање и плански одстрел дивљачи. Некада су дивље животиње ловљене с циљем обезбеђивања хране и коришћења коже, перја и костију за прављење одевних предмета, оруђа и оружја. Лов данас, на територији Србије и многих делова света, представља рекреативну дисциплину, а чак се може издвојити и као вид туризма (ловни туризам). Лов се данас одвија у складу са законом, на утврђеним ловиштима и према календару лова. За легално бављење ловом потребна је дозвола, док се све ловне активности без ње сматрају криволовом. На територији Србије најчешће се лове срне, лисице, зечеви, дивље свиње, јелени, вукови, фазани, препелице итд. У заштићене врсте, које се не лове у Србији, убрајају се медвед, рис, дабар, видра итд. **Риболов** се у Србији може одвијати на рекама, језерима, каналима или у рибањацима. У рибањацима се најчешће узгајају шаран и пастрмка, а један од највећих рибањака у Србији и Европи налази се у Банату. Реч је о рибањаку „Ечка”, у близини Зрењанина. **Шумарство** обухвата подизање и гајење нових шума, као и коришћење постојећих у различите сврхе (очување биодиверзитета, пречишћавање ваздуха, заштита од ерозије и буке, рекреативне активности, производња дрвне грађе итд.). Шумски екосистеми у Србији обухватају око 50 врста дрвећа и подељени су на листопадне, четинарске и мешовите шуме. У Србији доминирају букове и храстове шуме. Храст је свето дрво Словена, због чега се широм Србије налазе многа освештана стара стабла храста, тзв. „записи”. По буквама су названи поједини географски објекти у нашој земљи, попут планина Буковик и Букуља. Шуме данас покривају 32% територије Србије, што је испод европског просека.

Дивље свиње

Рибар из околине Кањиже

Четинарска шума на Тари

НАУЧИЛИ СМО

- Пољопривреда, уз шумарство, лов и риболов, припада примарном сектору привреде.
- Пољопривреда подразумева обраду земљишта и узгој биљних и животињских врста ради производње хране и сировина за индустрију.
- Основна подела пољопривреде је на земљорадњу и сточарство.
- Земљорадња је процес обраде земљишта на ком се узгајају различите биљне културе. Дели се на: ратарство (житарице, поврће итд.), воћарство (малине, шљиве итд.), виноградарство и цвећарство.
- Сточарство представља процес гајења стоке с циљем производње хране, добијања сировина за индустрију или других потреба. Дели се на: свињо-гојство, говедарство, овчарство, козарство, коњарство, живинарство и пчеларство.
- Пољопривреда се, у зависности од начина производње, може поделити на екстензивну и интензивну.
- Данас је све више актуелна органска производња хране, којом би се смањили штетни утицаји на животну средину и здравље људи.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Шта је неолитска револуција?
2. Које све привредне делатности припадају примарном сектору?
3. Повежи насеља у Србији са биљном културом по којој су позната.

Футог	паприка
Александровац	винова лоза
Лесковац	малина
Велико Градиште	пасуљ
Ариље	купус
4. Наведи бар четири подгране сточарства.
5. Заокружи слово испред тачне тврдње.
 - а) У екстензивној пољопривредној производњи често се користе машине.
 - б) Интензивну пољопривредну производњу одликују ниски приноси.
 - в) Органска пољопривреда не подразумева употребу вештачких ђубрива.

ИНДУСТРИЈА И ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР

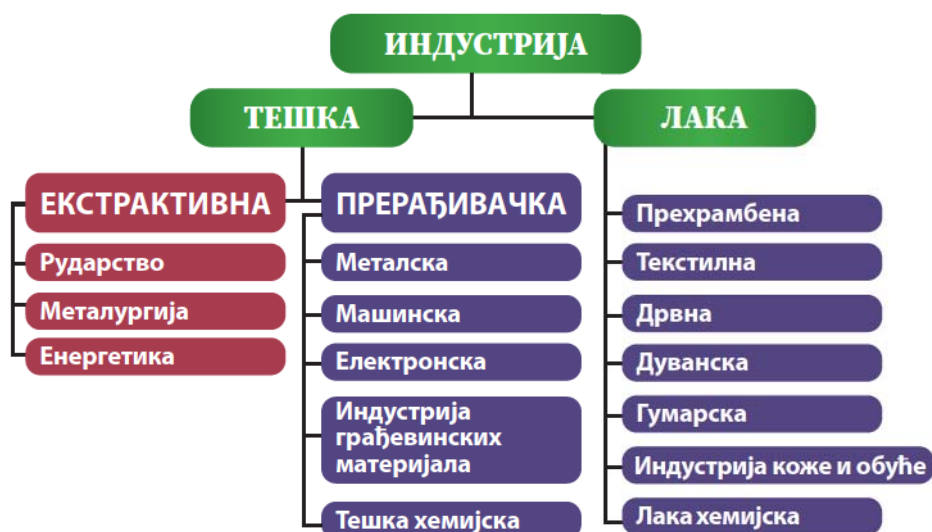

ПОДСЕТИМО СЕ

- Ком сектору привреде припада индустрија и које још делатности њему припадају?

Индустрија је делатност која обухвата машинску прераду сировина у полупроизводе или готове производе. Период у ком је дошло до наглог развоја ове привредне гране означен је као **индустријализација**, што је значајно утицало на пораст удела индустрије у укупној привредној структури. Зачетак индустријске производње везује се за другу половину 18. века, када се с проналаском парне машине догодила **прва индустријска револуција**. Током ње, дошло је до преласка са мануфактурне (ручне) производње на машинску, чиме је индустријска производња постала бржа, лакша, масовнија и ефикаснија, а утрошак радне снаге је био смањен. Период наглог развоја индустрије у Србији догодио се за време Југославије. Након њеног распада, индустрија наше земље је претрпела неповољне промене.

Индустрија се према предмету рада дели на екстрактивну и прерађивачку. **Екстрактивна индустрија** обухвата експлоатисање минералних сировина и енергената, док **прерађивачка индустрија** подразумева прераду сировина различитог порекла. Индустрија се према врсти производа дели на тешку и лаку. **Тешка индустрија** експлоатише минералне сировине и енергенте, производи различите врсте машина, уређаја и средстава за живот људи и њихово привређивање. **Лака индустрија** се дели на низ подграна које су намењене производњи робе за широку потрошњу. Све подгрране лаке индустрије припадају прерађивачкој индустрији.

Површински коп руде бакра код Бора – пример екстрактивне индустрије

Фабрика кекса у Пожаревцу – пример лаке прерађивачке индустрије

ТЕШКА ИНДУСТРИЈА

РУДАРСТВО И МЕТАЛУРГИЈА

Индустрија је у Србији нераскидиво везана са **рударством** и **металургијом**. Зачеци рударења у нашој земљи везују се још за праисторију, а до његовог осетног развоја дошло је током 19. и 20. века. Рударство се у Србији развијало захваљујући углавном страном капиталу (француском, британском, а у данашње време кинеском).

Металургија обухвата процесе топљења руде и екстракције метала. Дели се на црну и обојену металургију. Међу најважније црне метале убрајају се гвожђе (лежишта на Копаонику и Мокрој Гори), оплемењивачи челика (никл, хром, молибден) и др. Међутим, њихова лежишта у Србији су скромна. Руда гвожђа се увози, а прерађује се у железари у Смедереву, која представља један од најважнијих металуршких објеката у Србији. Значајно налазиште руде никла постоји на ободу Косовске котлине (планина Голеш), док руде хрома има у Метохији. Молибден се јавља као пратећи елемент приликом прераде бакарне руде.

Од обојених метала истичу се бакар, олово, цинк и племенити метали. Економски најважнији рудници наше земље налазе се око Бора и Мајданпека у Источној Србији, где се експлоатише **руда бакра**. Простори Јужне Србије, Косова и Метохије и рудничког краја у Шумадији познати су по лежиштима **олово-цинкове руде**, као нпр. рудник Леце (код Медвеђе), Рудник (североисточно од Горњег Милановца), Грот (између Босилеграда и Врања), Трепча, Ново Брдо и Ајвалија (на КиМ) итд. Као пратећи хемијски елементи бакарне и олово-цинкове руде издвајају се **племенити метали**: злато, сребро, платина и паладијум. Њихова производња је скромна, али врло важна. Од алкалних метала издваја се литијум, а значајно лежиште руде овог метала налази се у долини Јадра, десне притоке Дрине. **Јадарит** је минерал који је откривен почетком 21. века.

Србија је богата и налазиштима **неметалских сировина**, а најважније су: кварцни песак, цементни лапорац, мермер, глина и азбест. Кварцни песак се најчешће користи у индустрији стакла (фабрика у Параћину), а највише се експлоатише у околини Зајечара, Младеновца и Аранђеловца. Цементни лапорац је једна од најважнијих сировина у индустрији грађевинских материјала. Његова лежишта су код Беочина, Косјерића, Параћина и Ћенерала Јанковића. Међутим, услед обраде ове сировине, јављају се велика загађења животне средине. Мермер се користи као декоративни камен, а посебно је интересантан бели мермер, који се вади на планини Венчац (код Аранђеловца). Глина се користи за производњу ватросталних и изолационих материјала, а најзначајнија лежишта овог материјала налазе се у Шумадији (Аранђеловац, Лазаревац и Младеновац). Такође, у Шумадији постоји и лежиште азбеста (Страгари код Крагујевца), који се користио у производњи ватросталних материјала. Некада се користио и као грађевински материјал, али је утврђено да има штетно дејство по здравље људи.

Железара у Смедереву се данас налази у власништву кинеске компаније

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

У Источној Србији се још током римског периода експлоатисала руда злата, и то углавном испирањем наноса реке. У долини Пека, у општини Кучево, налази се насеље Благојев Камен, по ком је носио назив и некадашњи рудник злата. Био је активан у првој и почетком друге половине 20. века (до почетка 1960-их година). Злато из наноса Пека је испирало и локално становништво, а и данас малобројни појединци сакупљају груменчиће злата. Због тога се Пек назива и златоносном реком.

Каменолом белог мермера код Аранђеловца

ЕНЕРГЕТИКА

Енергетика је делатност која обухвата производњу електричне, топлотне или нуклеарне енергије и њену дистрибуцију до потрошача. За потребе своје производње, енергетика користи **необновљиве** и **обновљиве изворе енергије**. У Србији доминира производња енергије из необновљивих ресурса. Најзначајнији енергент наше земље је угаљ. Први отворени рудник угаља у Србији је био Врдник (1804. године).

Највеће резерве угаља **лигнита**, који је најслабије енергетске вредности, налазе се у Косовском, Колубарском и Костолачком басену. У њима се одвија површинска експлоатација. За разлику од њих, у Ковинском басену одвија се подводна експлоатација лигнита, директно из корита реке Дунав. **Мрки угаљ** је бољег квалитета од лигнита и највише га има у Сењско-ресавском, Сјеничком и Сокобањском басену. **Камени угаљ** је најквалитетнији и има га најмање. Његова лежишта постоје у Источној Србији и у долини Ибра. Угаљ се користи за потребе производње електричне енергије у термоелектранама и у индивидуалним домаћинствима за потребе грејава. Термоелектране се налазе у Обреновцу („Никола Тесла“), Лазаревцу („Колубара“), Костолцу, Свилајнцу („Морава“) и Обилићу („Косово“).

Термоелектрана „Никола Тесла“ (ТЕНТ) у Обреновцу

Рафинерија нафте у Панчеву

ДА ПОЈАСНИМО

Биомаса – жива или нежива материја биљног или животињског порекла, чијим се сагоревањем може добити енергија. У биомасу се убраја отпад из дрвне индустрије, остаци пољопривредних култура (нпр. стабљике кукуруза или сунцокрета), баштенски отпад итд.

Осим угља, у фосилна горива се убрајају и **нафта, природни гас и уљани шкриљци**. Нафта и гас се експлоатишу на простору Баната и Бачке, док уљаних шкриљаца има у околини Алексинца, Врања, Крушевца итд. Нафтне бушотине постоје код Кикинде, Елемира, Палића, Јерменоваца и других мањих насеља, док се гасна поља налазе код Мокрина, Пландишта, Србобрана итд. Производња нафте и гаса је значајна, али недовољна за подмиривање домаћих потреба, због чега се ови енергенти увозе. Прерада нафте се одвија у рафинеријама у Панчеву и Новом Саду. Територијом Србије се протеже магистрални гасовод од српско-бугарске до српско-мађарске границе, којим се транспортује гас из Источне Европе. Поред тога, важан је и нафтовод из Хрватске. Последњих година се у Србији говори и о нуклеарној енергији, али тренутно наша земља не поседује одговарајуће ресурсе и капацитете за коришћење исте.

У Србији се за производњу енергије користе и обновљиви извори, али неупоредиво мање. **Хидроенергетски потенцијал** река је добро искоришћен, на основу ког се ствара нешто мање од једне трећине укупно произведене електричне енергије у Србији. Највеће хидроелектране налазе се на Дунаву („Ђердап I” и „Ђердап II”), Дрини („Бајина Башта” и „Зворник”), Увцу („Увац”, „Кокин Брод” и „Бистрица”), Лиму, Ибру и Врли.

Енергија ветра се највише користи у кошавском подручју, пре свега у јужном Банату. На територији Баната су подигнути ветропаркови у Алибунару, Вршцу, Ковачици, Ковину и Пландишту. **Соларна енергија** се најбоље може искористити у подручјима са великом инсолацијом (Кикинда, Кладово итд.). **Геотермална енергија** се у Србији готово и не користи, упркос великом потенцијалу. Хипертермални извори бројних бања Јужне Србије би могли бити искоришћени за грејање станова и других објеката. **Енергија биомасе** се такође слабо користи у Србији.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Хидроелектрана „Бајина Башта” налази се на Дрини. Њеном активацијом формирано је вештачко Перућачко језеро. Ова акумулација је системом цеви повезана са, такође вештачким, Заовинским језером на Тари. Ово језеро је настало преграђивањем Белог Рзава. Поменута језера су део тзв. реверзибилне хидроцентрале. То значи да се, када је смањена количина воде у језеру Перућац, пребацује вода из језера Заовине с циљем несметане производње електричне енергије. Такође, у случају високог водостаја у Перућачком језеру, вишак воде се истим системом препумпава у Заовинско језеро.

Електрана на погон биомасе у Бољевцу

Енергија која се добија помоћу соларних панела се често назива зеленим видом енергије

РАЗМИСЛИ

- Да ли у крају у ком живиш или ближеј околини постоји одређено постројење за производњу електричне или топлотне енергије? Да ли се у њему обавља производња на бази необновљивог или обновљивог извора енергије и ког тачно?

ТЕШКА ПРЕРАЂИВАЧКА ИНДУСТРИЈА

Тешка прерађивачка индустрија се бави прерадом бројних сировина, а захтева висока улагања у производном процесу. **Металска** или **металопрерађивачка индустрија** обухвата процесе обраде и производње метала. Метали се могу ваљати, изливати, ковати итд. Неки од центара металске индустрије су Врање и Смедерево (шпорети и пећи), Горњи Милановац (посуђе), Кикинда и Љиг (ливнице), Севојно (ваљаоница) итд.

Машинска индустрија се бави производњом различитих возила (аутомобила, камиона) и радних машина (трактора, комбајна, сејалица, мотокултиватора итд.). Аутомобилска индустрија је најважнија подгрana машинске индустрије у Србији, а најразвијенија је у Крагујевцу. У Србији је развијена и бродоградња, која се обавља у Апатину, Кладову, Београду итд.

Електронска или **електроиндустрија** обухвата производњу каблова и других средстава која се користе у процесу производње и дистрибуирања електричне енергије, као и производњу и склапање кућних апарата. Неки од најзначајнијих центара електроиндустрије у Србији су Ваљево, Сомбор, Прокупље и Ниш.

Индустрија грађевинских материјала производи цемент, цигле, блокове, цреп, плочице и друге производе на бази неметалских сировина. Неки од центара ове гране индустрије су Аранђеловац, Кикинда, Лучани, Сента и Шабац. Цементаре се налазе у Беочину, Поповцу (код Параћина), Косјерићу и Ђенералу Јанковићу (на Косову и Метохији).

Тешка хемијска индустрија производи пластичне масе, вештачка ђубрива, хемијске и петрохемијске производе, детерџенте, неорганске киселине итд. Центри тешке хемијске индустрије у Србији су Бор, Крушевац, Нови Сад, Панчево, Прахово, Шабац итд.

Обрада метала варењем у фабрици у Зрењанину

Крагујевац – главни центар аутомобилске индустрије у Србији

У Србији су интензивно развијене оне гране индустрије које имају неповољан утицај на стање животне средине. Рударство, црна и обојена металургија, термоелектране, тешка хемијска индустрија и индустрија грађевинских материјала убрајају се у тзв. „прљаву индустрију“, која изазива велика загађења ваздуха, воде и земљишта. На то утичу застарели погони и пратећа инфраструктура, небрига и нестручна обученост кадра, непостојање или лош квалитет филтера за пречишћавање издувних гасова, неадекватно депоновање (одлагање) штетних индустријских продуката и други фактори.

Ради очувања квалитета животне средине и њене заштите неопходно је осавременити индустријску производњу кроз учешће у примени обновљивих извора енергије, смањење емисије штетних гасова, коришћење рециклираних и биоразградивих материјала, адекватно одлагање отпада итд.

ЛАКА ИНДУСТРИЈА

Лака индустрија се бави производњом робе која је намењена за широку употребу. За разлику од тешке, лака индустрија изискује мања улагања у производни процес. **Прехрамбена индустрија** је најважнија грана лаке индустрије, јер примарно обезбеђује храну становништву. Може се поделити на низ под-грана: млинско-пекарску, месну, млечну, индустрију шећера, уља, кондиторских производа (слаткиша), индустрију за прераду поврћа и воћа, индустрију алкохолних и безалкохолних пића итд. Млинско-пекарска индустрија и индустрије уља и шећера најразвијеније су у Панонској низији и њеном ободу. Млинско-пекарска индустрија обухвата прераду житарица, производњу брашна, хлеба и других производа. За производњу шећера се користи шећерна репа, док се за производњу уља највише користи сунцокрет.

Неки од специјализованих центара који се баве прерадом меса и производњом месних прерађевина су: Врбас, Јагодина, Нови Сад, Сремска Митровица, Уб и др. Фабрике за производњу млека и млечних производа налазе се у Београду (Падинска Ске-ла), Младеновцу, Сомбору, Шапцу и другим градовима. Центри производње кондиторских производа су Београд, Горњи Милановац, Параћин, Пожаревац, Суботица, Црвенка итд.

Индустрија која се бави прерадом воћа и поврћа лоцирана је углавном у оним деловима Србије у којима се обавља и производња сировина. Индустрија безалкохолних пића се бави флаширањем воде и производњом сокова и других напитака. Најпознатије фабрике постоје у Аранђеловцу, Бачкој Паланци, Бујановцу, Горњем Милановцу, Новом Саду, Мионици, Смедеревској Паланци и др. Центри производње алкохолних пића су Крушевац и насеља у којима се налазе велике пиваре: Апатин, Ваљево, Зајечар, Зрењанин, Челарево, Јагодина итд.

Силоси су објекти у којима се чувају житарице

Фабрика млека и млечних производа у Београду

Текстилна индустрија се бави производњом тканина, одевних предмета и материјала који се користе при производњи одеће. Текстилна индустрија је у Србији некада била врло развијена, док данас има мањи значај. Ариље и Нови Пазар су важни центри ове гране лаке индустрије. **Дрвна индустрија** користи дрво као сировину. Од њега се добијају папир, целулоза, намештај и други производи. Фабрике намештаја се налазе у Врању, Ивањици, Крагујевцу, Новом Пазару и другим градовима. **Дуванска индустрија** је смештена углавном у Јужном Поморављу (Врање и Ниш), док је **индустрија гума** развијена у Зрењанину, Београду, Крушевцу, Пироту и Руми. Аутомобилске гуме су врло важан производ, посебно за пласирање на страно тржиште. **Индустрија коже и обуће** је мање развијена подграна лаке индустрије, која је заснована на преради увозних сировина. Један од најзначајнијих центара ове индустрије у Србији је Рума. **Лака хемијска индустрија** се бави производњом различитих хемијских производа, међу којима се истиче производња и дистрибуција лекова и хигијенских средстава. Фармацеутска индустрија је најразвијенија подграна ове индустрије у Србији, чији су центри Вршац, Земун, Лесковац и Шабац.

Нови Пазар се некада називао „градом џинса“

Фабрика гума у Пироту

Главни центри индустријске производње у Србији

НАУЧИЛИ СМО

- Индустрија је делатност секундарног сектора која се бави машинском прерадом сировина и стварањем полупроизвода и готових производа.
- Према предмету рада, индустрија се дели на екстрактивну и прерађивачку, а према врсти производа – на тешку и лаку.
- Екстрактивна индустрија обухвата рударство, металургију и енергетику.
- Најважнија рудна богатства наше земље су лежишта руда: бакра (Бор и Мајданпек), олова и цинка (Рудник, Грот, Леце, Трепча...), племенитих метала, као и неметалских сировина (песак, глина, лапорац, мермер и др.).
- Енергетика се у Србији највише ослања на коришћење необновљивих извора енергије, пре свих лигнита (Косовски, Колубарски и Костолачки басен). У Србији се знатно мање експлоатишу мрки и камени угаљ. Нафта и земни гас се експлоатишу на северу Баната и Бачке. Од обновљивих извора енергије у Србији се највише користи снага река (Дунава, Дрине, Увца, Лима, Врле и др.).
- Тешка прерађивачка индустрија се дели на: металску, машинску, електронску, тешку хемијску индустрију и индустрију грађевинских материјала.
- У лаку индустрију се убрајају прехранбена, текстилна, дрвна, дуванска индустрија, затим индустрија гума, коже и обуће, као и лака хемијска индустрија.
- Прехранбена индустрија је најважнија грана лаке индустрије (млинско-пекарска, млечна, месна, индустрија шећера, уља, кондиторских производа, пића итд.).
- Индустрија је велики загађивач животне средине.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

- Објасни разлику између екстрактивне и прерађивачке индустрије.
- Повежи наведене индустријске центре са граном индустрије по којој су познати.

Аранђеловац	индустрија млека и млечних производа
Пирот	аутомобилска индустрија
Крагујевац	дуванска индустрија
Сомбор	индустрија алкохолних пића
Ниш	индустрија безалкохолних пића
Зајечар	индустрија гума
- Заокружи слово испред нетачне тврдње.
 - Река Увац поседује значајан хидроенергетски потенцијал.
 - Територија јужног Баната је погодна за подизање ветропаркова.
 - Термоелектрана „Никола Тесла“ се налази у Обилићу.
 - Рафинерије нафте у Србији постоје у Панчеву и Новом Саду.
- Подвуци насеља у којима се налазе цементаре.

Беоцин Косјерић Ариље Пландиште Поповац
- Наведи бар три гране тешке прерађивачке индустрије.

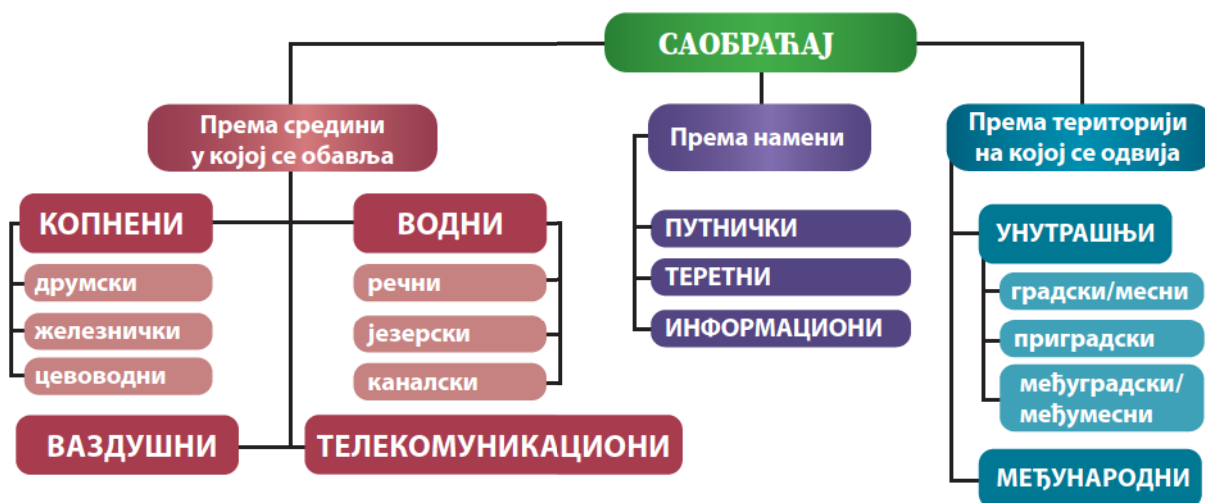
САОБРАЋАЈ И ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР

Саобраћај представља делатност која се бави превозом (транспорт) људи и различите робе, као и преносом информација. Саобраћај је делатност **терцијарног сектора**, односно грана привреде која припада услужним делатностима. Саобраћај је почео да се развија још у античком периоду, али се током историје доста мењао. Крупне промене у саобраћају и његовој инфраструктури јавиле су се захваљујући технолошким достигнућима и иновацијама, што је последица процеса глобализације.

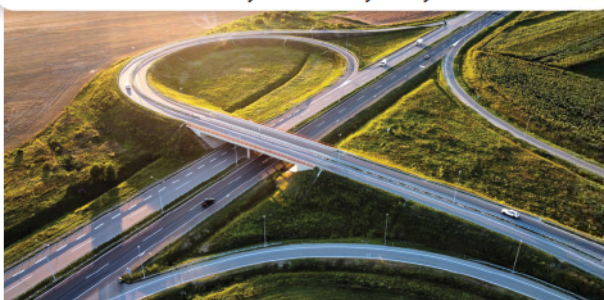
ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта подразумева процес глобализације?

Саобраћај у Србији се може различито поделити, а најзаступљенији вид чини копнени саобраћај. У оквиру њега, као најразвијенији, посебно се истиче **друмски саобраћај**. Мрежу путева у нашој земљи чини преко 50.000 km путева свих категорија. Под савременим коловозом (асфалтирани путеви) је око две трећине свих путева, мада се квалитет путне инфраструктуре значајно разликује од општине до општине. Путна мрежа Србије састоји се од путева I и II државног реда, као и од општинских путева.

Саобраћајна петља – место укључења или искључења са ауто-пута

Земљано-камени путеви су честа појава у високопланинским селима

ГЕОЗАДАТАК

Користећи сајт <https://www.stat.gov.rs/sr-Cyrl/> пронађи публикацију *Општинске и рејони у Републици Србији 2024*. У делу о саобраћају анализирај податке о дужини путева у општини у којој живиш, а потом израчунај процентуални удео савременог коловоза на општинским и путевима I и II државног реда.

Физичко-географске одлике предодредиле су правце пружања главних путних саобраћајница у нашој земљи. Најпрометнији путни правци трасирани су на територији Панонске низије и дуж долина великих река (Велике, Јужне и Западне Мораве, Нишаве, Саве и Дрине). Најзначајнију саобраћајницу у Србији чини међународни **Коридор 10**, који на територији Србије повезује општине Шид и Прешево, односно пружа се од српско-хрватске до српско-северномакедонске границе. У Србији постоје и два његова крака: Београд–Хоргош (српско-мађарска граница) и Ниш–Градина (српско-бугарска граница).

ПОДСЕТИМО СЕ

- Који гранични прелаз ка Хрватској се налази на Коридору 10?

Траса Коридора 10 у Србији представљала је први и једини ауто-пут у Србији, који је грађен током југословенског периода. Овај пут је завршен 2019. године. Током 21. века отпочело се са проширивањем мреже ауто-путева у нашој земљи. Ауто-пут „Милош Велики“ (од Београда до Пожеге) део је будућег **Коридора 11**, који ће повезати Темишвар у Румунији са Вршцем, Београдом, Чачком, Пожегом и градовима у Црној Гори. У фази радова је Моравски коридор (дуж долине Западне Мораве). Планира се и изградња ауто-пута Београд–Сарајево, ауто-пута Ниш–Мердаре (административна линија са Косовом и Метохијом), као и Коридора „Вожд Карађорђе“, којим ће бити повезани Шумадија, Велико Поморавље и Источна Србија.

Најважнији путни правци у Србији

Железнички саобраћај се у Србији развија од 1884. године, када је пуштена у рад прва пруга у Србији, на релацији Београд–Ниш. Главни железнички правци у нашој земљи трасирани су дуж Коридора 10 и 11. Београд и Ниш су главни железнички чворови, тј. места где се укрштају пруге у нашој земљи. Од Београда се пружају пруге ка границама са Хрватском, Мађарском, Румунијом и Црном Гором. Србија и Црна Гора су повезане пругом Београд–Бар, једном од најпрометнијих железничких веза у нашој земљи. Железничка линија Београд–Ниш се код Ниша рачва на два крака: ка граници са Бугарском и ка граници са Северном Македонијом. **Цевоводни саобраћај** подразумева даљински транспорт одређених течности или гасова. На пример, транспорт нафте обавља се нафтоводима, а гаса гасоводима.

„Соко“ – брзи возови који саобраћају на релацији Београд–Суботица. Могу развити брзину и до 200 km/h.

Постављање цеви за гасовод

Водни саобраћај се у Србији углавном одвија на рекама. Дунав, Сава и Тиса су на територији наше земље у потпуности пловне, док је Тамиш плован свега неколико километара узводно од ушћа у Дунав. Систем канала Дунав–Тиса–Дунав такође чини важан део унутрашњих пловних путева. Овај хидросистем је један од највећих на европском континенту, са укупном дужином канала од 939 km. Река Дунав представља **Коридор 7**, дуж ког се одвија најобимнији промет када је реч о водном саобраћају у Србији. Водни саобраћај је финансијски повољнији од свих других видова транспорта. На Дунаву се налазе следеће луке: Апатин, Богојево, Бачка Паланка, Беочин, Нови Сад, Београд, Панчево, Смедерево и Прахово. Важна лука на Тиси је у Сенти, као и у Шапцу и Сремској Митровици на Сави.

Ваздушни простор изнад Србије представља значајно саобраћајно чвориште у Европи. **Ваздушни саобраћај** се обавља помоћу авиона, хеликоптера и других летелица. Авионски саобраћај у Србији се развио током прве половине 20. века. Међутим, прекретница у развоју је била отварање највећег аеродрома у Србији – „Никола Тесла“ у Сурчину. Остали међународни аеродроми у Србији су „Константин Велики“ у Нишу, „Слатина“ у Приштини и „Морава“ код Краљева. Осим ових, постоје и војни аеродроми, попут аеродрома „Поникве“ код Ужица, „Луковник-пилот Миленко Павловић“ у Батајници (општина Земун) и др.

Лука у Новом Саду на систему канала Дунав–Тиса–Дунав

Авион националне авио-компаније наше државе

Сателитска станица у Приликама (код Ивањице) значајна је за телекомуникациони саобраћај у Србији

Телекомуникациони саобраћај обухвата пренос информација виртуелним путем. На његов развој утицала су открића телеграфа, телефона, радија, интернета и вештачких сателита. Пренос информација се некада обављао поштанским саобраћајем, који је услед бројних техничких иновација значајно изгубио на важности. То се посебно односи на крај 20. и почетак 21. века, када је дошло до развоја интернета и друштвених мрежа. Према подацима Републичког завода за статистику, око 86% домаћинстава у Србији има приступ интернету.

НАУЧИЛИ СМО

- Саобраћај је грана терцијарног сектора која се бави превозом људи и добара, као и преносом информација.
- Према средини у којој се обавља, саобраћај се дели на: копнени (друмски, железнички и цевоводни), водни (речни, језерски и каналски), ваздушни и телекомуникациони.
- Друмски саобраћај је најразвијенији, а окосницу његовог развоја чини Коридор 10, чији се главни правац пружа од Шида, преко Београда, до Прешева. Последњих година, на територији Србије гради се и Коридор 11.
- Прва железничка пруга у Србији је Београд–Ниш. Економски је значајна и пруга Београд–Бар. Последњих година је изграђена и брза пруга Београд–Нови Сад.
- Водни саобраћај се већински одвија на рекама (Дунав, Сава, Тиса), али и преко система канала Дунав–Тиса–Дунав. Дунав представља међународни Коридор 7, а на њему се у Србији налази девет лука.
- За развој ваздушног саобраћаја у Србији посебно су важни међународни аеродроми у Београду, Нишу, Приштини и Краљеву.
- Телекомуникациони саобраћај подразумева пренос информација радиом, телефоном, интернетом итд.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Како се дели саобраћај према територији на којој се одвија?
2. Поред тачне тврдње заокружи слово Т, а поред нетачне слово Н.

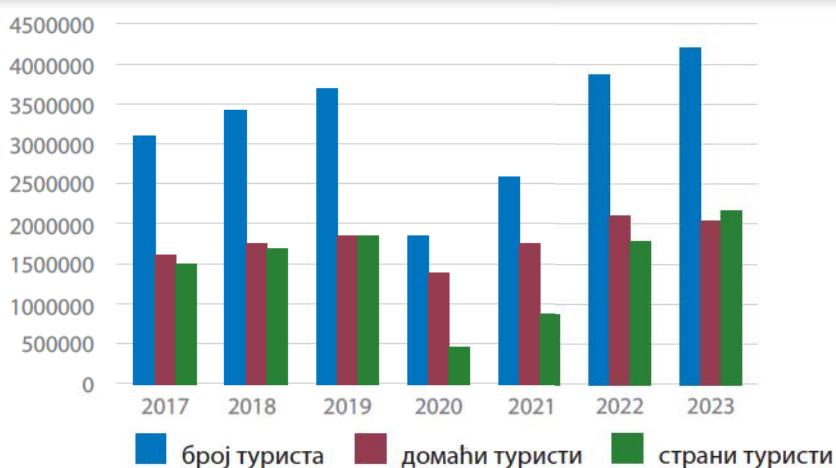
а) Саобраћај припада услужним делатностима.	Т	Н
б) Ауто-пут Београд–Хоргош је крак Коридора 10.	Т	Н
в) Река Дунав представља саобраћајни Коридор 8.	Т	Н
3. Заокружи назив града који се не налази на траси будућег Коридора 11.
 Београд Вршац Ниш Пожега Чачак
4. Наведи три луке на Дунаву узводно од Београда.
5. Подвуци назив града у ком се не налази међународни аеродром.
 Београд Краљево Ниш Приштина Ужице

ТУРИЗАМ И ТРГОВИНА

ТУРИЗАМ

Туризам је услужна делатност терцијарног сектора. Ова привредна грана подразумева путовање лица ван места сталног боравка ради одмора, рекреације и других потреба. Туризам је повезан са другим привредним гранама, пре свега са саобраћајем, угостиљством и трговином. Туризам се, према територији на којој се одвија, може поделити на: унутрашњи, међународни и транзитни. **Унутрашњи туризам** подразумева да туристи једне државе обилазе локалитете унутар граница те државе, док **међународни туризам** представља путовање становника из једне државе у другу или више њих. **Транзитни туризам** означава краће задржавање туриста на једном месту док путују ка крајњој туристичкој дестинацији. За привреду једне државе важно је сакупљати податке о броју забележених домаћих и страних туриста и њихових ноћења по туристичким местима, што се означава као туристички промет. Највише страних туриста у Србију долази из Турске, Русије, Кине, Грчке и земаља у окружењу (Бугарске, Босне и Херцеговине, Северне Македоније и Хрватске).

Број туриста 2017–2023. године у Србији. Зашто је 2020. године забележен нагли пад броја туриста?

На развој туризма пресудно утичу **туристичке вредности** одређеног простора. Туристичке вредности могу бити природне и антропогене. Природне вредности се деле на: геоморфолошке (планине, пећине, плаже, кањони...), климатске (температура ваздуха, ветар, снежни покривач...), хидрографске (реке, термоминерални извори, језера...) и биогеографске (флора и фауна). У антропогене туристичке вредности се убрајају градови, културна добра, археолошка налазишта, манифестације итд.

РАЗМИСЛИ

- На основу којих туристичких вредности се развијају ловни и сафари туризам?
- Који вид туризма је развијен у општини у којој живиш?

Планина Голија је позната по очуваној природи

Планински туризам у Србији има дугу традицију. Планине Србије омогућавају својим посетиоцима различите спортско-рекреативне активности – како у летњој, тако и у зимској сезони. Многе планине наше земље туристи користе у летњој сезони за потребе одмора, шетње, бициклизма, јахања коња или других видова рекреације. С друге стране, у зимској половини године јасно се истиче неколико планина које представљају туристичке центре зимских спортова (Копаоник, Златибор, Стара планина и Шар-планина). На њима се налазе позната скијалишта. Уз Копаоник и Шар-планину, туристи често посећују и Фрушку гору и Тару, које представљају националне паркове. Планински туризам је у тесној вези са еко-туризмом, који је заснован на принципима одрживог развоја.

Еко-туризам је популаран међу оним туристима које интересује нетакнута природа. Посебно је везан за заштићена природна подручја, попут Националног парка „Ђердап“, Предела изузетних одлика „Власина“, Парка природе „Голија“ итд.

Ски-центар на Копаонику

Спелеотуризам је заснован на посетама подземним крашким облицима рељефа. Прва туристички уређена пећина у Србији је Ресавска пећина (код Деспотовца). У туристичкој понуди Србије издвајају се и друге уређене пећине за посету: Рисовача (код Аранђеловца), Стопића пећина (на Златибору), Лазарева пећина (код Бора), Рајкова пећина (код Мајданпека) и др.

Бањски туризам је у Србији добро развијен. Лековитост термоминералних извора коришћена је још током римског и турског периода владавине над овим просторима. Бање су специјализована лечилишта, која посећују она лица којима је потребно лечење или рехабилитација, али и сви остали туристи ради одмора или рекреације. Најпосећеније бање у Србији су: Врњачка, Сокобања, Врдник, Палић, Луковска, Буковичка и Ковиљача.

Занимљиви облици крашког рељефа у Стопића пећини

Парк Бање Ковиљаче

Наутички туризам у Србији се последњих година осетно развија. Овај вид туризма најпре подразумева крстарење великим рекама у Србији. Дунав је транзитна европска река, што значи да је погодна за остваривање и домаћег и међународног транзитног туризма. Такође, на рекама Србије се одржавају и традиционална сплаварења, а посебно је интересантно сплаварење на реци Дрини. У наутички туризам се убрајају и активности на језерима Србије, попут Ћердапског, Савског и Сребрног језера. Ова језера се користе за купање, роњење, водене спортове, возњу чамаца и друге видове рекреације.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Дринска регата је манифестација која се традиционално одржава на реци Дрини. Овај занимљиви догађај се дешава сваког јула у општини Бајина Башта, од 1994. године. Дринску регату годишње посети преко 100.000 туриста, што је чини једном од најзначајнијих манифестација у Србији. Сам спуст реком употпуњен је бројним пратећим садржајима, попут музичких концерата, кувања рибље чорбе и скокова са моста у реку.

Градски туризам је један од најразвијенијих видова туризма у Србији. Београд је најпосећенија туристичка дестинација наше земље, која туристима пружа мноштво културних, манифестационих, забавних и других садржаја. Осим Београда, туристи у великом броју посећују Нови Сад, Суботицу, Ниш, Крагујевац и друге градове Србије. Са друге стране, **сеоски туризам** је намењен оним туристима који траже одмор од градске свакодневице, тј. брзог начина живота. Туристима је у понуди одмор у природном окружењу, на чистом ваздуху, упознавање са народном традицијом, локалном кухињом и животом на селу уопште.

Културни туризам подразумева туристичке посете бројним културно-историјским споменицима и објектима који су важни за културу и идентитет једног народа. Ту се убрајају археолошка налазишта, тврђаве, споменици, музеји, позоришта, цркве, манастири и друга материјална добра. Такође, културни туризам обухвата и доживљај нематеријалне баштине једног народа (презентација језика, културе, народних игара, обичаја и др.). **Верски туризам** је један од видова културног туризма, заснован на посетама верским објектима (манастирима, џамијама, синагогама, катедралама итд.).

Педалине поред Сребрног језера, околина Великог Градишта

Село Сирогојно на Златибору је познато по туризму

Манастир Тумане (код Голупца) један је од најпосећенијих манастира у Србији

Дани лудаје у Кикинди посвећени су бундевама

Егзит сваке године окупља велики број страних и домаћих туриста на Петроварадинској тврђави

На зеленим пијацама се често одвија трговина директно између произвођача и потрошача

Малопродајни објекти потрошачима препродају робу коју су купили од произвођача

РАЗМИСЛИ

- Које су још предности онлајн трговине, а који су њени недостаци?

Туристичка понуда у оквиру **манифестационог туризма** у Србији врло је богата. Неке од најпосећенијих манифестација у нашој земљи су: Егзит у Новом Саду, Дани лудаје у Кикинди, Карневал цвећа у Белој Цркви, Смотра уметности „Мермер и звуци” у Аранђеловцу, Опленачка бербa у Тополи, Косидба на Рајцу, Вуков сабор у Тршићу код Лознице, Сабор трубача у Гучи, Међународни сајам књига, Међународни сајам туризма, Београдски маратон и Бир фест у Београду, Роштиљијада у Лесковцу, Гитаријада у Зајечару, Мокрањчеви дани у Неготину, Нишвил џез фестивал у Нишу и бројне друге.

ТРГОВИНА

Трговина је делатност терцијарног сектора која представља процес размене производа и услуга на одређеном тржишту. Циљ трговине је продаја робе и остваривање прихода, што се често постиже посредовањем између произвођача и потрошача. Најједноставнији пример трговине је одлазак на пијацу или у продавницу, где се остварује процес трговине кроз куповину одређених намирница, средстава и других артикала, у замену за новац.

Трговина се у зависности од територије на којој се обавља може поделити на **унутрашњу** и **спољну**. Унутрашња трговина се одвија унутар граница једне државе и дели се на трговину на велико и мало, тј. **велепродају** и **малопродају**. Велепродаја се одликује куповином великих количина робе, која се затим препродаје, мада није редак случај да и крајњи потрошачи купују у велепродаји. Особина трговине на велико су и ниже цене производа у односу на трговину на мало. Малопродаја означава куповину мањих количина робе од стране крајњих потрошача. Сходно томе, веза између произвођача и потрошача може бити директна (без додатних учесника), између њих може стајати и малопродаја, као и велепродаја и малопродаја заједно.

Спољна трговина је врло важна за привреду сваке државе и често означава један од показатеља економске развијености. Њу сачињавају извоз и увоз производа из иностранства, а њихова разлика се назива трговински биланс. Уколико је износ извоза већи од увоза, онда говоримо о позитивном трговинском билансу (**суфицит**), а у обрнутом случају је то **дефицит**. Нашу државу одликује трговински дефицит, што значи да је вредност робе коју увозимо већа од вредности робе коју извозимо. Најзначајнији спољнотрговински партнери Србије су Немачка, Кина, Италија и Русија. Значајно је поменути да Србија остварује суфицит са појединим суседним земљама, док највећи дефицит има са Кином и Русијом. Неки од производа који се највише увозе у Србију су нафта, гас, хемикалије и различите врсте машина, док се највише извозе аутомобили и њихови делови, гуме, бакар, папир и др.

Трговина се, осим на пијацама и у продавницама, може одвијати на различитим сајмовима и другим догађајима, као и онлајн путем. Сајмови су специјализовани догађаји на којима се одвија промоција различитих производа и услуга, чиме се подстиче трговина (књиге, аутомобили, туризам итд.). **Онлајн куповина и продаја** је трговина 21. века. Одвија се електронским путем, а постаје све популарнија. Највећа предност ове врсте трговине је уштеда времена.

НАУЧИЛИ СМО

- Туризам и трговина су услужне делатности терцијарног сектора.
- Туризам је делатност која означава путовање људи ван њиховог места сталног боравка ради одмора, опоравка или рекреације.
- Туризам се дели на: унутрашњи, међународни и транзитни туризам.
- Највише страних туриста долази у нашу земљу из Турске, Русије, Грчке, Кине и суседних земаља.
- На развој туризма утичу туристичке вредности, које се деле на природне и антропогене. Неки од најразвијенијих видова туризма у Србији су градски, планински, бањски и манифестациони.
- Трговина подразумева размену производа и услуга на тржишту.
- Трговина се дели на: унутрашњу (велепродаја и малопродаја) и спољну (извоз и увоз).
- Разлика вредности износа извоза и увоза се у спољној трговини назива трговински биланс. Србија у спољној трговини остварује дефицит, тј. негативан трговински биланс.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

- Шта је транзитни туризам? Заокружи слово испред тачног одговора.
 - Туризам који подразумева краће задржавање на једном месту током путовања ка другој туристичкој дестинацији.
 - Туризам који се одвија унутар једне државе.
 - Туризам који подразумева посећивање различитих манифестација.
- Повежи следеће туристичке атракције/дестинације са одговарајућим видовима туризма.

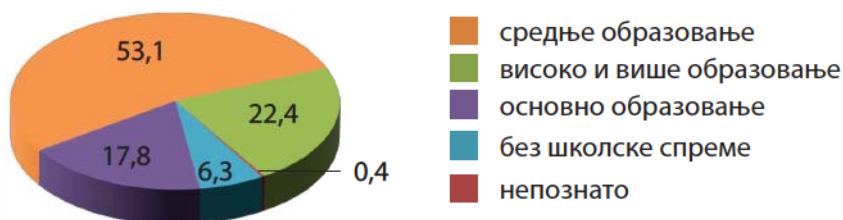
Копаоник	наутички туризам
Крстарење Дунавом	градски туризам
Врдник	бањски туризам
Крагујевац	планински туризам
- Наведи пет туристичких манифестација у Србији.
- На основу датих описа закључи о ком трговинском појму је реч.
 - Овај појам подразумева куповину већих количина робе, која се затим препродаје. Одликују је ниже цене производа у односу на трговину на мало.
 - Овај појам означава позитиван трговински биланс.
- Подвуци два значајна спољнотрговинска партнера Србије и наведи њихове главне градове.

Бразил	Немачка	Сомалија	Исланд	Кина	Летонија
--------	---------	----------	--------	------	----------

ДЕЛАТНОСТИ КВАРТАРНОГ СЕКТОРА

Квартарни сектор привреде обухвата непроизводне делатности, којима се становништву омогућује пружање одређених услуга. За бављење неком од ових делатности неопходно је поседовање вишег степена образовања. У квартални сектор се убрајају: образовање, здравство, култура, наука, администрација (државна управа), војска, полиција, спорт, финансије, осигурање, јавно информисање и комуникација итд.

Образовање чини основу развоја целокупне друштвене заједнице. Такође, степен достигнутог образовања друштва узима се и као показатељ његове развијености. Из Србије се сваке године исељава велики број образованог становништва, због чега се Србија суочава са озбиљним изазовима. Образовни систем Србије се састоји од обавезног дела (предшколско и основношколско образовање) и необавезног дела (средњошколско и високо образовање). Према подацима Републичког завода за статистику, у Србији доминира становништво које има завршену средњу школу (око три милиона становника). Важно је напоменути да у нашој земљи живи и око 350 хиљада људи са непотпуним основним образовањем или без школске спреме.

Процентуални удео становништва Србије
према школској спреми 2022. године

Прва крагујевачка гимназија, основана 1833. године, најстарија је гимназија у Србији јужно од Саве и Дунава

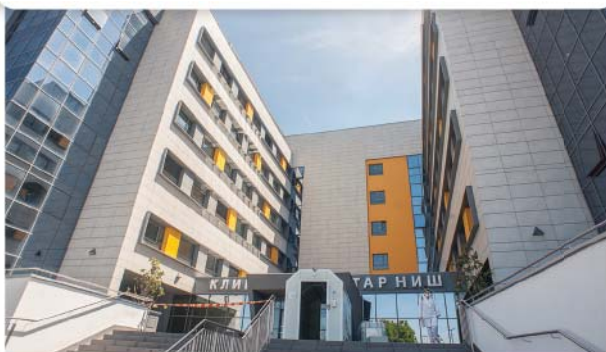

ПОДСЕТИМО СЕ

• Како се назива процес исељавања образованог, посебно високообразованог, становништва у иностранство?

Здравство је делатност која се примарно односи на лечење становништва и пружање здравствене заштите онима којима је неопходна. Здравствени систем Србије се састоји од мреже болница, домова здравља и различитих амбуланти. Премда се у здравствени систем Србије улажу значајна средства последњих година (обнова здравствених установа, набавка савремених апарата итд.), услед емиграције лекара и лекарског особља, недостаје радна снага која би радила у сектору здравства.

Зграда Клиничког центра у Нишу

Војномедицинска академија (ВМА) у Београду

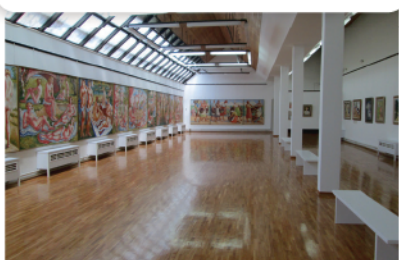
Култура је врло важан сегмент сваког друштва, а сачињавају је бројне делатности уметничког, материјалног и духовног стваралаштва. Ту се убрајају књижевност, позориште, музика, плес, филм, ликовне, аудио-визуелне и друге уметности, дизајн, архитектура итд. У многим установама Србије негују се културне вредности, које представљају део њеног културног идентитета (нпр. библиотеке, галерије, позоришта, музеји, атељеи и биоскопи).

ГЕОЗАДАТАК

Теренским истраживањем у договору са наставником, сазнај које су најдрагоценије установе културе у општини у којој живиш, колико дуго постоје и колико су посећене. Резултате представи у виду презентације.

Галерија Саве Шумановића у Шиду

Музеј „21. октобар” у Крагујевцу.
Шта мислиш, зашто зграда музеја
нема прозоре?

Спомен-кућа Десанке Максимовић,
Бранковина код Ваљева

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Најстарији музејски објекат у Србији је Народни музеј Србије. Основан је 1844. године, а налази се у Београду, на Тргу Републике. У Народном музеју се чува једно од највреднијих дела српске историје, а реч је о „Мирослављевом јеванђељу”, ћириличном рукопису који је настао крајем 12. века. У музеју се, осим националних, налазе и бројна дела светски познатих уметника, попут Пикаса, Сезана, Монеа, Ван Гога, Ботичелија, Дирера, Ел Грека, Рубенса, Рембранта и других. Прекопута Народног музеја налази се такође важна културна установа – Народно позориште у Београду.

Унутрашњост Народног музеја

Седиште Матице српске
налази се у Новом Саду

„Научно-технолошки парк
Београд“. Институције ове
врсте постоје и у Нишу, Новом
Саду и Чачку, а у њима се наука
интензивно развија.

Наука има неизмеран значај за општи развој Србије. Научна истраживања и достигнућа пружају нам нова сазнања помоћу којих можемо унапредити привреду своје земље. Уз технолошки развој и бројне иновације, наука данас представља један од највећих покретача економских, друштвених, технолошких, културних и других промена које доприносе стварању бољих услова живота. Научноистраживачком делатношћу се у Србији баве бројни институти и високошколске установе. Најзначајније и најстарије научне институције су Српска академија наука и уметности (САНУ) и Матица српска. Развој науке, као и свих осталих кварталних делатности, утицао је и на убрзано развијање **информационих и комуникационих технологија** (ИКТ). Оне се базирају на употреби рачунара, интернета и различитих програма, апликација и друге опреме којима се одвија пренос информација, а посредно и комуникација. ИКТ имају велику примену у свим производним и непроизводним делатностима (у пољопривреди, индустрији, саобраћају, трговини, туризму, здравству, образовању итд.).

НАУЧИЛИ СМО

- У квартални сектор привреде сврставају се образовање, култура, здравство, наука, војска, полиција, јавно информисање и многе друге делатности.
- образовање је једна од основних делатности, која пружа развој једном друштву. У Србији се образовање стиче у предшколским установама, основним и средњим школама, као и на високошколским установама.
- Здравство је делатност кварталног сектора која се бави пружањем здравствене помоћи свим лицима којима је неопходна. Велики проблем здравства у Србији је недостатак радног кадра, који се јавио услед емиграције.
- Култура је делатност која се остварује унутар музеја, позоришта, библиотека, галерија и других установа, а значајна је за развој образовања и креирање материјалног и нематеријалног наслеђа.
- Наука има великог удела у развоју свих осталих привредних делатности, а својим достигнућима људима константно омогућује формирање бољих услова за живот и рад.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Подвуци делатности кварталног сектора.
трговина образовање шумарство грађевинарство војска рударство
2. Шта се убраја у обавезан ниво образовања у Србији?
3. Наведи две институције културних садржаја у Србији.
4. Седиште које културно-научне институције се налази у Новом Саду?
5. Шта су информационо-комуникационе технологије?

ТЕСТ ЗНАЊА – ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ СРБИЈЕ

1. Шта је депопулација и који су њени узроци? _____

_____ .

2. На простору Војводине је 2002. године живело 2.031.992 становника, а 2022. године за 291.762 становника мање. Израчунај процентуалну промену броја становника Војводине у овом периоду.

_____ .

3. У наведеним примерима заокружи једну од две могућности, тако да добијеш тачно написане реченице.

- а) У Србији је заступљен **позитиван** / **негативан** природни прираштај.
- б) Последњи попис становништва у Србији одржан је **2021.** / **2022.** године.
- в) Србија је претежно **емиграциона** / **имиграциона** држава.
- г) Радници, ђаци и студенти учествују у **трајним** / **дневним** миграцијама.

4. Повежи Градове и општине са националним мањинама које их насељавају.

Ковачица	Албанци
Босилеград	Бошњаци
Кањижа	Бугари
Жагубица	Власи
Нови Пазар	Мађари
Прешево	Словаци

5. Испод наведених описа допиши одговарајући друштвено-географски термин.

- а) Исељавање младог и високообразованог становништва у иностранство.

_____ .

- б) Ширење градова и њихово спајање са приградским насељима.

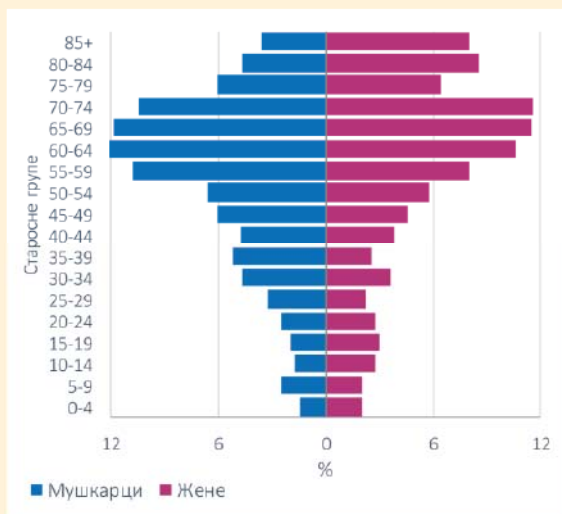
_____ .

- в) Вишеструко повећање броја становника на некој територији.

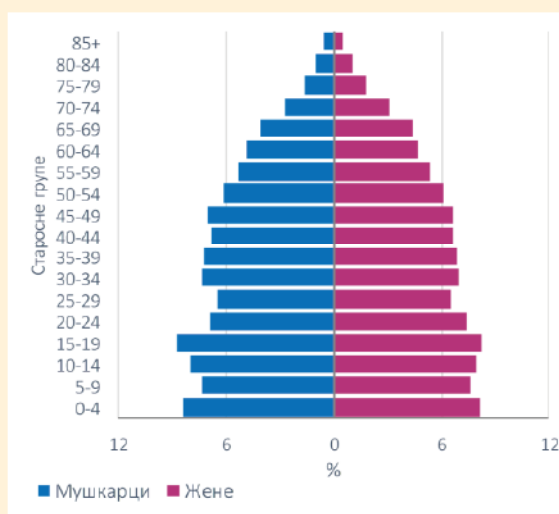
_____ .

6. Којим општинама одговарају следеће старосно-полне пирамиде? Заокружи слова испред тачних одговора.

А)

Б)

а) Бујановац;

б) Сјеница;

в) Црна Трава.

а) Лазаревац;

б) Тутин;

в) Аранђеловац.

7. О ком типу сеоских насеља је реч? Заокружи слово испред тачног одговора. Овај тип села је развијен углавном у планинским пределима. Иако села овог типа заузимају велику површину, одликује их мала густина насељености. У оквиру ових села налазе се засеоци, који су често међусобно удаљени.

а) разбијени тип;

б) збијени тип;

в) мешовити тип.

8. Допуни следеће реченице.

а) На реци Увац се налазе три хидроелектране. То су: _____, _____ и _____.

б) Лигнит се површински експлоатише у три басена. То су: _____, _____ и _____.

в) Грана пољопривреде која повезује Фрушку гору, Вршачке планине и Неготинску крајину је _____.

9. Поред тачне тврдње заокружи слово Т, а поред нетачне слово Н.

a) Планска насеља се одликују уским и кривудавим улицама.	Т Н
б) Виминацијум је римска претеча данашњег Костолца.	Т Н
в) Нови Београд је београдска општина смештена у Банату.	Т Н
г) Сингидун је претеча Београда коју су основали Келти.	Т Н

10. У наведеном низу се налази једно насеље које му не припада. Водећи се критеријумом географског положаја, прецртај насеље које ремети логички след и образложи свој избор.

Рума Шид Вршац Бечеј Нови Бечеј Сомбор Ђаковица Сента

_____ .

11. На која насеља се односе следећи описи?

- a)** Ово насеље се налази у јужном Банату. Познато је по виноградарству, фармацеутској индустрији и као центар румунске националне мањине у Србији.

_____.

- б)** Ово насеље се налази у југозападном делу Србије. Познато је по очуваним турско-источњачким градским елементима, индустрији намештаја и као значајан универзитетски центар.

_____.

- в)** Ово насеље се налази у Јужном Поморављу. Познато је по узгајању паприке у својој околини, фармацеутској индустрији и Роштиљијади.

_____.

12. Правци којих постојећих Паневропских коридора пролазе кроз Србију?

_____.

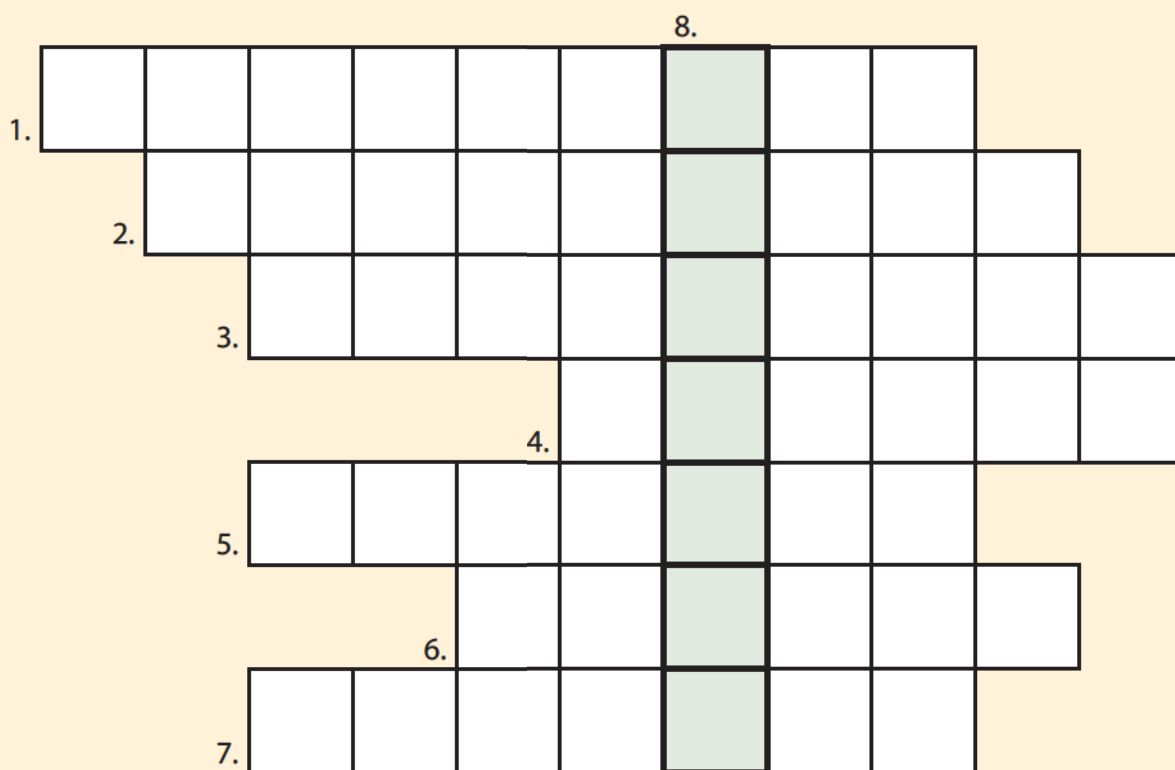
13. По којој пољопривредној грани је препознатљиво Ариље? Заокружи слово испред тачног одговора.

- a)** цвећарство;
- б)** говедарство;
- в)** повртарство;
- г)** воћарство.

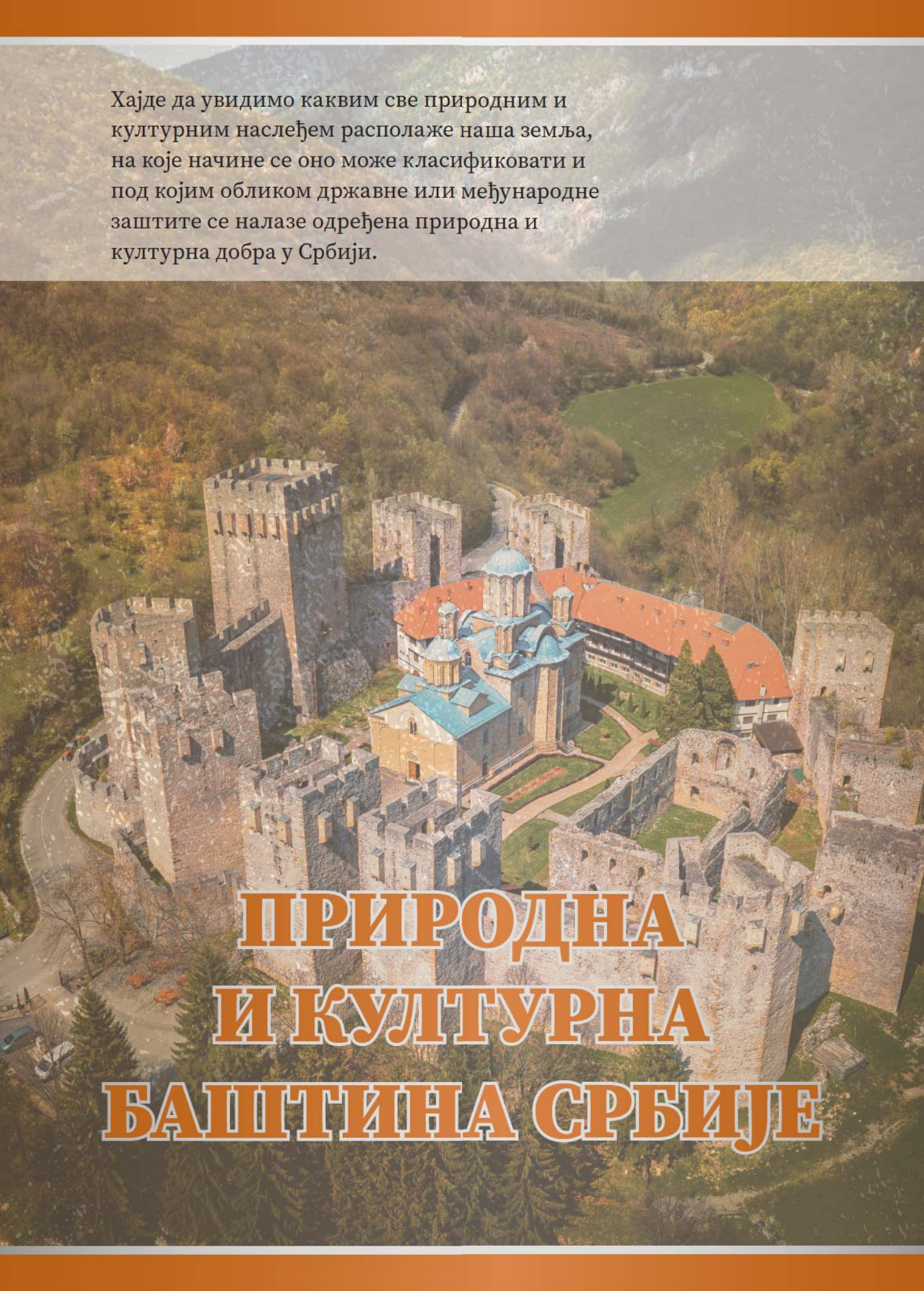
14. Повежи туристичке манифестације са насељима у којима се одржавају.

Дани лудаје	Бела Црква
Карневал цвећа	Гуча
Опленачка берба	Зајечар
Сабор трубача	Кикинда
Гитаријада	Неготин
Мокрањчеви дани	Топола

15. Реши укрштеницу: 1. Насеље у Источној Србији познато по руди бакра;
2. Београдска општина у којој се налази басен лигнита и термоелектрана „Колубара“; 3. Грана сточарства која доминира на Пештерској висоравни;
4. Национална мањина која већински насељава општину Димитровград;
5. Град у Великом Поморављу познат по индустријама стакла и кондиторских производа, као и по оближњој цементари; 6. Насеље у западној Бачкој у ком се налазе речна лука и бродоградилиште; 7. Негативан трговински биланс;
8. Насеље по којем је назив добило вештачко језеро узводно од хидроелектране „Бајина Башта“.

Хајде да увидимо каквим све природним и културним наслеђем располаже наша земља, на које начине се оно може класификовати и под којим обликом државне или међународне заштите се налазе одређена природна и културна добра у Србији.

ПРИРОДНА И КУЛТУРНА БАШТИНА СРБИЈЕ

ПРИРОДНА БАШТИНА СРБИЈЕ

ДА ПОЈАСНИМО

Баштина – вредности наслеђене од претходних генерација, које је неопходно очувати за будуће генерације.

КОРИСТАН ЛИНК

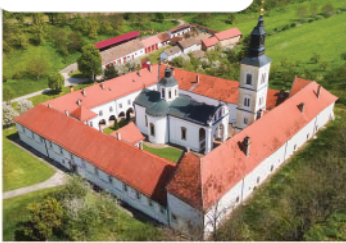

На сајту Завода за заштиту природе Србије <https://zzps.rs/> можеш да сазнаш више о свим заштићеним природним подручјима у Србији.

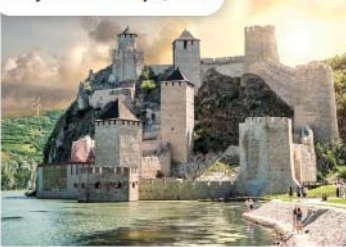
Фрушка гора

Манастир Крушедол

Голубачка тврђава

ПОДСЕТИМО СЕ

- Обедска бара представља мртвају које реке? Шта су то мртваје?

Заштићена природна подручја имају екосистемску и предену разноврсност и вредност. У њима људи морају да живе и да се понашају у складу са начелима очувања природе, како би и будуће генерације могле да их користе. Сва заштићена подручја у Србији класификована су у седам категорија: национални парк, парк природе, предео изузетних одлика, специјални резерват природе, строги резерват природе, споменик природе и заштићено станиште.

Национални паркови су заштићена подручја у којима поред природних вредности постоји и богато културно наслеђе. У Србији је досад проглашено пет националних паркова: „Фрушка гора“, „Ђердап“, „Копаоник“, „Тара“ и „Шар-планина“.

Национални парк „**Фрушка гора**“ је најстарији у Србији, а проглашен је 1960. године. Ова острвска планина у Срему одликује се фаунистичким богатством и густим шумама, нарочито липовим. Међу врстама птица посебно се истиче орао крсташ, који је представљен и на грбу Србије. Нарочиту вредност овог националног парка представља и 17 православних манастира, саграђених између 15. и 18. века (Крушедол, Врдник, Старо и Ново Хопово, Јазак и др.). Због тога Фрушка гора носи и назив „српска Света Гора“.

Национални парк „**Ђердап**“ је највећи у Србији, а установљен је 1974. године. Највећу вредност овог парка представља Ђердапска клисура, најдужа клисура у Европи. На овом подручју расте локални ендемит ђердапска лала и ово је једино станиште ове врсте у свету. Међу животињским врстама се издвајају медвед, видра, рис, дивокоза итд. Од културних споменика најважнији су археолошко налазиште Лепенски вир, Трајанова табла из римског периода и средњовековна Голубачка тврђава.

Национални парк „**Копаоник**“ је успостављен 1981. године. Његовом територијом обухваћени су највиши и најочуванији делови ове планине. Међу биљкама велики флористички значај имају копаоничка чуваркућа, копаоничка љубичица и Панчићева режуха, док се међу животињама издвајају сиви соко, сури орао, видра, дивља мачка, балканска ушата сова итд. На највишој тачки Копаоника налази се маузолеј Јосифа Панчића, највећег српског ботаничара.

Национални парк „**Тара**“ је такође проглашен 1981. године. Обухвата истоимену планину, као и планину Звијезду и кањонску долину Дрине. Овај национални парк је станиште мрког медведа, дивокозе, срне, као и Панчићеве оморице, реликтне и ендемичне врсте четинара.

Последњи успостављени национални парк у нашој земљи је „**Шар-планина**“, и то 1986. године. Посебна природна вредност овог парка су бројна ледничка језера, која се због своје прозирности називају „горским очима“. Шар-планина је позната као станиште куне златице, риса, дивокозе, медведа, дивље мачке, 200 врста птица и 147 врста лептира. На Шар-планини расту и ендемичне врсте борова – муника и молика. У парку је очуван велики број српских средњовековних манастира и цркава.

Парк природе је подручје добро очуваних природних вредности, са живописним пејзажима и природним екосистемима. Међу парковима природе у Србији издвајају се: „Стара планина“, „Голија“, „Златибор“, „Сићевачка клисура“, „Палић“, „Радан“ и др.

Предео изузетних одлика је простор препознатљивог изгледа, са бројним природним и културно-историјским вредностима. У пределе изузетних одлика се убрајају: „Власина“, „Клисура реке Градац“, „Лептерија-Сокоград“, „Космај“, „Авала“, „Суботичка пешчара“, „Рудник“, „Потамишје“ итд.

Специјални резерват природе обухвата станиште угрожених дивљих врста биљака, животиња или гљива. Познати овакви резервати су: „Увац“, „Сува планина“, „Ртањ“, „Клисура реке Трешњице“, „Газиместан“, „Горње Подунавље“, „Карађорђево“, „Засавица“, „Јерма“ и др.

Строги резерват природе је заштићено подручје издвојено ради заштите биодиверзитета, у оквиру ког су активности људи строго контролисане. Неки од строгих резервата природе у нашој земљи су „Кукавица“ и „Мустафа“.

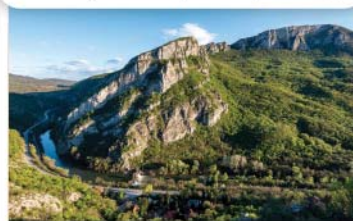
Споменик природе је мања природна целина, тј. природни објект који је јединствен. Споменик природе може бити геолошки (нпр. лесни профил у Земуну), геоморфолошки (Ђавоља варош, прерасти у кањону Вратне, Борачки крш и др.), спелеолошки (нпр. Рисовача, Ресавска или Церјанска пећина), хидролошки (водопад Рипалка, врело Грзе код Параћина, Крупајско врело итд.) и ботанички (ботаничка башта Јевремовац у Београду, новосадски Дунавски парк, стабло црног бора на Каменој гори итд.).

Заштићена станишта су простори који су значајни за очување једне или више популација дивљих врста (нпр. „Бара Трсковача“ код Руме, „Велико блато“ код Београда итд.).

Видиковац Бањска стена на планини Тари

Сићевачка клисура је станиште сурог орла, Наталијине и српске рамонде

Клисура реке Градац код Ваљева

Клисура реке Јерме

Засавица је природно станиште дабра

Борачки крш у Шумадији – геоморфолошки споменик

Водопад Рипаљка на Озрену – хидролошки споменик

Црни бор на Каменој гори код Пријепоља – ботанички споменик

ДА ПОЈАСНИМО

Резерват биосфере – подручје неизмерног еколошког и историјског значаја, препознато од стране Унесковог програма за приказивање одрживог (уравнотеженог) односа између људи и природе.

Геопарк – територија која сведочи о историји наше планете. У оквиру њега се штите и презентују природне и културно-историјске знаменитости од изузетног значаја.

Такође, у Србији постоје и поједина заштићена подручја од међународног значаја. До сада су проглашена два **резервата биосфере**: „Голија-Студеница“ и „Бачко Подунавље“, као и један **геопарк** – „Ђердап“.

Одређене природне целине у нашој земљи су под заштитом **Рамсарске конвенције**. Она се односи на међународну сарадњу у области заштите мочварних и других влажних станишта, међу којима се посебно истичу станишта птица мочварица. У Србији се на овој листи до сада нашло укупно 11 подручја: Горње Подунавље, Лудошко језеро, Ковиљско-петроварадински рит, Слано Копово, Стари Бегеј – Царска бара, Обедска бара, Лабудово окно, Засавица, Власина, Пештерско поље и Ђердапско језеро.

НАУЧИЛИ СМО

- Зачеци заштите природе у Србији потичу из „Душановог закона“.
- Најстарије заштићено природно добро у Србији је Обедска бара.
- У Србији је до сада проглашено пет националних паркова: „Фрушка гора“, „Ђердап“, „Копоник“, „Тара“ и „Шар-планина“.
- Остала заштићена природна подручја у Србији обухватају паркове природе, пределе изузетних одлика, специјалне и строге резервате природе, споменике природе и заштићена станишта.
- У Србији је проглашен један геопарк („Ђердап“) и два резервата биосфере („Голија-Студеница“ и „Бачко Подунавље“).
- На Рамсарској листи се налазе мочварна подручја значајна као станишта птица. У Србији их укупно има 11.

Ковиљско-петроварадински рит

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Који национални парк се налази на територији Војводине, а који на територији Косова и Метохије?
2. Подвучи назив планине која није заштићена као парк природе.
Голија Златибор Космај Радан Стара планина
3. Наведи бар три предела изузетних одлика.
4. На којих пет типова можемо поделити споменике природе?
5. Шта је геопарк?

КУЛТУРНА БАШТИНА СРБИЈЕ

Културна баштина или наслеђе обухвата све вредности материјалне и духовне културе које су настале на тлу Србије. Културна баштина има специфичне вредности које морају да буду сачуване за будуће генерације. Она се може поделити на **материјалну** и **нематеријалну**. Материјална културна баштина може бити покретна и непокретна.

Покретна културна добра чине уметничко-историјска дела, старе и ретке књиге, архивска и филмска грађа. У њих се убрајају и археолошки, етнографски и црквени предмети, рукописи, одећа, намештај, стари новац итд. Ово велико богатство се чува у музејима, галеријама, библиотекама и архивима широм Србије. **Непокретна културна добра** се деле на: споменике културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места.

Споменици културе имају посебан културни и историјски значај. То могу бити архитектонска здања, објекти народног градитељства, сликарска или вајарска дела. Међу споменицима културе од изузетног значаја у Србији издвајају се: манастири Манасија, Студеница, Жича, Каленић и др., тврђаве у Бачу, Београду, Кладову итд., Бали-бегова џамија у Нишу, Синан-пашина џамија у Призрену, синагоге у Суботици и Новом Саду итд.

КОРИСТАН ЛИНК

На сајту Републичког завода за заштиту споменика културе <https://www.heritage.gov.rs/> можеш пронаћи важне информације о културним добрима Србије.

Манастир Каленић на Гледићким планинама

Остаци Бали-бегове џамије унутар зидина Нишке тврђаве

Тврђава у Бачу

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Манастир Милешева је задужбина краља Владислава, подигнута 1219. године. Налази се у долини Милешевке, код Пријепоља. У овај манастир су, из Бугарске, 1236. године пренете мошти Светог Саве. У знак одмазде због подизања буне, Турци су 1594. године однели мошти у Београд и спалили их, желећи да међу народом униште лик и дело Светог Саве. У Милешеву се налази можда и најпознатија фреска са ових простора – „Мироносице на Христовом гробу“, тј. „Бели анђео“. Она је постала светски позната, када је из Европе послат први сателитски сигнал у васиону. Међу „достигнућима Земља-на“ биле су слике слетања на Месец, Кинеског зида и фреске Белог анђела.

Дупљајска колица су пример покретног културног добра. Пронађена су у околини Беле Цркве.

Етнографска збирка народних ношњи из Србије

Споменик на Газиместану, посвећен сећању на Косовску битку из 1389. године

Спомен-комплекс Кадињача (код Ужица) из Другог светског рата

Спомен-костурница на Мачковом камену (планина Јагодња) из Првог светског рата

Археолошка налазишта обухватају остатке грађевина или других објеката, као и покретне предмете из ранијих историјских доба. Примери су: Лепенски вир, Винча, Старчево, Виминацијум, Медијана код Ниша, Царичин град код Лебана, Улпијана код Липљана итд.

Знаменита места су везана за неки историјски догађај од посебног значаја, као и за спомен-обележја која су подигнута ради трајног очувања успомене на догађаје, личности и места из националне историје. Нека од знаменитих места наше земље су: Тршић код Лознице, спомен-костурница на Церу, Марићевића јаруга у Орашцу, Радовањски луг код Велике Планае, спомен-парк Бубањ у Нишу, спомен-парк у Краљеву, Бранковина код Ваљева, меморијални комплекс у Идвору, место битке код Сенте из 1697. године, место пробоја Сремског фронта итд.

Спомен-парк Бубањ у Нишу, посвећен жртвама из Другог светског рата

„Битка код Сенте” – дело мађарског уметника Ференца Ајзенхута

Нематеријално културно наслеђе има велики значај у очувању идентитета једног народа. Њега чине: обичаји, песме, игре, манифестације, традиционални занати, домаћа кухиња и разне друге вештине и умећа. Назива се још и „живим наслеђем”, јер се преносило и обогаћивало кроз генерације. На списку нематеријалног културног наслеђа у Србији су: слава, коло, здравица, ерски

хумор, косовски вез, пиротско и сјеничко ћилимарство, опанчарски занат, Вуков сабор, трубаство, фруластво, тамбураши, али и поједина јела, као што су: белмуж, циповка, пиротски качкаваљ и пазарске мантије. Поједини елементи нематеријалног наслеђа су препознати од стране Унеска и уврштени су на светску листу нематеријалног наслеђа.

Ћилимарство је баштина пиротског краја

Тамбураши

Мантије су традиционално јело новопазарског краја

НАУЧИЛИ СМО

- Културна баштина у Србији се дели на материјалну и нематеријалну. Материјална културна баштина обухвата покретна и непокретна културна добра.
- Непокретна културна добра се деле на: споменике културе (бројне тврђаве и верски објекти итд.), просторне културно-историјске целине (нпр. старе чаршије у Ваљеву и Новом Пазару, Газиместан и др.), археолошка налазишта (Винча, Виминацијум, Медијана и сл.) и знаменита места (нпр. спомен-паркови у Нишу и Краљеву).
- Нематеријално или „живо“ културно наслеђе има значај у очувању идентитета једног народа.
- Примери нематеријалног културног наслеђа су: слава, коло, трубаство, ћилимарство, традиционална јела из различитих делова Србије итд.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Како се деле непокретна културна добра?
2. У која културна добра се убрајају верски објекти?
3. Повежи археолошка налазишта са одговарајућом локацијом.

Виминацијум	Београд
Винча	Лебане
Медијана	Костолац
Улпијана	Липљан
Царичин град	Ниш

4. Шта чини нематеријално културно наслеђе?
5. Заокружи слово испред нетачне тврдње.
 - а) Филмска грађа се убраја у покретна културна добра.
 - б) Мантије су познати специјалитет из Шумадије.
 - в) Ћилимарство је традиционални занат пиротског краја.

СВЕТСКА БАШТИНА ПОД ЗАШТИТОМ УНЕСКА У СРБИЈИ

ДА ПОЈАСНИМО

Унеско – специјална организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO – *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*). До сада је на листу светске баштине уврштено укупно 1.223 локалитета из 168 држава света.

КОРИСТАН ЛИНК

На сајту <https://www.unesco.org/> можеш пронаћи детаљније информације о Унеску.

ПОДСЕТИМО СЕ

- По чему је позната црква Светих апостола Петра и Павла?

Светска баштина Унеска се састоји од светске природне и светске културне баштине. Циљ ове организације јесте да препозна, заштити и очува баштину света која је од изузетног значаја за цело човечанство – природне локалитете и различите споменике који имају непроцењиви историјски, културни и уметнички значај. Понекад, Унеско под заштиту ставља и одређене културне споменике и локалитете који се налазе у опасности од нестанка, услед ратова или других неповољних околности. На територији Србије до сада је укупно уписано пет локалитета светске културне баштине под заштитом Унеска.

Стари Рас и Сопоћани чине групу споменика насталих на месту средњовековне српске државе Рашке: манастир Сопоћани, манастир Ђурђеви ступови, црква Светих апостола Петра и Павла и археолошко налазиште Старог Раса. Ови споменици се налазе у близини данашњег Новог Пазара и сведоче о архитектонско-уметничком стваралаштву средњовековне Србије и њеном значају. **Манастир Ђурђеви ступови**, задужбина Стефана Немање из 12. века, подигнут је на угашеној вулканској купи. Манастир Сопоћане је подигао краљ Урош I, у 13. веку, на врелу реке Рашке. На узвишењу изнад реке Рашке налазила се тврђава Рас. Она је била седиште српских владара, а њени остаци имају несагледив значај за проучавање најстарије прошлости српске државе.

Манастир Сопоћани

Манастир Ђурђеви ступови

Манастир Студеница је задужбина Стефана Немање, подигнута у долини истоимене реке. У оквиру манастирског комплекса некада је постојало 13 цркава, од којих су данас очуване три: Богородичина црква, Краљева црква и црква Светог Николе, док су од једне цркве сачувани само темељи. Ризница манастира Студенице чува бројне аутентичне примерке икона, рукописа и везова, као и златни прстен Стефана Првовенчаног.

Скуп српских цркава и манастира на Косову и Метохији, који сачињавају манастири Високи Дечани, Пећка патријаршија, Грачаница и црква Богородице Љевишке, уписан је на листу светске културне баштине. Ови споменици су на листи светске баштине у опасности. **Пећка патријаршија** је била средиште српске архиепископије, а касније и патријаршије. То је комплекс цркава изграђених на излазу Пећке Бистрице из дубоке Руговске клисуре. Најстарија је црква Светих апостола, подигнута средином 13. века. Пећка патријаршија је место на ком се чува непроцењива уметничка заоставштина. Посебну вредност овом верском комплексу даје и заштићено стабло шам-дуда, старо око 750 година.

Манастир Високе Дечане је подигао краљ Стефан Дечански. То је највиша и највећа задужбина средњовековне Србије, подигнута у подножју Проклетија. Српски краљ Милутин је у центру Призрена сазидао саборну **цркву Богородице Љевишке**, почетком 14. века. Црква је прилично страдала 2004. године, током мартовског погрома српског становништва са Косова и Метохије. Неколико година након подизања ове цркве, краљ Милутин је изградио и **манастир Грачаницу**, у близини Приштине. Манастир је богат живописним фрескама, међу којима се истиче фреска краља Милутина и краљице Симониде.

Црква Богородице Љевишке у Призрену

Манастир Грачаница

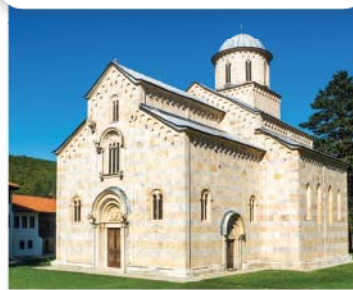
Гамзиград или **Феликс Ромулијана** (лат. *Felix Romuliana*) је археолошко налазиште под заштитом Унеска у близини Зајечара. То је једини локалитет светске културне баштине Унеска на простору Источне Србије. Феликс Ромулијана је представљала велелепну царску палату, коју је почетком 4. века подигао римски цар Галерије. Палата је добила назив по његовој мајци Ромули. Била је опасана моћним бедемима и бројним кулама, а украшена мозаицима и фрескама.

Последњи споменици које је Унеско уврстио на листу светске културне баштине су **средњовековни стећци**, који се налазе на територији Босне и Херцеговине, Хрватске, Црне Горе и Србије. Стећци су камени надгробни споменици, који су у Србији сачувани у околини Бајине Баште и Пријепоља. Украшавани су различитим симболима и детаљима, а текст на њима је исписиван ћирилицом.

Пећка патријаршија

Високи Дечани

Остаци Феликс Ромулијане

Средњовековни стећци код Бајине Баште

Мотиви наивног сликарства
из Ковачице

Крсну славу чине славски колач,
жито и свећа

Музеј Николе Тесле у Београду
чува богату архивску грађу
једног од највећих српских и
светских научника

Коло

Ручна израда керамичких посуда
од глине, село Злакуса код Ужица

На листу „**Памћење света**“, која је посвећена заштити докумен-тарне баштине, уписани су „Архив Николе Тесле“, „Мирослављево јеванђеље“, „Телеграм-ултиматум Аустроугарске Србији о објави Првог светског рата“ и „Архив Првог самита Покрета несврста-них“, који су заједно сачиниле Србија, Египат, Индија, Индонезија и Алжир.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

„Мирослављево јеванђеље“ представља једно од најзначајнијих и најстаријих ћириличних дела српске и јужнословенске писмености. Израђено је за хумског кнеза Мирослава, брата Стефана Немање, око 1186. године. Чува се у кожном повезу у Народном музеју у Београду, а један лист се налази у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу. Јеванђеље је преживело бурне историјске догађаје, али је претрпело велика оштећења. Раније је чувано у манастиру Светог Петра у Бијелом Пољу и у манастиру Хиландару. Крајем 19. века краљ Александар Обреновић га је пренео у Београд. У време убиства краља Александра и краљице Драге јеванђеље је нестало, а случајно је пронађено 1914. године, приликом евакуације трезора Народне банке Србије. Српска војска је током Првог светског рата пренела „Мирослављево јеванђеље“ преко Албаније до Крфа. У време трајања Другог светског рата чувано је тако што је било закопано у манастиру Рачи, на планини Тари.

НАУЧИЛИ СМО

- Светска културна баштина Унеска обухвата пет локалитета из Србије.
- Стари Рас и Сопоћани чине групу споменика у околини Новог Пазара, који су важни за историју старе Рашке: манастири Сопоћани и Ћурђеви ступови, црква Светих апостола Петра и Павла и остаци града Старог Раса.
- Студеница је задужбина Стефана Немање (у долини истоимене реке), у оквиру које је некада постојало 13 цркава.
- На Косову и Метохији су под заштитом Унеска четири верска објекта: манастири Грачаница, Високи Дечани, Пећка патријаршија и црква Богородице Љевишке у Призрену. Ови споменици су стављени на листу светске баштине у опасности.
- Гамзиград или Феликс Ромулијана је римска царска палата из 4. века, у близини Зајечара.
- Под заштитом Унеска су и средњовековни стећци. Осим Србије, ови споменици се налазе и у Босни и Херцеговини, Хрватској и Црној Гори.
- На листу нематеријалног културног наслеђа из Србије је до сада уписано шест елемената: слава, коло, певање уз гусле, злакуско грнчарство, друштвене праксе и знања у вези с припремом и употребом шљивовице, као и наивно сликарство Ковачице.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Заокружи слово испред тачне тврдње.
 - а) Унеско је на простору Србије под заштиту ставио седам локалитета културне баштине.
 - б) Манастир Студеница је подигнут у долини реке Ситнице.
 - в) „Мирослављево јеванђеље“ датира из 12. века.
2. Да ли се у Србији налазе објекти које је Унеско заштитио као светску баштину у опасности?
3. Подвуци називе општина у Србији у којима су сачувани остаци средњовековних стећака: Бајина Башта, Власотинце, Житиште, Кучево, Пријепоље, Србобран.
4. О ком објекту под заштитом Унеска је реч?

Овај верски објекат некада је био седиште српске архиепископије. Налази се на месту на ком река Пећка Бистрица напушта Руговску клисуру. У дворишту овог комплекса налази се врло старо стабло шам-дуда, једно од најстаријих на простору Србије.
5. У следећим реченицама одабери једну од две могућности, тако да добијеш тачно написане реченице.
 - а) Наивно сликарство се везује за општину **Ковачица** / **Опово**. Ова општина се налази у **Банату** / **Бачкој**.
 - б) **Мионица** / **Злакуса** је позната по грнчарству. Ово насеље се налази у околини **Ужица** / **Ваљева**.
 - в) Телеграм-ултиматум Аустроугарске Србији о објави **Првог** / **Другог** светског рата уписан је на Унескову листу **баштине у опасности** / „**Памћење света**“.

ТЕСТ ЗНАЊА – ПРИРОДНА И КУЛТУРНА БАШТИНА СРБИЈЕ

1. Које је најстарије заштићено природно добро у Србији? Заокружи тачан одговор.
Обедска бара Тиквара Царска бара Лудошко језеро
2. Повежи националне паркове са одговарајућим одликама.
„Фрушка гора” национални парк у ком је смештен Панчићев маузолеј
„Ђердап” најстарији национални парк у Србији
„Копаоник” највећи национални парк у Србији
„Тара” национални парк са ледничким језерима
„Шар-планина” национални парк у ком расте Панчићева оморика
3. Која су два резервата биосфере у Србији? _____ и _____.
4. Како се дели културна баштина? _____ и _____.
5. Повежи просторне културно-историјске целине и знаменита места са одговарајућим насељем.
Тешњар Орашац
Спомен-парк Бубањ Приштина
Газиместан Ниш
Радовањски луг Ваљево
Марићевића јаруга Велика Плана
6. Уколико је наведена тврдња тачна, заокружи слово Т, а уколико је нетачна, слово Н.
Копаоник је познат као „српска Света Гора”. Т Н
Манастир Сопоћани је задужбина Уроша Првог. Т Н
Високи Дечани су подигнути у подножју Шар-планине. Т Н
Ђердап је једини геопарк у Србији. Т Н
7. Прецртај појам који не припада следећем низу.
Лепенски вир Винча Бранковина Царичин град Старчево
Због чега наведени појам не припада низу? _____.
8. Подвуци називе држава у којима су средњовековни стећци заштићени као светска културна баштина.
Хрватска Северна Македонија Србија Црна Гора Албанија
9. Допуни следеће реченице.
а) Гамзиград или _____ је археолошко налазиште код _____. То је некадашња царска палата, коју је подигао римски цар _____.
б) Манастир Грачаницу и цркву Богородице Љевишке подигао је српски краљ _____. Црква Богородице Љевишке налази се у _____.
в) У околини _____ налазе се два манастира под заштитом Унеска: _____ и _____, као и остаци града _____.
10. Зашто се поједини локалитети у Србији налазе на Рамсарској листи?
_____.

Хајде да се запитамо шта за нас представља завичај
и које је све елементе из локалне средине важно
анализирати приликом утврђивања географских
карактеристика оног краја који сматрамо завичајем.

ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА

ПОЈАМ И ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ЗАВИЧАЈА

РАЗМИСЛИ

• Шта теби представља појам „завичај”? Каква ти се осећања јављају када размишљаш о њему?

Завичај представља место са ближом околином где је одређена особа рођена и одрасла. Често се поистовећује са појмом родни крај, због чега кажемо да је завичај географски простор за који је неко емоционално везан. Такође, завичај се дефинише и као крај из ког неко води порекло. Завичај може представљати неко сеоско насеље или његов мањи део за који нас везују најлепше успомене из детињства; може бити место у ком смо проводили или проводимо школске распусте код баке и деке или било који други простор за који осећамо да му припадамо и желимо изнова да му се враћамо.

Најчешће се са појмом завичаја везује и појам родољубља, што се јасно огледа у српској књижевности. Завичају се посебна пажња поклања у оквиру лирских песама, али и других дела наше књижевности. Десанка Максимовић, Јован Јовановић Змај, Милош Црњански, Добрица Ерић и Милутин Бојић само су неки од познатих српских књижевника који су иза себе оставили драгоцену дела о завичају. У следећим одломцима из лирских песама јасно се уочава љубав према завичају.

*„Свака сѝоја земље ѝамо је мени знана,
миристи шѝо се дижу са шума и са њива.
Знам какво је небо у које доба дана,
какво весеље ѝамо и каква жалосѝ бива...”*

*„Сећање на завичај”
Десанке Максимовић*

*„Ал’да чујеш кад се расѝричају
Неѝричавци о свом завичају.
То су ѝриче бисѝре, искричаве
ѝо су ѝраве ѝриче из Неѝричаве...”*

*„Приче из Непричаве”
Добрице Ерића*

ПОДСЕТИМО СЕ

• Шта је то географска регија?

Завичај не мора представљати само одређено насеље, јер може обухватати и шири или ужи простор из локалне средине. **Локална средина** је појам сличан завичају, а подразумева простор на ком људи живе и обављају своје свакодневне активности: станују, иду у школу, раде, обављају куповину, друже се, одмарају итд. То значи да локална средина или завичај обухвата физичко-географске и друштвено-географске елементе датог простора. Како се у локалној средини могу уочити предели са сличним природним и друштвеним обележјима, тако се локална средина може сматрати саставним делом географске регије. Стога, она представља један од предмета проучавања регионалне географије, односно њене поддисциплине – **завичајна географија** или **географија локалне средине**.

Лознички крај је завичај Јована Цвијића, највећег српског географа

Многи свој завичај напуштају у потрази за бољим условима живота, старопланинско село Гостуша

Завичај, као и сваки други простор на Земљи, има свој **географски положај, утврђене границе и територију** коју обухвата. Важно је распознавати те елементе ради боље оријентације у простору и одређивања регионалне припадности завичаја. Приликом тумачења наведених параметара може се применити географска или административна подела територије. Према регионалној географији, завичај може припадати одређеној регији (нпр: Банат, Источна Србија, Стари Влах и Рашка, Посавина, Метохија итд.) или крају (ивањички, руднички, сврљишки, тимочки, хомољски итд.). Међутим, завичај се најчешће поистовећује са територијом насељеног места, иако то не мора бити тако. Осим насеља, у склопу административне поделе Србије издвајају се: општине, Градови, окрузи и покрајине.

Насељено место представља део територије општине или Града, у оквиру ког се налазе различити објекти за становање и привређивање, као и развијена основна инфраструктура (водовод, струја, саобраћајнице, канализација). **Општина** је територијална јединица у којој је успостављена локална самоуправа, што значи да је способна да самостално спроводи дужности за које је надлежна. Општина најчешће броји преко 10.000 становника. Међутим, услед специфичних географских, историјских и развојних прилика, постоје и општине са мањим бројем становника (нпр. Гаџин Хан, Димитровград, Жагубица, Лапово, Сремски Карловци, Трговиште, Чока итд.). С друге стране, **Град** представља административни, географски, културни и економски центар ширег подручја и најчешће броји преко 100.000 становника (нпр. Бор, Кикинда, Крагујевац, Нови Пазар, Пирот, Приштина, Ужице итд.).

Окрузи су веће административно-територијалне јединице које најчешће обухватају бар један Град и више општина (изузетак су четири округа на Косову и Метохији, који се састоје само од општина: Косовско-митровачки, Косовско-поморавски, Пећки и Призренски). **Покрајине** су специфичне управне целине које уставом имају загарантовану аутономију, тј. право на сопствене органе власти: покрајинску законодавну, судску и извршну власт. У саставу Србије се налазе АП Војводина и АП Косово и Метохија.

ГЕОЗАДАТАК

Прегледом сајта Републичког завода за статистику <https://www.stat.gov.rs/> сазнај да ли општина/Град у којој/ком живиш има више или мање од 10.000 односно 100.000 становника. Такође, истражи да ли и колико градских насеља има јединица локалне самоуправе у којој живиш.

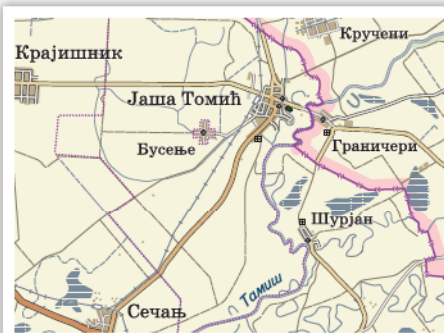
Окрузи и покрајине у Републици Србији

ПРИМЕР 1.

На примеру насеља Јаша Томић (оштина Сечањ) одредићемо географски положај, величину, границе и изглед насеља.

Војвођанско насеље Јаша Томић се налази на простору Баната, у општини Сечањ (која припада Средњобанатском управном округу). Удаљеност центра овог насеља од центра Сечања износи око 10 km. Ово насеље је погранично, јер је смештено непосредно уз границу са Румунијом. Површина насеља Јаша Томић износи 116 km², што га чини највећим у овој општини, већим чак и од општинског центра. Границе овог насеља су мешовите. Северна и западна граница су вештачке праволинијске, док су источна и јужна граница природне, јер прате ток реке Тамиш. Северни и североисточни део границе овог насеља заправо чини српско-румунска граница. Специфичност овог насеља је и једна енклава у његовом централном делу. Реч је о насељу Бусење. Према физиономији, Јаша Томић је равничарско и збијено насеље, будући да су сва његова домаћинства груписана у североисточном делу насеља.

ПРИМЕР 2.

На примеру насеља Гараши (оштина Аранђеловац) одређемо географски положај, величину, границе и изглед насеља.

Гараши су смештени у Шумадији, у општини Аранђеловац (која административно припада Шумадијском округу). Путна удаљеност између центра овог села и центра Аранђеловца износи око 11 km. Ово насеље захвата површину од око 24 km², што чини око 6,5% територије општине. Северна граница овог села протеже се преко брда, док део јужне границе прелази преко језера. Источна граница прелази преко шума и појединих обрадивих површина, али се запажа да је повучена вештачки. Западна граница се једним делом поклапа са правцем пружања пута, док је њен други део у потпуности праволинијски повучен, што значи да је целокупна западна граница овог села вештачки одређена. Према свом изгледу, Гараше бисмо могли уврстити у разбијени тип насеља, јер се налазе у брдско-планинском делу општине. Такође, у њима се не уочава груписање домаћинстава на једном месту, већ на више њих, и то линијски, дуж главног и локалних путева.

Гараши су завичај Илије Гарашанина, познатог српског књижевника и политичара из 19. века

ПРИРОДНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗАВИЧАЈА

Приликом проучавања географских одлика завичаја неопходно је извршити и анализу физичко-географских карактеристика, тј. природе завичаја. Важно је посматрати, тумачити, разумевати и закључити како природне одлике утичу међусобно једна на другу, као и на друштвено-географске компоненте географског простора завичаја. Природне карактеристике завичаја обухватају:

- **рељеф** (закључити да ли је завичај у равничарском или брдско-планинском пределу, да ли је смештен нпр. у долини или алувијалној равни неке реке или на падинама планине, који морфолошки облици у њему постоје и радом којих процеса су настали итд.);
- **климу** (утврдити који климатски фактори утичу на формирање климе завичаја и како они утичу на климатске елементе, каква је температура ваздуха и како се она мења током године, у ком годишњем добу се јавља највише падавина, из којих праваца долазе најјачи удари ветра итд.);
- **воде** (анализирати хидрографску мрежу, истаћи најважнији речни ток уколико постоји, као и његове притоке, утврдити постојање језера и термоминералних извора и др.);
- **земљишни покривач** (испитати одлике земљишта завичаја, навести типове земљишта, да ли су она плодна или мање плодна, да ли је земљишни покривач угрожен ерозивним процесима или деградацијом и сл.);
- **биљни и животињски свет** (одредити да ли у завичају доминирају травнати или шумски екосистеми, које су најзаступљеније врсте дрвећа и да ли је у завичају присутан проблем дефорестације, које су животињске врсте најбројније на простору завичаја, да ли је нека од њих ендемична и да ли некој прети опасност од изумирања и др.).

ПОДСЕТИМО СЕ

- Шта представља појам дефорестација?

ПРИМЕР 1.

На примеру насеља Млике (ојштина Гора) одређићемо њириродне карактеристике овог насеља.

Насеље Млике је шарпланинско село, смештено на око 1.000 m надморске висине. Насеље је формирано у шарпланинској жупи Гори, која представља једну од шарпланинских котлина. Рељеф овог насеља обликован је дејством глацијалне и крашке ерозије. Клима овог насеља је типична планинска, али значајно је то што се насеље налази у жупи. Због тога су, на пример, удари ветра нешто слабији у односу на насеља на вишим надморским висинама, али у току зиме може доћи до појаве температурне инверзије услед спуштања хладног ваздуха са виших делова Шар-планине. Лета су у Мликама кратка и прохладна, док су зиме дуге, са обилним снежним падавинама. Снежни покривач, услед топљења у касно пролеће, формира потоке чисте воде. У овом насељу нема већих речних токова, али се недалеко налази Плавска река, највећа река Горе. Земљишни покривач је углавном представљен ранкерима, које одликује велика каменитост. Територија овог насеља налази се у склопу Националног парка „Шар-планина“. Међу шумским екосистемима заступљене су четинарске шуме (бор, јела, смрча), као и листопадна шума букве. Од животињских врста издвајају се медвед, вук, јелен, срна, дивокоса, европски рис итд.

ПРИМЕР 2.

На примеру насеља Алексинац одређићемо њириродне карактеристике овог насеља.

Алексинац је смештен у котлини, између падина Јастрепца на југозападу и обронака Озрена на североистоу. Град је подигнут на ушћу Сокобањске Моравице у Јужну Мораву. Ово насеље се ширило са обе стране Моравице, односно са десне стране Јужне Мораве. Надморска висина Алексинца се смањује од истока ка западу насеља. У крајњем североисточном делу града надморска висина износи 681 m, а

у западним деловима насеља се спушта и испод 200 m. Клима Алексинца је умереноконтинентална. Температуре током лета могу достизати и 35 °C, док су за зимски период карактеристични снег и мразеви. Годишња количина падавина у овом насељу износи до 600 mm, а највише их се излучи током пролећа. Алексинац је, осим по поменутих двома рекама, познат и по резервама подземних вода које се налазе испод слојева седиментних стена. Од типова земљишта издвајају се алувијално земљиште уз долину Јужне Мораве, као и гајњаче у равничарском делу насеља, док у источним, брдско-планинским деловима, доминирају смонице. Биљни свет је у источним деловима насеља представљен листопадним шумама храста, јасена, граба и букве, док у долини Јужне Мораве расту врбе и тополе, којима одговарају влажна станишта. Од животиња се у брдско-планинском делу насеља могу пронаћи: дивље свиње, шакали, лисице, срне итд. Од птица се истичу: сове, детлићи и јастребови, од водоземаца: жабе и даждевњаци, а од риба: пастрмке, кленови, скобаљи и штуче.

ДРУШТВЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗАВИЧАЈА

Осим географског положаја, граница, величине територије и природе завичаја, при утврђивању географских карактеристика неког простора неопходно је испитати и његове друштвено-географске одлике, које обухватају обележја становништва, насеља и привредних активности.

- При анализи **становништва** завичаја треба утврдити број становника и густину насељености. Такође, неопходно је истаћи да ли је на датој територији присутно младо или старо становништво, да ли популација завичаја расте или се смањује и шта утиче на то. Потребно је утврдити ток природног и миграционог кретања становништва за дати простор. Такође, уколико су доступни одговарајући подаци, треба анализирати образовну, полну, етничку и религијску структуру завичаја итд.
- Код анализе **насеља** неопходно је најпре установити да ли је оно површински мање или веће у односу на остала насеља у општини/Граду којој/ком припада. Потом, треба установити да ли је насеље у ком се налази наш завичај градско или сеоско, када је оно настало и како је добило назив, уколико постоје подаци. Да ли је на територији нашег завичаја постојало неко друго насеље у прошлости и како се оно развијало, такође је важан део истраживања. Напослетку, треба истаћи какав је распоред улица у нашем завичају и који су најважнији објекти у њему.
- **Привредне активности** су последњи сегмент истраживања друштвених одлика завичаја. Неопходно је утврдити које су најважније и најзаступљеније привредне гране, којим секторима привреде припадају и да ли су оне класификоване као производне или непроизводне делатности. Посебну пажњу треба обратити на пољопривреду, индустрију, саобраћај, туризам и кварталне делатности завичаја. Такође, важно је анализирати и однос између броја запосленог и незапосленог становништва, односно бројност радне снаге.

Становништво из околине Александровца се традиционално бави виноградарством и производњом вина

ПРИМЕР 1.

На примеру насеља Заовине (ојштина Бајина Башта) одредићемо друшћивене карактеристике овог насеља.

У насељу Заовине је након Другог светског рата изражена континуирана депопулација. Данас у овом насељу живи 169 становника, 36% мање него 2011. године. У Заовинама живи више мушкараца него жена, где удео мушког становништва у укупном чини 56%. Просечна старост становника Заовина је врло висока (61 година), а број становника старих 60 и више година је већи скоро 12 пута од броја становника старих до 19 година. Заовине су сеоско насеље, насељено српским становништвом. Старо насеље је расељено услед формирања акумулације Заовине. На простору овог села налазе се многи локални путеви, који воде до појединих заселака овог насеља. Главне привредне активности у Заовинама су туризам, шумарство и сточарство. Такође, језеро Заовине је подигнуто ради производње електричне енергије у хидроелектрани „Бајина Башта“, па можемо рећи да и енергетика употпуњује привреду овог насеља.

Део насеља Заовине испод бране истоименог језера

ПОДСЕТИМО СЕ

- Заовинско језеро је део система реверзибилне хидроелектране. Како функционише ова врста хидроелектрана?

ПРИМЕР 2.

На примеру насеља Сјеница одредићемо друшћивене карактеристике овог насеља.

У насељу Сјеница је током последњег пописа становништва живело 12.989 становника. У поређењу са претходним пописом, у овом насељу је живело за око 7,6% мање људи него 2011. године. Ипак, број млађих становника (до 19 година) је већи од броја старог становништва (60 и више година) за око 450. Полна структура насеља је неуједначена, будући да у Сјеници живи око 320 жена више у односу на мушкарце. Старосна структура је повољнија у односу на државни просек, јер просечна старост становника Сјенице износи око 39 година. Бошњачко становништво чини већину у овом насељу (74%), док Срби чине следећу најбројнију етничку групу (12%). Највећи део становника града Сјенице има завршену средњу школу (43% становника). Насеље Сјеница припада типу градских насеља. Трагови насељености се уочавају на простору овог насеља још током неолита, а град се значајније развио током средњег века, када је имао улогу караванског стајалишта. Најгушће насељени део Сјенице је централни део овог насеља, а запажа се да су улице у источној половини насеља махом праволинијске, док су у западном делу кривудаवे. Главне саобраћајнице у овом насељу повезују Сјеницу са Новим Пазаром, Новом Вароши и Ивањицом. Привредне делатности које су заступљене у овом граду су млечна индустрија, трговина, угоститељство, туризам, саобраћај, образовање, здравство итд.

Градски трг у Сјеници

ГЕОЗАДАТАК

На основу стечених знања из географије завичаја, напиши детаљну анализу неког од понуђених насеља. У оквиру задатка ћеш обрадити географски положај, границе, величину и тип насеља, као и његове природне и друштвене карактеристике. Понуђена насеља су: Ада, Босилеград, Врбница (општина Призрен), Кладово, Кокин Брод (општина Нова Варош), Липолист (Град Шабац), Милошевац (општина Велика Плана), Плочник (Град Прокупље), Црвенка (општина Кула) и Шушара (Град Вршац).

НАУЧИЛИ СМО

- Завичај је место са ближом околином где је одређена особа рођена и одрасла.
- Завичај најчешће представља одређено насеље, што не мора увек бити тако. Завичај може обухватати и ужи или шири простор из локалне средине.
- Локална средина је појам који обухвата територију на којој људи живе и обављају активности из своје свакодневице. Локална средина представља предмет проучавања географије завичаја, поддисциплине регионалне географије.
- Завичај има свој географски положај, границе, територију, као и природне и друштвене одлике.
- Природне одлике завичаја обухватају анализу рељефа, климе, хидрографије и биогеографских одлика, док друштвене одлике подразумевају тумачење карактеристика становништва, насеља и привреде.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Дефиниши појам „завичај“.
2. Шта сваки завичај идентификује, поред географског положаја?
3. Како можемо поделити територију Србије према административном критеријуму?
4. Наведи по три морфолошке и хидрографске одлике које треба истаћи приликом анализе завичаја.
5. Тумачење којих компонената подразумевају друштвено-географске одлике завичаја?

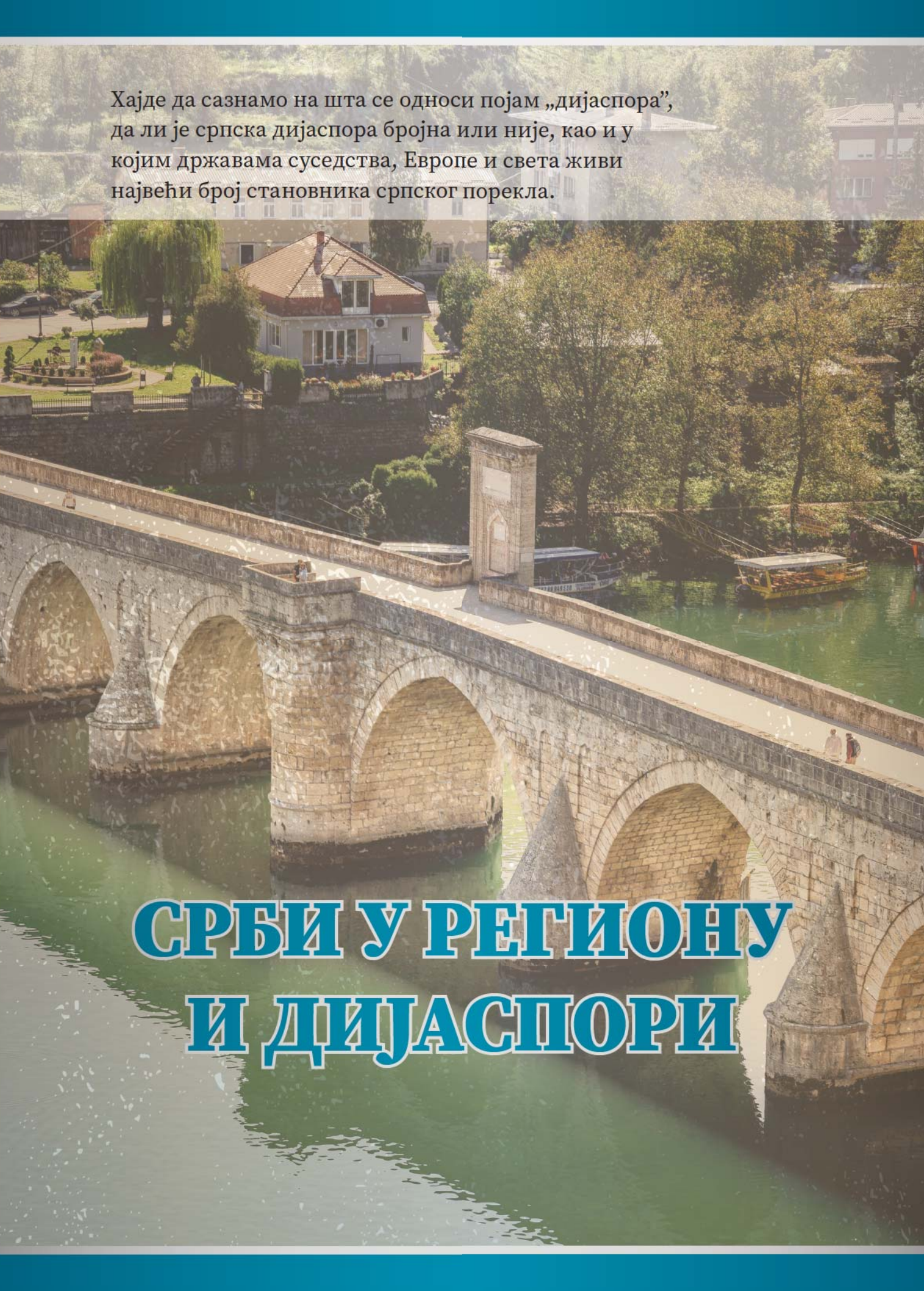
ТЕСТ ЗНАЊА – ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА

1. Шта не представља завичај? Подвуци тачан одговор.
место у ком је неко рођен место у ком неко никад није био
место у ком је неко одрастао место одакле неко води порекло
2. У ком предмету се, поред Географије, уочавају бројни елементи завичаја? Заокружи слово испред тачног одговора.
а) Српски језик и књижевност;
б) Математика;
в) Техника и технологија.
3. Зашто људи одлучују да напусте свој завичај? _____
_____.
4. Дефиниши појам „локална средина“. _____
_____.
5. У склопу административне поделе Србије, поред насељених места, издвајамо и:
_____, _____, _____ и _____.
6. Поред тачних тврдњи заокружи слово Т, а поред нетачних слово Н.
Појам родног краја уопште није сличан појму завичаја. **Т** **Н**
Завичај се често односи на једно насеље, иако то не мора бити. **Т** **Н**
Општине су веће управне јединице од округа. **Т** **Н**
У оквиру Пећког и Призренског округа постоје Градови. **Т** **Н**
7. Заокружи слово испред нетачне тврдње.
а) Општине су административно-територијалне јединице које најчешће броје преко 10.000 становника.
б) Војводина не поседује сопствене органе законодавне, судске и извршне власти.
в) Географски положај, границе и величина су важне одреднице завичаја.
8. Објасни разлику између општине и Града.

_____.
9. Анализу којих компонената обухватају природне карактеристике завичаја?
_____.
10. Наведи бар три одлике становништва важне за анализу завичаја.

_____.

Хајде да сазнамо на шта се односи појам „дијаспора”, да ли је српска дијаспора бројна или није, као и у којим државама суседства, Европе и света живи највећи број становника српског порекла.

СРБИ У РЕГИОНУ И ДИЈАСПОРИ

СРБИ У РЕГИОНУ

Дијаспора је појам који потиче из грчког језика (грч. *διασπορά* – расуто семе) и означава припаднике једног народа који живе одвојено од матичне државе. Српска дијаспора обухвата држављане Републике Србије који живе у иностранству, припаднике српског народа који су се иселили из Србије или из региона, као и њихове потомке. Срби у региону су припадници српског народа који живе у Босни и Херцеговини, Црној Гори, Хрватској, Северној Македонији, Словенији, Румунији, Мађарској и Албанији.

Српска дијаспора је бројна, а настала је углавном због економских прилика, тј. као реакција на потребу српског становништва за бољим условима живота, школовања и запошљавања. Према одређеним проценама, чак око 4,5 милиона Срба живи у дијаспори. Тачан број Срба у иностранству је тешко утврдити, јер су у међувремену многи изгубили свест о националном идентитету или се не изјашњавају као Срби.

СРБИ У БИВШИМ ЈУГОСЛОВЕНСКИМ РЕПУБЛИКАМА

Као последица распада бивше Југославије велики број српског становништва је остао ван матице, односно Србије. Услед ратова, велики број Срба је избегао у Србију, а мали број њих се вратио у свој завичај по окончању рата. Српско становништво у бившим југословенским државама је аутохтоно, односно вековима ту живи и најчешће има статус националне мањине или конститутивног народа.

ПОДСЕТИМО СЕ

- Која су три конститутивна народа у Босни и Херцеговини?
- Како је подељена Босна и Херцеговина?

Највећи број српског становништва изван Србије живи у **Босни и Херцеговини** (око 1,1 милион становника). Срби су један од три конститутивна народа Босне и Херцеговине. Претежно живе у **Републици Српској** и Дистрикту Брчко, док знатно мањи број Срба живи у Федерацији Босне и Херцеговине (у општинама Босански Петровац, Босанско Грахово, Дрвар и Гламоч у западном делу државе). Највећи градови у којима је већинско српско становништво су: Бања Лука, Бијељина, Приједор, Требиње, Добој, Зворник и Фоча.

Срби у **Црној Гори** чине једну трећину укупног становништва. У општинама на северу Црне Горе, као што су: Пљевља, Бијело Поље, Беране, Андријевица, Жабљак и Плужине, српско становништво представља већину. Поред тога, Срби чине већину и у општинама на црногорском приморју: Херцег Нови, Тиват и Будва.

Бања Лука је најмногољуднији град у Републици Српској

Град Требиње у Херцеговини

Херцег Нови на обали Бококоторског залива

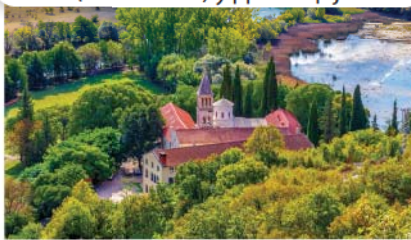

У **Хрватској** је до избијања рата 1991. године живео велики број Срба (582.000), који су чинили 12% укупног становништва. Срби су вековима уназад традиционално насељавали следеће регије Хрватске: Лику, Кордун и Банију, затим западни део Славоније, Барању и западни Срем. Услед ратних дешавања, највећи број Срба био је протеран 1995. године у војним акцијама „Бљесак“ и „Олуја“. У Хрватској данас живи око 123.000 Срба.

Родна кућа Николе Тесле у селу
Смиљану

Српски манастир Крка
(из 14. века) у Далмацији

У **Словенији** Срби чине око 2% укупног становништва, али немају статус националне мањине. Највећи број српског становништва у Словенији живи у главном граду, Љубљани. Област **Бела Крајина**, на југоистоку Словеније, насељена је Србима још од средњег века. Добила је назив по традиционалној белој одећи српског становништва.

На простору **Северне Македоније** данас живи око 24.000 припадника српског народа. Њихов највећи број сконцентрисан је у Скопљу и Куманову, као и у околини ових градова, у северном делу државе.

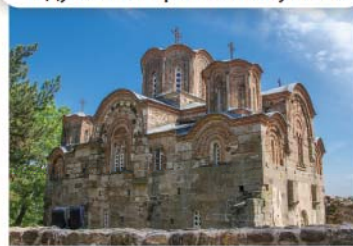
СРБИ У ОСТАЛИМ СУСЕДНИМ ЗЕМЉАМА

Према доступним подацима и одређеним проценама, у четири нама суседне државе (Мађарској, Румунији, Бугарској и Албанији) живи око 50.000 Срба. Претпоставља се да је одређени број српског становништва, под утицајем различитих политичких и културно-историјских дешавања, асимилован, тј. стопљен у неку од суседних нација.

Срби су се на простор **Мађарске** населили током Великих сеоба Срба из 1690. и 1739. године. Културни центар Срба у Мађарској током 18. века постаје Сентандреја, градић који се налази северно од Будимпеште. Данас у Мађарској живи само око 10.000 Срба, претежно у Будимпешти и у околини Сегедина и Печуја.

Срби у **Румунији** чине признату националну мањину која броји око 12.000 припадника. Највише српског становништва живи у румунском делу Баната и на простору Ђердапске клисуре. Темишвар је највећи град у Банату, који представља културни и управни центар Срба у Румунији.

Црква Светог Ђорђа у Старом
Нагоричану (код Куманова) –
задужбина краља Милутина

Сегедин – град у јужном делу
Мађарске

Центар Темишвара са здањем
српске православне цркве

РАЗМИСЛИ

- Који познати српски књижевник и први министар просвете је рођен на тлу данашње Румуније?

Средњовековна тврђава изнад Скадра на реци Бојани, чувена по народној песми „Зидање Скадра“

У **Бугарској** данас живи око 20.000 Срба. Међутим, Бугарска не признаје постојање националних мањина, тако да тачан број припадника српског народа није могуће прецизно установити.

Срби на тлу **Албаније** имају дугу и богату историју. Они су насељавали просторе данашње Албаније још у време српских средњовековних држава. Међутим, током друге половине 20. века извршена је „албанизација“ становништва (забрана коришћена језика, имена и презимена који нису албански). Процењује се да данас у Албанији живи око 10.000 Срба, највише у Скадру на северу државе.

РАЗМИСЛИ

- Албанија је формирана 1912. године. Који важан историјски догађај се одиграо те године на Балканском полуострву?

НАУЧИЛИ СМО

- Дијаспора је појам који потиче из грчког језика и означава припаднике једног народа који живе одвојено од матичне државе.
- Највећи број Срба изван Србије живи у Босни и Херцеговини, односно Републици Српској. У Црној Гори Срби чине трећину укупног становништва, углавном на северу државе и у приморским општинама Херцег Нови, Тиват и Будва.
- Број Срба у Хрватској је значајно смањен после 1995. године. Регије Хрватске које су насељене српским становништвом су: Лика, Кордун, Банија, западни део Славоније, Барања и хрватски део Срема. У Словенији највећи број Срба живи у Љубљани.
- У осталим суседним државама живи мањи број српског становништва.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Уписивањем знакова < или > на линију, одреди у којој од понуђених држава живи већи, односно мањи, број Срба.
Румунија _____ Босна и Херцеговина
Хрватска _____ Северна Македонија
Албанија _____ Црна Гора
2. Наведи бар три регије у Хрватској које су традиционално насељене Србима.
3. Заокружи слово испред тачне тврдње.
а) Србима у Словенији није признат статус националне мањине.
б) Србима у Румунији није признат статус националне мањине.
в) Србима у Бугарској јесте признат статус националне мањине.
4. У околини која три велика града данас живи највећи број Срба у Мађарској?
5. Објасни појам „албанизација“.

СРБИ У СВЕТУ

Срби, осим у региону, живе и у многим удаљеним државама света. Међутим, тешко је с прецизношћу утврдити тачну бројност српске дијаспоре. Крајем 19. века започело је исељавање српског становништва у иностранство. Оно је било подстакнуто економским разлозима, односно потрагом за радним местима и бољим условима живљења. Највише Срба се исељавало са простора тадашње Аустроугарске. Нови живот су тражили у САД, Канади, Аргентини, Аустралији и другим земљама света. Ове миграције су се наставиле све до Другог светског рата. Након његовог окончања, део становника Југославије је такође емигрирао, услед неслагања са новонасталим политичким приликама. Миграције из тог периода највише су биле усмерене према САД, Аустралији и Уједињеном Краљевству.

Од средине шездесетих година 20. века започео је процес исељавања становништва у бројне европске државе којима је недостајала радна снага. Западна Немачка је била једна од њих, а радници који су боравили на привременом раду у овој земљи названи су **гастарбајтери** (нем. *Gastarbeiter* – „гостујући радник“). То је подразумевало да се радници након извесног броја година проведених на привременом раду врате у своју матичну државу. Међутим, привремене економске миграције су за многе постале сталне, јер су наши емигранти, као и њихови потомци, остали да трајно живе у Немачкој или другим европским земљама у којима су радили. Велики талас исељавања српског становништва био је узрокован и ратним дешавањима у последњој деценији 20. века. Ове миграције су такође биле усмерене према развијеним европским земљама, али и другим удаљеним земљама света. Последица тога је да српска дијаспора данас постоји на свих шест насељених континената.

Српска дијаспора у Европи је најбројнија у **Немачкој** (700.000), **Аустрији** (350.000) и **Швајцарској** (200.000). Поред њих, значајна је и дијаспора у Француској, Шведској, Уједињеном Краљевству и Италији.

Велики број Срба живи у Бечу

Према званичним подацима, у САД је укупно 182.000 особа српског порекла. Међутим, стварни број Срба је знатно већи (око 800.000), јер се многи изјашњавају као Југословени или су временом изгубили свест о етничком пореклу. Највише Срба живи у **Чикагу** (у америчкој савезној држави Илиноис). Због тога Чикаго представља културни центар наших исељеника. Поред њега, Срби су насељавали и друге велике индустријске градове САД, попут Кливленда, Милвокија и Њујорка.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Чикаго се често назива највећим српским градом после Београда. Српски језик је у овом граду четврти по заступљености, после енглеског, шпанског и пољског. У манастиру Светог Саве, у предграђу Чикага, били су сахрањени песник Јован Дучић, владика Николај Велимировић и Петар Други Карађорђевић, последњи југословенски краљ.

Манастир Светог Саве код Чикага

Торонто је центар српске дијаспоре у Канади

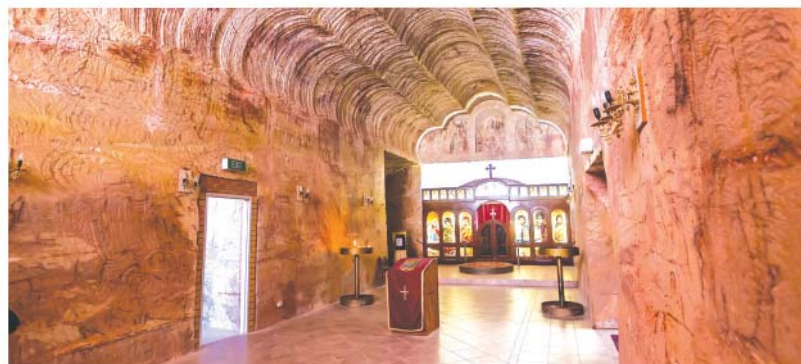
Срби су емигрирали у **Канаду** у више таласа од краја 19. века. Према проценама, око 250.000 људи српског порекла живи у Канади, а највише у Торонту (у провинцији Онтарио). На простору Јужне Америке, највећа заједница Срба живи у **Аргентини**.

Срба има и на „другом крају света“ – у далекој Аустралији. Први досељеници српског порекла у **Аустралију** су дошли крајем 19. века. Они су били рудари, односно копачи злата. Већи талас имиграције је уследио после Другог светског рата, а наставио се до данас. Према званичном попису, око 95.000 становника српског порекла данас живи у Аустралији, највише у градовима Сиднеју и Мелбурну.

ЖЕЛИМ ДА ЗНАМ ВИШЕ!

Јединствена црква Светог Илије је изграђена у рударском граду Кубер Педију у Аустралији. Ову подземну цркву су изградили српски рудари, који су на том подручју копали полудраго камење. Црква је дугачка 30 m, а у оквиру ње постоје и парохијски дом и црквена школа.

У Африци највећи број Срба живи у **Јужноафричкој Републици**, где су се први досељеници нашег порекла бавили рударством. Поред тога, значајан број Срба живи и у Боцвани и Замбији, где су се запослили као инжењери, лекари, архитекте итд. На азијском континенту највећи број српских имиграната живи у земљама Персијског залива, а највише у **Уједињеним Арапским Емиратима**. Ове миграције су економске, покренуте услед развоја индустрије, грађевинарства и туризма у овом делу Азије.

Српски народ је у дијаспори основао бројна удружења, чији је циљ чување и неговање српског културног и етничког идентитета. Бројна удружења постоје при Српској православној цркви, где се посебна пажња посвећује чувању и употреби српског језика и ћириличног писма. Врло је важан и развој економских односа између дијаспоре и матичне земље. Срби у дијаспори могу значајно побољшати развој наше земље кроз улагања у привреду, здравствени систем, школство и развој других институција.

НАУЧИЛИ СМО

- Србија има бројну дијаспору, коју је ипак тешко тачно утврдити. Током прошлости је постојало неколико фаза исељавања српског становништва у иностранство.
- У Европи велики број српског становништва живи у Немачкој, Аустрији и Швајцарској.
- Највећи број Срба у САД живи у Чикагу, а у Канади у Торонту.
- Први српски досељеници у Аустралији су били рудари. Највећи број Срба у овој земљи данас живи у Сиднеју и Мелбурну.
- Српски народ у дијаспори се труди да очува свој идентитет, пре свега кроз коришћење српског језика и ћириличног писма. Широм света постоје бројна удружења, чија је сврха очување културе и повезивање са матицом.

АКО ЗНАШ – РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

1. Објасни појам „гастарбајтер“.
2. На ком континенту не постоји српска дијаспора? Подвуци тачан одговор.
Аустралија са Океанијом Антарктик Азија Африка Јужна Америка
3. Да ли је српска дијаспора бројнија у Швајцарској или у Аустрији?
4. Заокружи делатност којом су се бавили први српски досељеници у Аустралији.
лов рударство угоститељство туризам наука
5. Наведи три афричке државе у којима постоји значајнија српска дијаспора.

ТЕСТ ЗНАЊА – СРБИ У РЕГИОНУ И ДИЈАСПОРИ

1. Подвуци називе три града у Босни и Херцеговини у којима живи највећи број Срба.
Мостар Бања Лука Требиње Зеница Бијељина Тузла
2. У ком албанском граду живи највећи број Срба? _____.
3. Где се налази област Бела Крајина и по чему је добила назив?
_____.
4. Уколико је наведена тврдња тачна, заокружи слово Т, а уколико је нетачна, слово Н.
Највећи број Срба у Румунији живи у Букурешту. Т Н
Бања Лука је најмногољуднији град у Републици Српској. Т Н
Сентандреја је била културни центар Срба у Мађарској. Т Н
У Африци највећи број Срба живи у Египту. Т Н
5. Зашто је тешко утврдити тачан број Срба у дијаспори?
_____.
6. О ком загонетном појму је реч?
а) Овај град се налази у савезној држави Илиноис и у њему живи највећи број Срба у САД.
_____.
б) Ова држава се налази на крајњем југу Африке и у њој су се Срби традиционално бавили
рударством. _____.
в) Ова држава има најбројнију српску дијаспору у Европи. То је највећа држава Средње Ев-
ропе и економски најразвијенија држава европског континента. _____.
7. У која два града Аустралије живи највећи број Срба? _____ и _____.
8. Прецртај назив општине у Црној Гори у којој Срби не чине већину становништва.
Пљевља Херцег Нови Беране Никшић Будва Плужине
9. У којој азијској земљи са излазом на Персијски залив живи највећи број Срба и због чега?
_____.
10. Објасни утицај српске дијаспоре на развој привреде у Србији.

_____.

РЕШЕЊА ТЕСТОВА

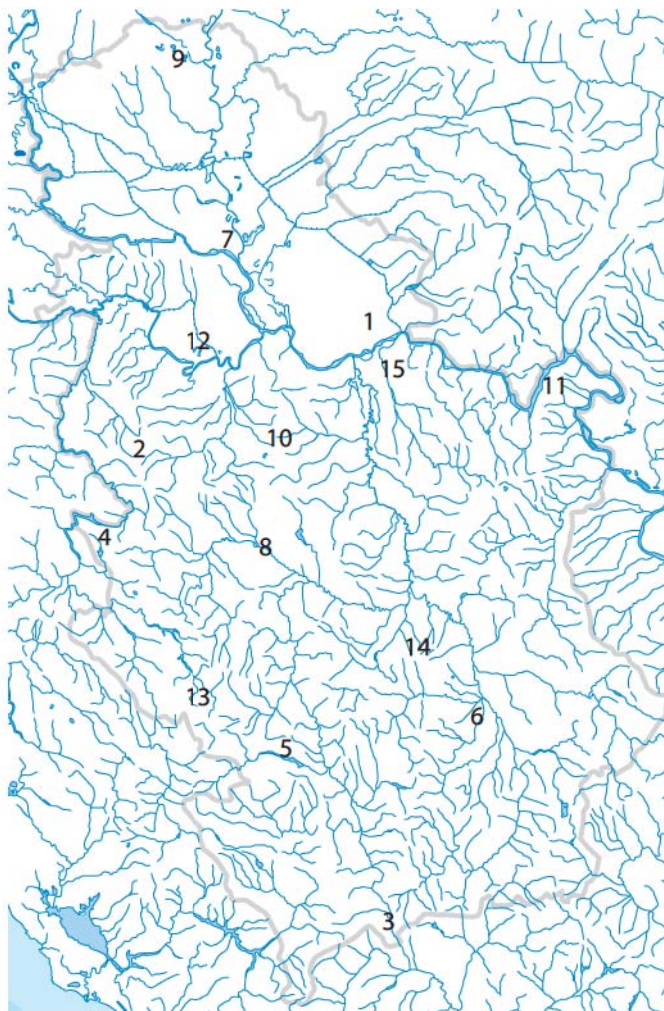
ТЕСТ ЗНАЊА – ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА ТЕРИТОРИЈЕ СРБИЈЕ

1. 6. век и 7. век.
2. Рашка, Стефан Немања, цара Душана, Призрену.
3. в).
4. 1833. година – Црноречка, Параћинска и друге нахије; 1878. година – Нишки, Топлички, Врањски и Пиротски округ; 1912. година – Рашка област, Косово, део Метохије и данашња Северна Македонија; 1918. година – Војводина.
5. 3, 6, 2, 5, 1, 4.
6. Т, Н, Н, Н.
7. а) Шар, Рестелица, Крагујевца. б) Босне и Херцеговине, Хрватском, Румунијом.
8. Негативан природни прираштај, недостатак радне снаге, неповољна старосна структура становништва и одлазак образованог становништва.
9. На народној застави нису приказани мали грб и краљевска круна, за разлику од државне заставе на којој јесу.
10. Црна Гора, Северна Македонија, Мађарска, Бугарска.

ТЕСТ ЗНАЊА – ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ СРБИЈЕ

1. На Шар-планини.
2. Н, Т, Т, Н.
3. а), в), б), г), в), б), а).
4. б).
5. Стопића пећина, Лазарева пећина, Одоровско поље, Пештерско поље.
6. а), г).
7. а) запад–исток, удаљавања од извора влажности; б) Смедеревској, Бела; в) Заветринске, приветринских.
8. Мируша, јер припада јадранском сливу, док остале понуђене реке припадају црноморском сливу.
9. Минерални извори су они извори који садрже више од једног грама растворених минералних материја по литру воде.
10. Тиквара, Русанда, Провала.

11. На пример: Врњачка бања, Сокобања, Бања Ковиљача. Одговор може бити и нека друга позната бања, наведена у уџбенику.
12. Подзол.
13. а).
14. Ловорвишња – планина Острозуб, Наталијина рамонда – Сићевачка клисура, росуља – Власинска висораван, Панчићева оморица – планина Тара.
- 15.

ТЕСТ ЗНАЊА – ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ СРБИЈЕ

1. Депопулација је процес смањења броја становника услед негативног природног прираштаја и емиграције становништва.
2. 14,36% (Поступак: $291.762 \cdot 100 / 2.031.992$).
3. а) негативан, б) 2022., в) емиграциона, г) дневним.
4. Ковачица – Словаци, Босилеград – Бугари, Кањижа – Мађари, Жагубица – Власи, Нови Пазар – Бошњаци, Прешево – Албанци.
5. а) одлив мозгова, б) агломерација, в) популациона (демографска) експлозија.

6. А) в); Б) б).
7. а).
8. а) Увац, Кокин Брод, Бистрица; б) Колубарски, Костолачки, Косовски; в) виноградарство.
9. Н, Т, Н, Т.
10. Ђаковица. Ово насеље се налази у Метохији, док се остала понуђена насеља налазе у Војводини.
11. а) Вршац, б) Нови Пазар, в) Лесковац.
12. Правци Коридора 7 и 10.
13. г).
14. Дани лудаје – Кикинда, Карневал цвећа – Бела Црква, Опленачка берба – Топола, Сабор трубача – Гуча, Гитаријада – Зајечар, Мокрањчеви дани – Неготин.
15. 1. Мајданпек; 2. Лазаревац; 3. овчарство; 4. Бугари; 5. Параћин; 6. Апатин; 7. дефицит; 8. Перућац.

ТЕСТ ЗНАЊА – ПРИРОДНА И КУЛТУРНА БАШТИНА СРБИЈЕ

1. Обедска бара.
2. Фрушка гора – најстарији национални парк у Србији, Ђердап – највећи национални парк у Србији, Копаоник – национални парк у ком је смештен Панчићев маузолеј, Тара – национални парк у ком расте Панчићева оморика, Шар-планина – национални парк са ледничким језерима.
3. Голија-Студеница и Бачко Подунавље.
4. На материјалну и нематеријалну.
5. Тешњар – Ваљево, Спомен парк Бубањ – Ниш, Газиместан – Приштина, Радовањски луг – Велика Плана, Марићевића јаруга – Орашац.
6. Н, Т, Н, Т.
7. Бранковина. Убраја се у знаменита места, док остали локалитети представљају археолошка налазишта.
8. Хрватска, Србија, Црна Гора.
9. а) Феликс Ромулијана, Зајечара, Галерије; б) Милутин, Призрену; в) Новог Пазара, Ђурђеви ступови, Сопћани, Старог Раса.
10. Зато што представљају станишта птица мочварица, која је неопходно сачувати.

ТЕСТ ЗНАЊА – ГЕОГРАФИЈА ЗАВИЧАЈА

1. Место у ком неко никад није био.
2. а).
3. Ради потраге за бољим условима живљења или запошљавања, због планског расељавања насеља, ратних дешавања итд.
4. Локална средина је простор на ком људи живе и обављају своје свакодневне активности.
5. Градове, општине, округе и покрајине.
6. Н, Т, Н, Н.
7. б).
8. За разлику од општине, Град представља географски, административни, културни и економски центар ширег подручја на ком живи већи број становника.
9. Природне карактеристике завичаја обухватају анализу рељефа, климе, хидрографије и биогеографских одлика – земљишта, флоре и фауне.
10. Нпр. удео младог становништва, присуство или одсуство депопулације и образовна структура становништва.

ТЕСТ ЗНАЊА – СРБИ У РЕГИОНУ И ДИЈАСПОРИ

1. Бања Лука, Требиње, Бијељина.
2. У Скадру.
3. Налази се у Словенији, а назив је добила по традиционалној белој одећи српског становништва.
4. Н, Т, Т, Н.
5. Због тога што се поједини Срби више не изјашњавају као Срби или су изгубили свест о свом националном идентитету.
6. а) Чикаго, б) Јужноафричка Република, в) Немачка.
7. У Сиднеју и Мелбурну.
8. Никшић.
9. У Уједињеним Арапским Емиратима, због тога што се значајан број Срба запослио у сектору индустрије, грађевинарства или туризма ове државе.
10. Српска дијаспора повољно утиче на развој привреде Србије, пре свега кроз бројна новчана улагања.

РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ ПОЈМОВА

А

АГЛОМЕРАЦИЈА – територија која обухвата град и његова приградска насеља.

АЛБАНИЗАЦИЈА – асимилација неалбанског становништва наметањем албанског језика и културе.

АЛУВИЈАЛНА РАВАН – равница поред равничарске реке, настала таложењем речног наноса.

АРТЕШКА ИЗДАН – подземна вода на већим дубинама која се налази између два вододржива слоја стена.

Б

БАШТИНА – културна и природна добра која су наслеђена од претходних генерација и која имају посебну вредност.

БДП – бруто домаћи производ; укупна вредност свих остварених производа и услуга у држави током одређеног временског периода, а најчешће у току једне календарске године.

БЕДЛЕНДС – „рђава земља” која је настала дуготрајним ерозивним процесима. Читава површина овог облика рељефа је рашчлањена јаругама и није погодна за земљорадњу.

БЕЛА КУГА – опадање броја становника на одређеној територији услед негативног природног прираштаја.

БИГАР – лагана, шупљикава стена која настаје у коритима крашких река. Други назив јој је сига.

БУЈИЦА – брзи ток велике рушилачке снаге, који настаје после обилних падавина и причињава велику материјалну штету.

В

ВИСИЈА – брдско-планински простор, односно облици рељефа чија је надморска висина изнад 200 m.

ВОДОСТАЈ – висина нивоа воде у речном кориту.

ВРЕЛО – јак крашки извор.

Г

ГАСТАРБАЈТЕР – радник на привременом раду у Немачкој.

ГРАД – (велико слово Г) – територијална јединица установљена законом која обухвата најчешће једно градско и мноштво сеоских насеља.

Д

ДЕАГРАРИЗАЦИЈА – напуштање пољопривредне делатности од стране становништва коме је она до тада била главни извор прихода.

ДЕВАСТАЦИЈА – уништење одређене природне појаве.

ДЕГРАДАЦИЈА – погоршање својстава одређене природне појаве.

ДЕЗИНТЕГРАЦИЈА – процес разилажења држава, односно распад неког савеза или државе.

ДЕПОПУЛАЦИЈА – опадање броја становника на одређеној територији.

ДЕФИЦИТ – недостатак или мањак, односно негативна разлика између вредности прихода и расхода.

ДЕФЛАЦИЈА – процес издувавања и преношења финих честица песка и прашине помоћу ветра.

ДИЈАСПОРА – појам који потиче из грчког језика и означава припаднике једног народа који живе одвојено од матичне државе.

Е

ЕКСПОЗИЦИЈА – оријентација или окренутост одређене површине према странама света.

З

ЗАВИЧАЈ – место са ближом околином где је одређена особа рођена и одрасла. Може се дефинисати и као крај из ког неко води порекло.

И

ИЗДАШНОСТ – количина воде која избија из извора у литрима по секунди.

ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА – процес развоја индустрије и повећања њеног удела у привредном расту.

ИНТЕГРАЦИЈА – процес повезивања држава или других целина у економском, политичком и војном погледу.

К

КВАРЦ – безбојан минерал велике тврдоће, који се користи при изради стакла и у оптици.

КОМПОЗИТНА ДОЛИНА – долина у којој се наизменично смењују проширења, у виду котлина, и сужења, у виду клисура или кањона.

КРМНО БИЉЕ – зељасте индустријске биљке које се користе у прехрани стоке (детелина, луцерка, сточни грашак итд.).

Л

ЛЕС – жућкаста и трошна стена која настаје таложењем прашине под утицајем ветра.

ЛИГНИТ – угаљ слабог квалитета, са већом количином влаге.

ЛОКАЛНА СРЕДИНА – простор на ком људи живе и обављају своје свакодневне активности.

М

МЕРМЕР – метаморфна стена релативно велике тврдоће која се користи у грађевинарству.

МРТВАЈА – језеро које представља напуштени или пресечени речни меандар испуњен водом.

Н

НАЦИОНАЛНА МАЊИНА – припадници одређеног народа који имају посебан идентитет, различит у односу на идентитет већинског народа у држави.

НИЗИЈА – простран и уравњен део површине Земље до 200 m надморске висине.

О

ОДЛИВ МОЗГОВА – исељавање високообразованог становништва у иностранство.

ОРГАНСКА ПОЉОПРИВРЕДА – пољопривредна производња без употребе пестицида и вештачких ђубрива.

П

ПАЛЕОВУЛКАНСКИ РЕЉЕФ – облици рељефа који су настали некадашњим вулканским процесима. Најчешће је представљен угашеним вулканским купама.

ПЛАВИНА – наносна равница у облику лепезе, настала таложењем речног материјала на месту где река из планинског дела тока улази у низију.

ПЛАЗ – облик рељефа који настаје спајањем сипара, односно дуготрајним нагомилавање стена у подножју падина.

ПЛЕМЕНИТИ МЕТАЛ – скупце-ни метал који је редак у природи. То може бити злато, сребро, платина или паладијум.

ПОКРАЈИНА – административно-територијална јединица са одређеним степеном аутономије.

ПОНОР – удубљење у крашком рељефу у ком нестају површински речни токови, односно понорнице.

ПОПУЛАЦИОНА ЕКСПЛОЗИЈА – појава наглог пораста броја становника на одређеној територији услед високог природног прираштаја.

ПОПУЛАЦИОНА ПОЛИТИКА – скуп мера које одређена држава спроводи како би се усмерио будући развој становништва (нпр. у циљу повећања наталитета).

ПРЕРАСТ – природни камени мост, настао урушавањем пећинских таваница.

ПРИВРЕДНИ РАСТ – способност привреде да производи више робе и омогућује развој више услуга у односу на неки претходни период.

ПРЉАВА ИНДУСТРИЈА – гране индустрије (нпр. рударство, металургија или индустрија грађевинских материјала) које узрокују велика загађења животне средине.

ПРОТИЦАЈ – количина воде која протекне реком у једној секунди на било ком делу њеног тока.

Р

РАМСАРСКА КОНВЕНЦИЈА – споразум о међународној заштити мочварних подручја у свету, посебно ради очувања станишта птица мочварица.

РАШЧЛАЊЕНОСТ РЕЉЕФА – висинске разлике у оквиру одређене територије.

РЕВЕРЗИБИЛНА ХИДРОЕЛЕКТРАНА – хидроелектрана која има двојаку улогу. Може служити за производњу електричне енергије и као пумпа за пребацивање вишка воде у више вештачко језеро.

РЕЧНА МРЕЖА – сви водотоци на одређеној територији.

РЕЧНИ СИСТЕМ – главна река са свим својим притокама.

РЕФЕРЕНДУМ – облик изјашњавања становништва о неком важном питању, при чему се одлука доноси већином гласова.

С

СИПАР – купасто узвишење настало нагомилавањем стена у подножју падина.

СЛИВ – територија са које сва вода отиче у једну реку, језеро, море или океан.

СТАРАЧА – напуштени или пресечени речни меандар без воде.

СУФИЦИТ – вишак или добитак, односно позитивна разлика између вредности прихода и расхода.

Т

ТЕТИС – праокеан чији су остаци данашње Средоземно море, Црно море, Каспијско језеро и делови Аралског језера.

ТОЧИЛО – коритастро удубљење на падинама које је настало у процесу трења стена о подлогу, услед њиховог кретања.

ТРЖИШТЕ – место на ком се одвија понуда и потражња робе у циљу повезивања произвођача и потрошача.

ТРУС – краткотрајни слабији или јачи покрети у Земљиној кори који се јављају у виду подрхтавања тла.

ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ – број забележених домаћих и страних туриста и њихових ноћења по туристичким местима.

У

УНЕСКО – специјална организација Уједињених нација за образовање, науку и културу.

УРВИНА – клизиште; облик рељефа настао кретањем површинског слоја земљишта преко клизне равни.

УРНИС – одрон; облик рељефа настао откидањем делова стена од стабилне стенске масе и његовим сурвавањем низ падину.

Ф

ФЕРТИЛИТЕТ – просечан број деце коју роди једна жена у свом репродуктивном добу.

ФОСИЛНИ РЕЉЕФ – рељеф чије је обликовање одређеним видом ерозије завршено (нпр. услед непостојања активног глацијалног процеса, у Србији данас постоје само фосилни глацијални облици рељефа).

ФРЕАТСКА ИЗДАН – плитка подземна вода која се налази изнад вододрживог слоја стена.

Х

ХИДРОГРАФСКИ ЧВОР – тачка у којој се стичу развођа између сливова.

ХУМУС – органска материја у земљишту која му дају црну боју и плодност.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

Војковић, Г. (2025). *Етнокултурни њорџреџ Србије*. У: Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Београд: Републички завод за статистику.

Гавриловић, Љ. и Дукић, Д. (2014). *Реке Србије*. Београд: Завод за уџбенике.

Гајић, М. и Крстић, Ф. (2025). *Геоџрафија Србије I*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.

Драгићевић, С. и Филиповић, Д. (2016). *Природни услови и њеоџоде у џланирању и зашџиџи џросџора* (2. изд.). Београд: Географски факултет.

Дробњак, С. и др. (2024). *Велики аџлас Србије*. Београд: Службени гласник.

Дуцић, В. и Радовановић, М. (2005). *Клима Србије*. Београд: Завод за уџбенике.

Јанковић Пивљанин, С. (ур.). (2017). *Кулџурно блаџо Србије у 1.000 слика*. Београд: Вулкан издаваштво.

Маринковић, И., Гаљак, М., Никитовић, В., Магдаленић, И., Деспич, Ј. и Секулић, М. (2025). *Сџановнишџво Србије – динамика и сџрукџуре*. У: Никитовић, В. (ур.). Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Београд: Републички завод за статистику.

Мастило, Н. (2008). *Речник савремене срџске џеоџрафске џерминологије*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.

Остојић, Д., Крстески, Б. и Ивановић, С. (ур.). (2023). *Зашџићена џогручја Србије*. Београд: Завод за заштиту природе Србије.

Павловић, М. (2018). *Геоџрафија Србије 1*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.

Радовановић, М. (ур.). (2017). *Геоџрафија Србије*. Београд: Српска академија наука и уметности, Географски институт „Јован Цвиџић”.

Станковић, С. М. (2005). *Језера Србије*. Београд: Завод за уџбенике.

Ћалић, Ј., Милошевић, М., Миливојевић, М. и Гаудеџи, Т. (2017). *Рељеф Србије*. У: Радовановић, М. (ур.). *Геоџрафија Србије* (стр. 22–93). Београд: Географски институт „Јован Цвиџић” САНУ.

Ђурчић, С., Бубало-Живковић, М. и Ђерчан, Б. (2021). *Геоџрафија насеља*. Београд: Завод за уџбенике.

Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije. Sl. glasnik RS, br. 129/2007, 18/2016, 47/2018 i 9/2020 – dr. zakon.

Zakon o dijaspori i Srbima u regionu. Sl. glasnik RS, br. 88/2009.

<http://www.seismo.gov.rs/>
<https://en.climate-data.org>
<https://www.hidmet.gov.rs/>
<https://www.stat.gov.rs/>
<https://data.worldbank.org>
<https://www.un.org/>

<https://www.statista.com/>
<https://popispoljoprivrede.stat.gov.rs/>
<https://zzps.rs/>
<https://www.unesco.org>
<https://www.britannica.com>

БЕЛЕШКЕ

This image shows a single page of white paper with horizontal blue lines, resembling notebook paper. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There is no handwriting or other markings on the paper.